

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA TRANSKRİPSİYON

Müberra SEYDİ ERTEK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2012

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA TRANSKRİPSİYON

Müberra SEYDİ ERTEK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2012

AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA TRANSKRİPSİYON

Müberra SEYDİ ERTEK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

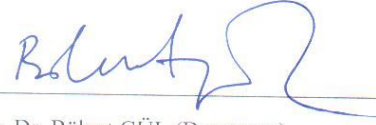
Ankara, 2012

KABUL VE ONAY

Müberra SEYDİ ERTEK tarafından hazırlanan “Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon” başlıklı bu çalışma, 12.06.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN (Başkan)

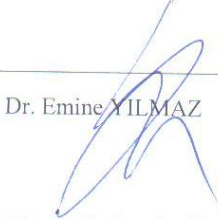
Doç. Dr. Bülent GÜL (Danışman)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (İkinci Danışman)

Prof. Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK

Prof. Dr. Emine YILMAZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ş. Armağan TARIM
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

12.06.2012

Müberra SEYDİ ERTEK

ÖZET

SEYDİ ERTEK, Müberra, Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

Bu çalışmada, “transkripsiyon” terimi irdelenmiş ve ağız araştırmalarında transkripsiyonun nasıl olması gerektiğine değinilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan araştırmalar toplu bir bakışla ele alınmış; mevcut çalışmalardaki transkripsiyonla ilgili durum verilmiştir. İncelenen çalışmalar yerli araştırmacılar tarafından 1941-2009 yılları arasında yapılan çalışmalardan seçilmiştir. Seçilen araştırmalar, fonetik transkripsiyon esas alınarak işaretleme ve tanımlama/sınıflandırma ölçütlerine göre yorumlanmıştır. Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) kartında yer alan sesleri karşılayan simgeler ve bu simgelere gelen ayırt işaretleri, mevcut çalışmalarda kullanılan işaretlerle karşılaştırılmış ve bu simgelerin karşıladıkları değerlerin tanımlarındaki aynılık ve farklılıklar belirtilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Ağız araştırmaları, transkripsiyon, fonetik transkripsiyon, fonolojik transkripsiyon.

ABSTRACT

SEYDİ ERTEK, Müberra, The Transcription of Dialect Researches, Master's Thesis, Ankara 2012.

In this study, the term of “transcription” has been examined and it is mentioned how the transcription should be in terms of dialect researches. The researches made on Turkey Turkish dialect have been discussed as a whole; the structure of transcriptions in existed studies has been stated. The inspected studies have been selected among the studies made by native researchers between 1941-2009. These selected studies have been explicated according to notation, characterization/ classification based on phonetic transcription. The symbols and their diacritics which are equal to the sounds in International Phonetic Alphabet (IPA) have been compared with the symbols used in these studies; and the similarities and differences in the descriptions of values which are equal to these symbols have been indicated.

Keywords

Dialect researches, transcription, phonetic transcription, phonological transcription.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMA VE İŞARETLER.....	xii
ÖN SÖZ.....	xiv
 GİRİŞ.....	 1
1.Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
2.Araştırmanın Amacı.....	1
3.Araştırmanın Kullanılan Yöntemler.....	2
I. BÖLÜM: TRANSKRİPSİYON.....	3
1.1. Transkripsiyon ve Türleri.....	3
1.1.1. Fonetik Transkripsiyon.....	4
1.1.2. Fonolojik Transkripsiyon.....	5
1.2. Transkripsiyon İşaretleri ve IPA.....	5
II. BÖLÜM: AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA TRANSKRİPSİYON.....	12
2.1. Transkripsiyonun Ağız Araştırmalarında Uygulanışı.....	12
2.1.1. Doğruluk.....	13

2.1.1.1. Kulak Yoluyla.....	13
2.1.1.2. Fonetik Laboratuvarlar	14
2.1.1.3. Otomatik Transkripsiyon.....	16
2.1.2. İşaretler.....	17
2.1.2.1.Fonetik İşaretler.....	17
2.1.2.2. Diğer İşaretler.....	18
2.1.3. Tanımlama ve Sınıflandırma.....	20
III. BÖLÜM: TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZ ARAŞTIRMALARI ve	22
TRANSKRİPSİYON.....	
3.1. Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış.....	22
3.2. Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	27
3.2.1. Mevcut Çalışmalardaki Durum.....	28
3.2.1.1. Ünlüler.....	28
3.2.1.1.1. /a / Ünlüsü	28
3.2.1.1.1.1. a-e/ e-a Arası Ünlü.....	28
3.2.1.1.1.2. a-ı/ ı-a Arası Ünlü.....	31
3.2.1.1.1.3. Yuvarlak a.....	33
3.2.1.1.1.4. Bulanık a.....	34
3.2.1.1.1.5. Geniz a'sı.....	35
3.2.1.1.1.6. Ayınlı a.....	35
3.2.1.1.2. /e/ Ünlüsü.....	36
3.2.1.1.2.1. e-i/ i-e Arası Ünlü.....	36

3.2.1.1.2.2. Yuvarlak e.....	38
3.2.1.1.2.3. Ayınlı e.....	39
3.2.1.1.3. /ı/ Ünlüsü.....	40
3.2.1.1.3.1. ı-i/ i-ı Arası Ünlü.....	40
3.2.1.1.3.2. Yuvarlak ı.....	42
3.2.1.1.4. /i/ Ünlüsü.....	42
3.2.1.1.4.1. Kapalı i.....	42
3.2.1.1.4.2. Yuvarlak i.....	43
3.2.1.1.4.3. Ayınlı i.....	43
3.2.1.1.5. /o/ Ünlüsü.....	44
3.2.1.1.5.1. o-ö/ö-o Arası Ünlü.....	44
3.2.1.1.5.2. o-u/u-o Arası Ünlü.....	45
3.2.1.1.5.3. Bulanık o.....	46
3.2.1.1.6. /ö/ Ünlüsü.....	47
3.2.1.1.6.1. ö-ü/ ü-ö Arası Ünlü.....	47
3.2.1.1.6.2. Ayınlı ö.....	47
3.2.1.1.7 /u/ Ünlüsü.....	47
3.2.1.1.7.1. u-ü/ ü-u Arası Ünlü.....	47
3.2.1.1.7.2. Düzleşmiş u.....	49
3.2.1.1.7.3. Bulanık u.....	49
3.2.1.1.8. /ü/ Ünlüsü.....	50

3.2.1.1.8.1. Düzleşmiş ü.....	50
3.2.1.1.8.2. Bulanık ü.....	50
3.2.1.1.8.3. Ayınlı ü.....	50
3.2.1.2. Ünsüzler.....	50
3.2.1.2.1. /b/ Ünsüzü.....	50
3.2.1.2.2. /c/ Ünsüzü.....	51
3.2.1.2.3. /ç/ Ünsüzü.....	52
3.2.1.2.4. /d/ Ünsüzü.....	53
3.2.1.2.5. /f/ Ünsüzü.....	54
3.2.1.2.6. /g/ Ünsüzü.....	54
3.2.1.2.7. /h/ Ünsüzü.....	58
3.2.1.2.8. /j/ Ünsüzü.....	61
3.2.1.2.9. /k/ Ünsüzü.....	61
3.2.1.2.10. /l/ Ünsüzü.....	65
3.2.1.2.11. /m/ Ünsüzü.....	66
3.2.1.2.12. /n/ Ünsüzü.....	66
3.2.1.2.13. /p/ Ünsüzü.....	69
3.2.1.2.14. /r/ Ünsüzü.....	69
3.2.1.2.15. /s/ Ünsüzü.....	70
3.2.1.2.16. /t/ Ünsüzü.....	71
3.2.1.2.17. /v/ Ünsüzü.....	71

3.2.1.2.18. /y/ Ünsüzü.....	72
3.2.1.2.19. /z/ Ünsüzü.....	72
3.2.1.3. Diaritikler ve Diğer İşaretler.....	72
3.2.2 Mevcut Durumun Değerlendirilmesi.....	78
3.2.2.1 Ünlüler.....	78
3.2.2.1.1. /a/ Ünlüsü.....	81
3.2.2.1.1.1. a-e/ e-a Arası Ünlü.....	82
3.2.2.1.1.2. a-ı/ ı-a Arası Ünlü.....	85
3.2.2.1.1.3. Yuvarlak a.....	86
3.2.2.1.1.4. Bulanık a.....	87
3.2.2.1.1.5. Genzel a.....	87
3.2.2.1.2. /e/ Ünlüsü.....	88
3.2.2.1.2.1. e-i/ i-e Arası Ünlü.....	88
3.2.2.1.2.2. Yuvarlak e.....	89
3.2.2.1.3. /i/ Ünlüsü.....	90
3.2.2.1.3.1. Yuvarlak i.....	90
3.2.2.1.3.2. Kapalı i.....	91
3.2.2.1.3.3. Açık i.....	91
3.2.2.1.4. /ı/ Ünlüsü.....	92
3.2.2.1.4.1. Yuvarlak ı.....	92
3.2.2.1.4.2. ı-i/ i-ı Arası Ünlü.....	92

3.2.2.1.5. /o/ Ünlüsü.....	94
3.2.2.1.5.1. o-ö/ ö-o Arası Ünlü.....	94
3.2.2.1.5.2. o-u/ u-o Arası Ünlü.....	96
3.2.2.1.5.3. Bulanık o.....	97
3.2.2.1.6. /ö/ Ünlüsü.....	97
3.2.2.1.6.1. ö-ü/ ü-ö Arası Ünlü.....	97
3.2.2.1.7. /u/ Ünlüsü.....	98
3.2.2.1.7.1. u-ü/ ü-u Arası Ünlü.....	98
3.2.2.1.7.2. Düzleşmiş u.....	99
3.2.2.1.7.3. Bulanık u.....	99
3.2.2.1.8. /ü/ Ünlüsü.....	99
3.2.2.1.8.1. Düzleşmiş ü.....	98
3.2.2.1.8.2. Bulanık ü.....	99
3.2.2.2. Ünsüzler.....	99
3.2.2.2.1. /b/ ve /p/ Ünsüzleri.....	101
3.2.2.2.2. /c/ ve /ç/ Ünsüzleri.....	102
3.2.2.2.3. /d/ ve /t/ Ünsüzleri.....	103
3.2.2.2.4. /f/ ve /v/ Ünsüzleri.....	104
3.2.2.2.5. /g/ Ünsüzü.....	105
3.2.2.2.6. /h/ Ünsüzü.....	107
3.2.2.2.7. /k/ Ünsüzü.....	109

3.2.2.2.8. /l/ Ünsüzü.....	110
3.2.2.2.9. /m/ Ünsüzü.....	111
3.2.2.2.10. /n/ Ünsüzü.....	111
3.2.2.2.11. /s/ ve /z/ Ünsüzü.....	113
3.2.2.2.12. /r/ Ünsüzü.....	113
3.2.2.2.13. /y/ Ünsüzü.....	114
3.2.2.3. Diakritikler ve Diğer İşaretler.....	114
SONUÇ.....	118
KAYNAKLAR.....	122
ÖZGEÇMİŞ.....	127

KISALTMA VE İŞARETLER

AA	: Aybastı Ağzı
AAT	: Anadolu Ağızlarından Toplamalar
ADÜM	: Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme
AMA	: Afyon Merkez Ağzı
BYA	: Bartın ve Yöresi Ağızları
DA	: Diyarbakır Ağzı
EdİA	: Edirne İli Ağızları
EİA	: Erzurum İli Ağızları
EYA	: Erzincan ve Yöresi Ağızları
GBAA	: Güney Batı Anadolu Ağızları
KBAYA	: Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları
KİA	: Kars İli Ağızları
KırYA	: Kırşehir ve Yöresi Ağızları
KYA	: Kütahya ve Yöresi Ağızları
MA	: Muğla Ağzı
NYA	: Nevşehir ve Yöresi Ağızları
RİA	: Rize İli Ağızları
UA	: Urfa Ağzı
UİA	: Uşak İli Ağzı
UMA	: Urfa Merkez Ağzı

ZBKİA : Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları

ÖNSÖZ

“Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon” adlı teze, öncelikli olarak metinlerin transkripsiyonunu yapmakla görevli olduğum, Prof. Dr. Nurettin DEMİR’in yürütücülüğünü yaptığı ANADOK (Ankara Ağızlarının Dokümantasyonu) adlı TÜBİTAK projesinde karşılaştığım zorluklar, edindiğim deneyimler sonucunda karar verilmiştir. Bugüne kadar yapılmış olan ağızbilimi çalışmalarında böyle bir konunun ele alınmamış olması da bu araştırmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Tezde, “transkripsiyon” terimi geniş hatlarıyla ele alınmış, teorik bir çerçeve çizilmiş ve Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılmış olan çalışmalarda transkripsiyon, teorik bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Araştırmanın yapılacak olan ağız çalışmaları için ön bilgi vermek düşüncesiyle kaynaklık etmesi amaçlanmıştır.

Bu tezin hazırlanması sürecinde, baştan sona kadar beni destekleyen, teşvik eden, fikirleriyle ve ağızbilim araştırmalarıyla ilgili yapmış olduğu çalışmalarla tezime ışık tutan Prof. Dr. Nurettin Demir’e; tezimle ilgili özellikle teknik alanlarda bilgisine başvurduğum, bilgi ve deneyimlerinden istifade ederek tezimi şekillendirdiğim danışmanım Doç. Dr. Bülent GÜL’e; tezimin son okumasını yapan Ar. Gör. Bilge GÖKTER’e katkı ve emeklerinden ötürü teşekkür ederim.

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Ağız araştırmaları, teknolojik ilerlemedeki imkanlar yardımıyla belirlenmiş ağız bölgelerinden yapılan kayıtlarla mevcut ağız, elektronik gereçler vasıtasıyla depolamak yani derleme yapmak ve depolanan kayıtları yazıya geçirmek yani transkribe etmek suretiyle yapılmaktadır. Yazıya geçirilen kayıtlar, araştırma yapılan yerde konuşulan ağzın tespiti olmanın yanında, ağızla ilgili fonetik, morfolojik, sentaks ve söz varlığı çalışmalarının yapılmasına da olanak sağlar. Ağızlarla ilgili bilhassa fonetik olmak üzere, morfoloji ve söz varlığı çalışmalarının en doğru bir biçimde yapılmasını sağlayacak transkripsiyon, bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmada, transkripsiyonun ne olduğundan söz edilmekte, ağız araştırmalarında transkripsiyonun nasıl yapıldığı ele alınmakta ve Anadolu ağızları üzerine yapılan belli başlı çalışmalar temel alınarak ağız çalışmalarında kullanılan transkripsiyondaki durum tespit edilmekte ve değerlendirilmektedir. İncelenen çalışmalarda fonetik transkripsiyon esas alınarak ünlüleri ve ünsüzleri karşılayan simgelerle sesler için yapılan tanımlar yorumlanmış ve kullanılan ayırt işaretleri ele alınmıştır. Bunların fonetik transkripsiyon için belirlenmiş uluslararası ölçütlerle kıyaslanması da araştırmanın kapsamını göstermektedir.

Araştırmaya inceleme yapmak ve değerlendirmek amacıyla dahil edilen çalışmalar, yerli araştırmacıların yapmış olduklarıdır. Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yerli araştırmacılar tarafından yapılmış ilk çalışma ile onu takip eden yıllarda yapılan ve hemen hemen farklı ağız bölgelerine mahsus olan çalışmalar bu araştırmanın teorik yönünün pratik planda karşılaştırılmasına imkan sağlamıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, transkripsiyonun ne olduğunu anlatmak, ağız araştırmalarındaki kullanım biçimlerine değinmek ve nasıl olması gerektiği konusunda öneri getirmektir. Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yerli araştırmacılar tarafından yapılmış olan çalışmaların tarihi 20. yüzyıl ortalarına rastlamaktadır. Araştırma, teknolojik imkanların kısıtlı

olduğu, ulaşımın zor sağlandığı ağız çalışmalarının başlangıç döneminde yapılan transkripsiyonlarla, her türlü imkanın çok kolay sağlandığı son dönemlerde yapılan transkripsiyonların karşılaştırılmasını ve var olan değışikliklerle benzerliklerin saptanmasını amaçlamaktadır.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEMLER

Araştırmanın teorik dayanaklı bir çalışma olması nedeniyle, araştırma konusuyla ilgili yazılmış olan makale, kitap vb. çalışmaların okunmasıyla teorik bilgideki eksiklikler giderilmeye çalışılarak araştırmaya başlanmıştır.

Öncelikli olarak, birinci bölümde “Transkripsiyon nedir?” sorusuna cevap verilmiş, fonetik ve fonolojik transkripsiyon türleri açıklanmıştır. Transkripsiyon işaretleri Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) örneğinden yola çıkarak örneklendirilmiştir.

İkinci bölümde, ağız araştırmalarında transkripsiyon, belirlenen üç ölçütü; doğruluk, işaretleme, tanımlama/sınıflandırma ile ele alınmıştır. Ağız verilerinin transkripsiyonunda doğruluğun kulak yolu, fonetik laboratuvarlar veya otomatik transkripsiyon yöntemleri kullanılarak sağlanabileceğine işaret edilmiştir. İşaretleme ölçütü, seslerin ve parçalarüstü öğelerin gösterimine imkan tanıyan fonetik işaretler ve transkripsiyonu yapılan ağza ait metnin farklı disiplinler tarafından kullanılmasında da yararlı olacak diğer işaretlerle anlatılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde, Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalarda mevcut durum ortaya konmuş ve değerlendirilmiştir. İncelenen çalışmalarda durumun ortaya konması kronolojik sıra dikkate alınarak yapılmıştır. Kronolojik sırayla söz konusu çalışmalarda, araştırmacıların kendinden önceki çalışmaları ne kadar takip ettiğı, onlardan ne kadar etkilendiğı ve kendi çalışmalarında neleri devam ettirdiğini tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmaların değerlendirilmesi, ünlüler, ünsüzler ve ayırt işaretleri başlıkları altında yapılmıştır. Yapılan değerlendirme ile yapılacak olan ağız transkripsiyonu çalışmalarına ışık tutulmak istenmiştir.

I. BÖLÜM

TRANSKRİPSİYON

1.1. TRANSKRİPSİYON ve TÜRLERİ

“Transkripsiyon”, konuşma seslerinin birtakım özel işaretlerle ve belirlenmiş kurallarla sistematik ve tutarlı bir biçimde yazıya aktarılmasıdır.

Transkripsiyonda, “interpretive level” ve “representational level”¹ adı verilen iki aşama vardır. İlkinde temel mesele “Ne transkripsiyon ediliyor?”; ikincisinde “Nasıl transkripsiyon ediliyor?”dur. Bu nedenle transkripsiyon, “transkripsiyonu yapanın kayıttan ne duyduğu ve transkripsiyonun ne içerdiği” ve “transkripsiyonu yapanın duyduklarını nasıl yazdığı”na dair kararları içerir. İki durum birbirinden ayrılmaz (Bucholtz 2000: 1441). Konuşma analizi olarak yapılan dönüşümsel transkripsiyon çalışmasında, transkripsiyonu yapan kişinin bilgisi ve kabulleri doğrultusunda birtakım tercihleri söz konusudur. Transkripsiyonu yapanın neyin transkripsiyonun içinde neyin dışında olması gerektiği konusunda politik etkileri vardır.

Transkripsiyonun kullanıldığı birtakım yerler vardır: Hukuksal transkripsiyon, polis transkripsiyonu, medya transkripsiyonu, akademik transkripsiyon vb. Her bir transkripsiyonun kabulleri farklıdır. Bir suçlunun ifadesinin yazıya geçirilmesi polis transkripsiyonu, bir röportajın veya bir haber bandının yazıya aktarılması medya transkripsiyonu örneklerindendir. Akademik transkripsiyonda ise söylenişin gösterimi ve konuşma dilinin yazıya geçirilmesi yapılır. Ağız araştırmaları, yazısı olmayan dillerin yazıya geçirilmesi çalışmaları, söylem çözümlemesi araştırmaları vb. akademik alanda transkripsiyonun yapıldığı yerlerdendir. Çalışmanın amacına göre, işlevine göre, transkripsiyonun türü belirlenir ve bu çerçevede konuşmalar yazıya geçirilir (Örnekler ve daha detaylı bilgi için bk. Dittmar 2009).

¹ *Interpretive level* terimini “içerik düzeyi”; *representational level* terimini “gösterim düzeyi” olarak Türkçeye çevirmek mümkündür. İçerik düzeyi transkripsiyonun kapsamını; gösterim düzeyi, kapsamı belirlenmiş transkripsiyonun işaretlenmesini içerir.

1.1.1. Fonetik Transkripsiyon

19. yüzyılın sonlarında, dilin “konuşma” bölümünü ele alan ve konuşma dilinin en küçük parçası olan “ses”lerin sözcüklerde anlam ayırt edip etmemesine bakmaksızın incelenmesini prensip edinen “fonetik” disiplini doğmuştur. Fonetik, konuşma dilindeki parçalararası ve parçalarüstü öğelerin mümkün olduğunca belirlenmesini hedefler. Fonetik transkripsiyon ise konuşmadaki bu öğelerin grafik simgelerle ve diakritik işaretlerle kağıt üzerinde gösterilmesidir.

Fonetik transkripsiyon, bir dilin telaffuzunun öğretilmesi, fonetik ve fonolojik araştırmalar vb. çalışmalarda kullanılır. Fonemlerin yanı sıra birtakım özel işaretlerle ya da ayırt işaretleriyle anlam ayırt etmeyen sesler yazıya geçirilir. Bunun için bütün dikkat seslendirme/boğumlanma (articulation) üzerinde toplanır. Kullanılan alfabe ve ayırt işaretleri, mümkün olan bütün ses ayrıntılarını gösterecek kadar zengin tutulur. Anlam en son düzeyde yerini alır. Bu tür yazıya geçirme daha çok yeni incelemeye alınan diller ve ağızlar için kullanılır. Cümlelerin anlam bloklarının belirlenmesinden çok; duraklama, tonlama ve vurgulamalara dikkat edilir (Gemalmaz 2010: 83).

“Fonetik transkripsiyon” terimi için “narrow transcription” veya “comparative transcription” (bk. Hartmann 1991); bütün sesleri dilbilimsel statülerine göre belirlemeyi amaçladığı için “impressionistic transcription” (bk. Asher 1994, Crystal 1993) terimleri de kullanılmıştır. Standartlaşmış bir fonetik transkripsiyon alfabesi yoktur, ancak en yaygın olarak kullanılan alfabe International Phonetic Alphabet (IPA)’dir. IPA dışında, onun eşdeğeri ASCII, SAMPA ve X-SAMPA gibi işaret sistemleri de kullanılmaktadır.

Fonetik transkripsiyonun tarafsızlığı ile ilgili iddialar 1943’te Pike tarafından ortaya atılmıştır; Chomsky ve Halle (1968) ise bağımsız dil transkripsiyonunun anlamsızlığını uzun uzun tartışmışlardır. Fonetik transkripsiyon, çalışmanın yazıya geçirilmesine göre “broad” veya “narrow” şeklinde kategorize edilir (bk. Asher 1994: 307). Dar kapsamlı transkripsiyonda ve fonemik transkripsiyonda nispeten detaylara yer verilirken, geniş kapsamlı transkripsiyonda dilsel açıdan ayırt edici unsurlar işaretlenir.

Fonetik yazıya geçirme, diller arasındaki ve bir dilin diyalektlerindeki söyleyiş farklılıklarını ortaya çıkartır. Konuşmanın bire bir yazıya geçirilmesi olan fonetik transkripsiyon, dil araştırmalarının temelini oluşturur, fonetik çalışmaları için önemli bir kaynaktır.

1.1. 2. Fonolojik Transkripsiyon

Fonoloji, 20. yüzyılın başında, ortaya çıkan seslerin kelimenin anlamında oynadıkları rolü, “ne konuşulduğu”nu inceleyen ve “fonem” kavramını temel alan disiplindir. Seslerin ve birçok dilde kullanılan parçalarüstü öğelerden vurgunun kelimelerin anlamını ayırt etme gücü vardır ve fonolojik yazıya geçirmede bu ayrıntılar sunulur. Gemalmaz, bu konuda şunlara değinir:

“Bunun için bütün dikkat anlam üzerinde toplanır. Kullanılan alfabe ve noktalama işaretleri, gerekli olan bütün anlam ayrıntılarını göstermeye yeterli olmalıdır. Seslendirmeye ilgili ayrıntılara girmeye gerek yoktur. Bu tür yazıya geçirme bir dilin olağan yazımı için gereklidir. Standart yazı dilleri bu anlayışla oluşur. Cümlelerin anlam bloklarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Anlamın gerektirdiği duraklar, tonlama ve noktalama işaretlerinin kullanımıyla belirtilmeye çalışılır (2010: 83).”

Fonolojik transkripsiyon, dildeki ayrıntıları göstermeye daha elverişli olan fonetik transkripsiyonun aksine, farklı alafonların ve tamamlayıcı dağılım içindeki durumların aynı işaretlerle gösterilmesi gibi daha kısıtlı bir alan sunar (Bussmann 1999: 363). Fonetik transkripsiyona göre daha az işaretle transkripsiyon yapıldığı için kullanışlıdır. Dildeki fonem sayısı kadar işaret kullanılır, fonetik ayrıntılara girilmez. Fonolojik yazımla belgelenmiş metinler üzerinde her türlü dil incelemesi yapmak da mümkündür. Fonetik ayrıntıya boğulmamış bir metnin, ağız uzmanı olmayanlarca kullanılabilmesi açısından da fonolojik yazım yararlıdır. Dil incelemelerinde fonetikle doğrudan ilgili olmayan konuların incelenmesinde başvurulabilecek bir yöntemdir (Demir 2010: 58).

1.2. TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ VE IPA

Konuşma dilinin fonetik ya da fonolojik disiplin esas alınarak yazıya geçirilmesinde kullanılan işaretler transkripsiyon işaretleridir. Ağız araştırmalarının önceliği konuşma

derlemeleri yapmak ve elde edilen verileri kayıt altına almak olduğundan yazıya geçirmede kullanılacak işaretler fonetik açıdan bilimsel veri sunuyor olmalıdır. Örneğin, ağız monografileri fonolojik transkripsiyon temel alınarak standart alfabe ile yazıya geçirilebilir. Standart yazım, söz dizimi ve söz varlığı çalışmaları için kaynaklık edebilir, ancak ağza ait alafonlar ve diğer parçalarüstü ögeler gösterilemeyeceğinden sesbilgisel açıdan verimsizdir. Bu sebeple daha ayrıntılı bir yazıma, fonetik transkripsiyona ihtiyaç vardır.

Sesleri belirlemek için kullanılacak işaretler asırlardır sorun teşkil etmiştir. Seslerin türünü ve oluştuğu yeri içeren Roman (Latin) yazısı temelli işaretlerle ikonik tasarlanmış işaretler gösterge olarak kullanılmıştır. Alfabeden bağımsız diğer işaretler de her bir sesin gösterimi için kullanılmaktadır. Fonetik gösterimle ilgili en mükemmel görüşleri 1967’de Abercrombie ortaya atmıştır (bk. Asher 1994: 307).

Fonetik transkripsiyon için 19. yüzyıldan itibaren pek çok alfabe geliştirilmiştir. Sesleri göstermek için geliştirilmiş transkripsiyon işaretleriyle ilgili en fazla etkiyi ise 20. yüzyılda IPA ve alfabesi yapmıştır. IPA (The International Phonetic Alphabet), 1886’da Fransa’da kurulan, Fransız ve İngiliz öğretmenlerden oluşan Sesbilgisi Öğretmenleri Derneği (bu dernek de sonradan ‘The International Phonetic Association’ adını almıştır) tarafından geliştirilmiş, 1949 yılında işaretlerdeki ilkeler belirlenmiş, 2005 yılında işaretler son şeklini almıştır. Roman harflerine (pek çok sembol Roman ve Yunan harflerine dayandığı ve onlardan modifiye edildiği için Roman harfleri kullanılmıştır), Roman harflerinin yetmediği yerlerde özel işaretlere, diakritiklere ve tek sesi belirten iki harften oluşan simgelere dayanan bu alfabe her sese bir işaret prensibine dayanır.

IPA kongresi’nde Avrupa dilleri fonemik analizler doğrultusunda incelenmiş ve Journal of the International Phonetic Association’un 16. ve 17. sayılarında ve Roach 1987’de tartışılmıştır. Alfabe başlangıçta, İngilizcenin yazıya aktarımında kullanılan Romik alfabede reform yapmak üzere oluşturulmuş, daha sonra diğer diller için de kullanılabilir olması için işaretler genişletilmiştir. İlk biçiminden bu yana değişikliklere uğrayan IPA, özellikle yazısı olmayan diller araştırılırken kullanılmaktadır (bk. Crystal 1993).

Alfabe, her fonemi ayrı bir işaretle karşılamayı amaçlasa da yardımcı sesbirimleri de gösterir. Temel işaretlere eklenen diakritiklerle dillerdeki seslerin, parçalararası sesbirimlerin gösterimine imkan sağlar. IPA kartında ünlüler ve ünsüzler için belirlenmiş 107 sembol, diakritikler için 31 sembol, uzunluk, ton, vurgu ve ezgi için 19 ayrı işaret yer alır. Kartta ünlü ve ünsüzler, ünsüzlerin daha kapalı, ünlülerin daha açık oluşumundan dolayı farklı tekniklerle tanımlanmıştır.

IPA kartındaki temel ünsüzler tablosunda yer alan ünsüzler akciğerden gelen hava ile oluşan ünsüzlerdir. Temel ünsüzler (akciğersi) tablosunun üst satırında seslerin oluşum yerleri, çift dudak, diş-dudak, diş, diş eti, diş eti ardı, kıvrık, ön damak, arka damak, küçük dil, yutak, gırtlak; sol sütununda da seslerin oluşum biçimleri, patlamalı, genizli, titreşimli (çok vuruşlu), sızıcı, yanal sızıcı, akıcı, yanal akıcı olarak belirtilmiştir.

CONSONANTS (PULMONIC)											
	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			r					ʀ		
Tap or Flap				ɾ		ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible.

Tablo 1. IPA kartındaki akciğersi ünlüler

Yukarıdaki tabloda, çift simgelerden sağda olanlar tonlu ünsüzlerdir. Gölge alanlar, üretimleri imkansız varsayılanları gösterir. Akciğersi ünsüzler IPA'daki veya herhangi bir dildeki ünsüzlerin büyük bir kısmını oluşturur. İngilizcedeki ünsüzlerin hepsi bu kategoriye girer.

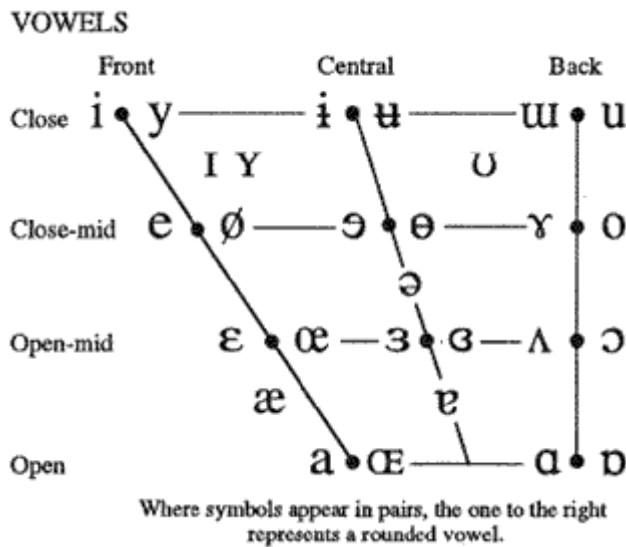
CONSONANTS (NON-PULMONIC)

Clicks		Voiced implosives		Ejectives	
⦿	Bilabial	ɓ	Bilabial	ʼ	Examples:
	Dental	ɗ	Dental/alveolar	pʼ	Bilabial
!	(Post)alveolar	ɟ	Palatal	tʼ	Dental/alveolar
≠	Palatoalveolar	ɠ	Velar	kʼ	Velar
	Alveolar lateral	ɠ	Uvular	sʼ	Alveolar fricative

Tablo 2. IPA kartındaki akciğersi olmayan ünsüzler

Yukarıdaki tabloda gösterilen akciğersi olmayan ünsüzler, sesin akciğerden gelen hava ile değil de başka türlü üretildiği ünsüzlerdir. Şaklamalı, tonlu patlayıcı ve gırtlak duraklı ünlüler bu kategoriye girer.

IPA kartında ünlüler, “ünlü dörtgeni” diye bilinen ünlü alanına göre sınıflandırılmıştır. Ünlü alanı, ünlülerin oluşumunda dilin pozisyonlarını esas alır. Aşağıda IPA kartındaki ünlüler tablosu verilmiştir. Ünlüler tablosundaki, çift simgelerden sağda olanlar yuvarlak ünlüleri, solda olanlar yuvarlak olmayan ünlüleri gösterir.

Tablo 3. IPA kartındaki ünlüler

IPA, parçalarüstü sesbirimlerini ve tonları göstermek için ayrı işaretler belirlemiştir. Bunların dışında IPA kartında ayırt işaretleri (diakritikler) ve herhangi bir kategoriye yerleştirilemeyen diğer işaretler vardır. Bunlar aşağıda verilmiştir.

SUPRASEGMENTALS		TONE	
' Primary stress	" Extra stress	Level tones	Contour-tone examples:
, Secondary stress	[,fəʊnə'tɪʃən]	ě ǀ Top	ě ǀ Rising
eː Long	eˑ Half-long	é ǀ High	ê ǁ Falling
e Short	ě Extra-short	ē ǀ Mid	ě ǀ High rising
. Syllable break	— Linking (no break)	è ǀ Low	ě ǀ Low rising
INTONATION		ë ǀ Bottom	ê ǁ High falling
Minor (foot) break		Tone terracing	ê ǁ Low falling
Major (intonation) break		↑ Upstep	ě ǀ Peaking
↗ Global rise	↘ Global fall	↓ Downstep	ě ǀ Dipping

Tablo 4. IPA kartındaki parçalarüstü ve ton işaretleri

Parçalarüstü öğeleri belirten diakritik işaretler dildeki ünlü ve ünsüzlerin vurgu, ton, uzunluk ve ezgi niteliklerini hece, sözcük veya tümce üzerinde gösterir. IPA'da tonlar için iki farklı simge seti vardır. Tay dilinde ve Çincenin bazı şekillerinde olduğu gibi, leksikal karşıtlıkların her bir hece üzerindeki perde hareketine bağlı olan dillerde, ton harfi diye adlandırılan harfler kullanılır. Bir de tonsal karşıtlıkların her bir hecedeki perde yüksekliğine bağlı olduğu diller için kullanılan işaretler mevcuttur.

DIACRITICS Diacritics may be placed above a symbol with a descender, e.g. ŋ̥

◌ Voiceless n̥ d̥	◌ Breathy voiced b̤ a̤	◌ Dental t̪ d̪
◌ Voiced s̚ t̚	◌ Creaky voiced b̰ a̰	◌ Apical t̪ d̪
◌ Aspirated tʰ dʰ	◌ Linguolabial t̟ d̟	◌ Laminal t̟ d̟
◌ More rounded ɔ̞	◌ Labialized tʷ dʷ	◌ Nasalized ẽ
◌ Less rounded ɔ̟	◌ Palatalized tʲ dʲ	◌ Nasal release d^{n}
◌ Advanced u̟	◌ Velarized tʷ dʷ	◌ Lateral release d^{l}
◌ Retracted i̠	◌ Pharyngealized tˤ dˤ	◌ No audible release d̚
◌ Centralized ẽ	◌ Velarized or pharyngealized ɫ	
◌ Mid-centralized ẽ	◌ Raised e̝ (ɹ̝ = voiced alveolar fricative)	
◌ Syllabic ɹ̩	◌ Lowered e̞ (β̞ = voiced bilabial approximant)	
◌ Non-syllabic e̯	◌ Advanced Tongue Root e̟̟	
◌ Rhoticity ɹ̥	◌ Retracted Tongue Root e̠̠	

Tablo 5. IPA kartındaki ayırt işaretleri

Ayırt işaretleri, ünlü ve ünsüz simgelere eklenerek yardımcı sesbirimleri belirten küçük işaretlerdir. İşaretleme normalde harflerin ya da sembollerin altında çıkıntı şeklinde olur. Harflerdeki bu çıkıntılar “kuyruk” olarak da adlandırılır. Diakritik olarak kullanılan, nefeslilik, gırtlaksılık vb. gibi fonetik durumları gösteren diğer IPA sembolleri de konuşma patolojisi temel alınarak tasarlanmıştır. Ünsüzlere eklenen ayırt işaretleri ile ünsüzlerin alt sesbirimleri; ünlülere eklenen ayırt işaretleri ile de yükseklik, alçaklık, önlük, artlık, merkezlik ve orta merkezlik gösterilir. Bu işaretler çevriyazıda tutarlı bir şekilde kullanılırsa fonetik bilginin elde edilmesi kolaylaşır (IPA için bk. Handbook of the International Phonetic Association; işaretlerle karşılıklarının gösterildiği örnekler için bk. Pekacar-Dilek 2009b, 2010; IPA’nın bilgisayarda kullanımı için bk. <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/ipa-unicode.htm>).

Karttaki sembollerin isimlendirilmesinde kesin bir kabul yoktur, International Phonetic Association, yaygın olarak kullanılan her bir karaktere birkaç isim vermiştir. Bazı durumlarda “Unicode” ile IPA’nın isim kabulleri çakışır. Semboller, bazen şekline göre bazen de işaret ettikleri sesin özelliğine göre adlandırılmıştır. Diakritikler de iki biçimde adlandırılır. “Traditional diacritics” için IPA, İngilizce ve Fransızcadaki ismi kullanır. Örneğin, “é” işareti “dar e”dir. “Non-Traditional diacritics” için kullanılan isimler ise işaretlerin benzediği şekle göre verilmiştir; “_” işareti “köprü” olarak isimlendirilmiştir.

Bazı dil öğretim programlarında IPA, söylenişin öğretilmesinde kullanılmaktadır. Örneğin, Rusya’da çocuklar ve yetişkinler için hazırlanan İngilizce ve Fransızca öğretiminde bu alfabe tercih edilmektedir. IPA dışında, Amerikan dillerinin yazımı için kullanılan Latin temelli Amerikan fonetik alfabesi gibi alfabeler de vardır. Slav, Hint, Fin-Ugor ve Kafkas dillerinin gösterimi için dilbilimciler tarafından geliştirilmiş alfabeler mevcuttur. Bu alfabelerle IPA arasında diakritiklerin ve iki harften oluşan işaretlerin kullanılmaması dışında çok az farklılık vardır.

Türkiye’de IPA bilim insanları tarafından tercih edilmemekte, standart Türkiye Türkçesi alfabesi temel alınarak bu alfabedeki harflere eklenen diakritiklerle ağızbilim araştırmalarında kayıtlar yazıya geçirilmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalarda IPA, Mine Kılıç tarafından hazırlanan çalışma (bk. Kılıç 2008) dışında kullanılmamıştır.

II. BÖLÜM

AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA TRANSKRİPSİYON

2.1. TRANSKRİPSİYONUN AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA UYGULANIŞI

Ağız araştırmaları fonetik, morfoloji ve sentaks çalışmaları ve karşılaştırmalı dilbilgisi incelemeleri yapmak, dil atlasları ve ağız atlaslarının oluşturulmasına zemin hazırlamak düşüncesiyle yerel dillerin kayıt altına alınmasıdır. Konuşma dilini, yerel konuşma biçimleri olan ağızları da araştırmanın farklı yolları vardır. Ancak nasıl bir amaç güdülürse güdülün, bir kerelik bir dilsel davranış olarak ortaya çıkan sözlü dilsel davranışları tekrarlanabilir ve incelenebilir hale getirmek için yazıya geçirmek gerekir (Demir, baskıda). Yazıya geçirilmiş bir ağız monografisinden pek çok alanda yararlanılabilir. Ağızlara ait metinlerden, elde edilen dilbilgisel verilerin yanında sosyolinguistik, sosyolojik, halkbilimsel ve tarihi bilgilere ulaşılabilir.

Dilbilimsel araştırmalar yapmak ve farklı disiplinlerin yararlanmasına imkan tanımak için kaydın yazıya aktarılmasının yanında kayıta bulunmayan, kayıt dışı, birtakım özelliklerin transkripsiyonda verilmesi gerekir. Öncelikle kaydın ne tür teknolojik imkanlarla ve ne şekilde gerçekleştirildiğini belirtmek, yapılan ve yapılacak araştırmalara ışık tutması açısından önemlidir. Bunun yanı sıra, kaynak kişinin adı, soyadı, yaşı, konuşmasını etkileyen -önden bir dişinin olmaması gibi- fiziksel bir anomalisinin olup olmadığı, eğitim durumu, mesleği, araştırmanın yapıldığı bölgede ne zamandır yaşadığı bilgileri, ön bilgi olarak metinden önce belirtilir.

Konuşmanın gidişatını belirleyen araştırmacı tarafından sorulmuş soruların, sorular ve cevaplar arasında dilbilgisel ilişki kurmak ve dilbilimsel çözümleme yapmak için transkribe edilmesi gerekir. Kaydı derleyen kişinin adının, mesleğinin ve yaşının verilmesinde de yarar vardır. Derleyen mesleği ve yaşı, kaynak kişilerin yaklaşımını, konuşmasını, psikolojik durumunu etkileyeceğinden yapılan derlemeyi yoruma açık olarak şekillendirebilir. Örneğin, ANADOK² (Ankara Ağızlarının Dokümantasyonu)

² ANADOK, 2008-2011 yılları arasında hazırlanan, Prof. Dr. Nurettin DEMİR'in yürütücülüğünü yaptığı Ankara ağızlarının dokümantasyonunu amaçlayan bir TÜBİTAK

projesi sürecinde, bir üniversite hocası tarafından yapılan derleme çalışmasında, derlemecilerin çekindiği, utandığı, konuşmalarını standart dile yaklaştırmaya çalıştığı, sorulan sorulara kişiye göre cevap verdiği gözlenmiştir. Derleyenin kaynak kişilerin yaşından daha küçük, öğrenci veyahut kendi yakınlarından biri olması durumunda ise derlemeciler daha rahat davranmış ve kendi ağızlarını herhangi bir etki altında kalmaksızın daha kolay ortaya koymuşlardır. Bu örnekler ağız araştırmalarının aynı zamanda sosyoloji, psikoloji ve sosyolinguistik disiplinlerine ışık tuttuğunu göstermektedir.

Derleyene ait bilgilerin yanı sıra derleme esnasında veya sonrasında araştırmacı tarafından yapılmış tespitlerin verilmesi de faydalıdır. Bu tespitler sözkonusu ağza ait bilgilerin daha kolay ortaya çıkmasına imkan tanıyabilir.

2.1.1. Doğruluk

Derleme esnasında kaynak kişinin konuşmasında aynı kelimenin farklı söylenişlerine rastlanabilir. Bu durum aynı sesin fonemik olmayan, en belirgin şekilde söylenmiş birkaç farklı alafon biçiminin mevcudiyetini tespit etmeyi gerektirir. Farklı öğelerin tespiti için de kullanılan yöntemler, kulak yoluyla duyulanları yazıya geçirmek, fonetik laboratuvarın ve bilgisayarın imkanlarından yararlanmaktır.

2.1.1.1. Kulak Yoluyla

Teknolojik gelişmelerin sunduğu olanakların artmış olması sebebiyle depolanan kayıtlar, kulak yoluyla transkripsiyonda, kaydın çoğu zaman defalarca dinlenmesi ile gerçekleştirilir. Transkripsiyonu yapan kişinin kayıttaki sesleri duyabilmesi için kulağının eğitilmiş olması gerekir. Eğitimsiz bir kulakla bu işi yapmaya çalışan, konuşmadaki seslerin niteliğini fark edemeyecektir. Ancak ne kadar eğitilmiş bir kulakla bu iş yapılıyor olursa olsun yapanın aynı sesi farklı zamanlarda farklı biçimde duyabilmesi ve beklenti hatasından dolayı yanlış transkribe etmesi de söz konusudur.

projesidir. Temmuz 2009-Ocak 2011 tarihleri arasında öncelikli olarak metinlerin transkripsiyonunu yapma göreviyle bu projede, proje asistanı olarak çalışarak transkripsiyon ve derlemelerle ilgili bu tezin de oluşmasına kaynaklık eden pratik bilgiler elde ettim.

Beklenti hatası ağız kayıtlarının yazıya geçirilmesinde en çok karşılaşılan sorunlardan biridir. Transkripsiyonu yapanın kaydın konuşulduğu bölgenin ağızını konuşuyor olması, daha önce o bölgeyle ilgili çalışmalar yapmış olması veya orada konuşulan ağza bir şekilde şahit olması beklenti hatasını oluşturan nedenlerdendir. Bu hata sonucunda da kaydı yazıya geçiren araştırmacı sesleri beklediği şekilde duyacak ve kayıttaki sesi yazıya geçiremeyecektir. ANADOK projesinde, tarafımdan yapılan transkripsiyonlarda beklenti hatalarının örnekleri görülmüştür. Örneğin, “kapalı e” ve “geniz n’si” seslerinin Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanıldığı bilgisi, kaydı dinlerken standart dildeki /e/ ve /n/ seslerini “kapalı e” ve “geniz n’si” olarak yazıya geçirmeme sebep olmuştur.

İnsan kulağının algı yeteneği kişilere göre değişir. Aynı kaydın farklı kişiler tarafından dinlenmesi sonucunda farklı transkripsiyonlarla karşılaşılabilir. Bu da kayıttaki bir sesin farklı tanımlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. ANADOK örneğinde, ilk transkripsiyonlarını yaptığım kayıtların Prof. Dr. Nurettin Demir tarafından dinlendiğinde farklı transkribe edildiği görülmüştür.

Eğitimli bir kulak, kulak yoluyla yapılan çeviriyazıda daha net sonuçların elde edilmesine imkan tanır. Ancak eğitimli bir kulakla transkripsiyonu yapan kişi seslerin uzunluk ve kısalığındaki dereceyi, darlık ve genişliğindeki ölçüyü tam olarak veremeyecektir. Kulak yoluyla yapılan çeviriyazıda yanılma payı daha yüksektir. Bu sebeple konuşmaların yazıya geçirilmesinin algılama gücü yüksek kulaklarla birlikte elzem yerlerde fonetik laboratuvarlarda yürütülmesi gerekliliği bilimsel açıdan doğru veriler elde edilmesini sağlar.

2.1.1.2. Fonetik Laboratuvarlar

Metin transkripsiyonu için bugüne kadar kullanılan yöntem kulak yoluyla duyulanları kayda geçmektir. Ancak bu durumda herhangi bir ölçü esas alınamamakta ve buna çözüm olarak fonetik laboratuvarlarının oluşturulması ve kullanılması önerilmektedir. Teknoloji insan kulağının algısının ötesindeki sesleri saptayabilecek yeterlikte olduğundan imkanlarından yararlanmak da mümkündür.

Konuşma seslerinin bilimsel olarak incelenmesi Almanya başta olmak üzere pek çok ülkede fonetik laboratuvarlarda yapılmaktadır (bk. Mansuroğlu 1955). Üniversitelerde bulunan fonetik laboratuvarları dışında bağımsız Genel Fonetik Laboratuvarları, Lengüistik Fonetik Laboratuvarları, Psikoloji Fonetik Laboratuvarları, Filoloji Fonetik Laboratuvarları, Konuşma Teknolojisi Fonetik Laboratuvarları, Konuşma ve Dil Teorisi Fonetik Laboratuvarları bulunmaktadır. Coşkun, incelemelerde bulunduğu sözü edilen fonetik laboratuvarlar hakkında şunları kaydetmiştir:

“Bu laboratuvarlarda insan sesi matematik olarak incelenmektedir. Ayrıca hece, kelime ve cümleler büyütülerek, tekrarlanarak, parçalanarak, süzülerek, durdurularak, yerleri değiştirilerek de incelemeler yapılabilmektedir. Ünlüler, mesela bir *a* ünlüsü en az 50 parçaya bölünerek incelenebilmekte; yani sesin ağız içinde geçirdiği en küçük safha bile gözlemlenebilmektedir” (2000: 387).

Akciğerlerde üretilen havanın ses yolunda değişime uğramasıyla oluşan ses işaretlerinin farklı frekanslardaki enerji dağılımının zamanla değişimini gösteren görsel analiz aracı spektrogramdır. Spektrogramlar kayıtların etiketlenmesinde kullanılır (bk. Türk, Şayli, Özsoy vd.). Laboratuvarlarda kelimelerin spektrogramları ölçülür. Spektrogramlar işitsel sinyaldeki enerji kalıplarını görünebilir kılmanın bir yoludur. Spektrogramda zaman soldan sağa ilerler ve karanlık bantlar, kelimenin söylenişine göre ses aygıtının değişen rezonanslarını yansıtır (Pekacar-Dilek 2009). Spektrogramlara yansıyan saniye aralıklarının görüntüsü ve rezonanslar yardımıyla da parçalar ortaya çıkar.

Formantlar, sesin en yüksek enerjiye sahip olduğu frekans değerleridir. Formant frekans değerleri, seslendirilen ünlüye ve frekansa bağlı olarak değişir. Bunun yanı sıra, formant frekansları yaşa ve cinsiyete bağlı olarak da değişmektedir. Çocukların formantları en yüksek, kadınların orta ve erkeklerinki en düşük sıklıktadır (Örnekler için bk. Türk, Şayli, Özsoy vd.). Türkçede ünlülerin formant frekans değerleri çıkarılmamıştır. Ünlüleri ayırt etmek için ilk üç formant frekansı yani F1, F2 ve F3 yeterlidir. F1 en düşük, F2 ve F3 göreceli olarak yüksek formantlardır (Türkiye Türkçesindeki ünlülerin elektronik ortamda incelenmesi

için bk. Kılıç 2003, Malkoç 2009; ünsüzlerin incelenmesi için bk. Coşkun 2000a, 2003; parçalarüstü öğelerin incelenmesi için bk. Coşkun 2000c).

Fonetik laboratuvarlarda, seslerin tespiti çok kısa bir süre içinde yapılmakta, kelime ve cümle fonetiği bağlamında vurgu, ton, ezgi gibi fonolojik öğeler belirlenebilmektedir. Dil atlasları, ağız atlasları ve söyleyiş sözlüklerinin hazırlanmasında bu laboratuvarlar en verimli sonucu verebilmektedir. Ancak sadece fonetik laboratuvarlar vasıtasıyla yapılan transkripsiyonlar da pratik uygulamalar olmaktan uzaktır .

2.1.1.3. Otomatik Transkripsiyon

Okunabilir bir transkripsiyon yapmak için 21. yüzyılda dilbilimciler vasıtasıyla geliştirilmiş yazılım sistemleri vardır. Bu sistemler teknolojinin el ile yazmadaki zorluklarını giderebilmektedir.

Fonetik transkripsiyonda, otomatik transkripsiyon pek çok alanda kullanılmaktadır. El ile yapılan transkripsiyon zaman alıcı ve yorucu kabul edilir. İnsanın yaptığı transkripsiyonda araştırmacının kulağı ne kadar eğitilmiş olursa olsun her bir kişiye göre ölçümler farklılık gösterebilirken otomatik transkripsiyonda belli bir programlama yapıldığı için aynı nesneler aynı sonuçları verir. Ancak otomatik transkripsiyonu nitelikli bir kabulle kurmak önemlidir. En uygun otomatik transkripsiyon az miktarda sembol kullanarak yapılandır (bk. Cucchiarini-Binnenpoorte 2002).

Dört farklı konuşma biçimi için -okuma, konferans, röportaj ve olağan konuşmalar- geliştirilen otomatik transkripsiyon projeleri mevcuttur (bk. Bael-Strik, Heuvel 2003). Ancak, otomatik transkripsiyon, dilde yer almayan yabancı kelimeler, ünlemler, tamamlanmamış kelimeler, yanlış anlaşılan- konteksten çıkarılabilecek kelimeler, yansıma ve yanlış telaffuz edilen kelimeler, bölgesel aksanla telaffuz edilen kelimeler, lehçe kelimeleri, anlaşılmayan kelimeler ve net söylenmemiş kelimeler hususunda zayıf kalmakta ve sonuç vermemektedir (Demuynck-Laureys-Gillis 2002).

Otomatik transkripsiyonla yapılan çalışmalarda fonemlerin tespiti yapılmaktadır, fakat yardımcı sesbirimleri belirlemedeki eksiklik diyalektoloji için bu tarz bir transkripsiyonun kısıtlı olduğunu göstermektedir. Ancak ses tanıma programlarında yapılacak olan ayrıntılı veri girme olanaklarıyla otomatik transkripsiyonun imkanlarından yararlanmak olasıdır.

2.1.2. İşaretler

Ağız araştırmalarında transkripsiyon mevcut durumun öncelikli olarak yazıya geçirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Fonetik çalışmalar başta olmak üzere, dilbilgisel ve dilbilimsel araştırmalara çeviriyazılı ağız kayıtları kaynaklık eder. Kaynaklık edecek ağız kayıtlarının yapılacak çalışmaları ve incelemeleri kolaylaştırmak ve söz konusu çalışmaların niteliğini artırmak için sistematik bir transkripsiyonun yapılması gerekir. Yapılacak transkripsiyonda, transkripsiyonun amacına göre belirlenen transkripsiyon türü çerçevesinde parçalararası ve parçalarüstü öğelerin işaretlerle gösterimi yapılır. İşaretlerin her biri ayrı bir değeri göstermeli ve gösterdiği değerin özelliklerine göre tanımlanmalıdır.

2.1.2.1.Fonetik İşaretler

Ağız araştırmalarında fonetik transkripsiyon, seslerin ayrıntılı bir biçimde gösterildiği bir sistemdir. Özellikle sesbilgisi çalışmalarında fonetik transkripsiyondan yararlanılır. Ancak geniş metinlerin bütün fonetik ayrıntılarını tutarlı bir biçimde yazıya geçirmek hem yapılması çok güç hem de çok zaman alıcı bir iştir, ama yine de bazı ağız çalışmalarında kullanılan bir yöntemdir (Demir 2010: 58). Ağız araştırmalarında fonetik işaretleme yaparken seslerin belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken ölçütler dahilinde kayıtlar transkribe edilmelidir. Gerek kulak yoluyla gerekse fonetik laboratuvarlar vasıtasıyla yapılacak olan transkripsiyonda bütün seslerin yazıda gösterimi mümkün olmayacağından seslerin işaretlenmesinde, sesin bölge ağzında temel bir ses olarak kullanılması, fonolojik bir değer taşıması, ağızlar arasında ayırıcı olma özelliğiyle diyalektolojik bir öneminin olması gibi kriterlerin belirlenmesi ve buna göre fonetik işaretlerin kullanılması gerekir (bk. Gemalmaz 1978: 4).

Fonetik transkripsiyonda kullanılan işaretler, yazıya geçirilen konuşmanın ses, vurgu, ton, ezgi gibi unsurlarını gösterir. Ağız araştırmalarında, fonetik işaretlerin kullanımı her çalışmada aynı işaretlerin aynı değerlere karşılık kullanılması şeklindedir. Ağız çalışmaları için belirlenmiş bir alfabe her şeyden önce ağızlardaki sesbirimlerin ve alafonlarının gösterimine imkan tanır. Araştırmacıların transkripsiyondan yararlanması, karşılaştırmalı çalışmalar yapabilmesi için metinlerin biliminsanları tarafından kabul edilmiş, standartlaşmış, okunuşu ve yazılışı kolay olan, kullanışlı bir alfabe ile yazılması gerekir.

Transkripsiyonu yapanın amacı doğrultusunda standart olan alfabedeki işaretlerin hepsi veya yeterli olabilecek, amaca uygun kısmı kullanılabilir. Kullanılan işaretler, metin okumayı kolaylaştırması için çalışmalarda “metinlerde kullanılan transkripsiyon işaretleri” adı altında verilmeli ve açıklanmalıdır. Alfabenin referans alındığı yerin verilmesi ve temel alınan kriterlerin belirtilmesi önemlidir. Türkiye dışında yapılan çalışmalara da kaynaklık etmesi için belirlenen alfabenin IPA karşılıklarının verilmesi gerekir. Bunun için, oluşturulmuş olan bir fonetik transkripsiyon kılavuzu, transkripsiyonu ve ondan istifadeyi kolaylaştırır.

2.1.2.2. Diğer İşaretler

Kelimelerin ve daha geniş parçaların –cümlelerin- transkripsiyonu, durakların, vurgunun, konuşma dışı durumların gösterimi, transkripsiyonu yapanın çalışmayla ilgili notlarının yazılması ve bilgisayarlı korpus çalışmaları için konuşma transkripsiyonu yapılırlar (bk. Bright 1992). Seslerin gösterimi için kullanılan simgeler dışında, konuşmanın yazıya aktarımında konuşucuların gösterilmesi, paralel konuşmaların verilmesi, konuşucunun durakladığı yerlerin ve süresinin belirtilmesi için çeşitli işaretler kullanılır. Konuşmanın ne şekilde -gülerek, ağlayarak, öksürerek ya da durağan biçimde- geliştiğinin verilmesi, kayıttaki anlaşılmayan yerlerin gösterilmesi, kim olduğu anlaşılmayan konuşucuların belirtilmesi ve konuşmadaki zaman aralıklarının verilmesi için de kullanılan işaretler mevcuttur.

Söz konusu kayıtlardan söylem çözümlemesi yapmak ağızların dilbilimsel olarak incelenmesine imkan tanır. Fonetik ayrıntıların belirlenmesinde kullanılan işaretlerin

yanında, ağızların söylem çözümlemesini kolaylaştıracak, konuşmayla ilgili etiketlemeleri yapacak işaretler de kullanılır. Kaynaklarda (bk. Wray 1998, Trott, Bloomer; Alpaslan 2007) kullanılması öngörülen bu işaretlerden bir kısmı aşağıda örneklendirilmiştir:

Konuşmacının kim olduğu metnin başında belirtildikten sonra, metin içinde satır başlarında isminin baş harfi ya da isim ve soyisminin baş harfleri büyük harfle yazılarak ve iki nokta işareti eklenerek *H*: “H kişisi” kaynak kişi gösterilir. Derlemecinin isminin saklanması arzu edilmişse isim yerine herhangi bir harf *A*: “A kişisi” kullanılabilir. Derleyen kişinin adı da aynı yöntemle verilir.

Kayıt sırasında üst üste konuşmalar, paralel konuşmalar mevcutsa bunlar da köşeli parantezle [...]/belirtilir. Örneğin;

“A: [...]

B: [...]” verilir. Bu A ve B kişilerinin aynı anda söylediklerinin parantez içinde verilmesidir. Derlemecinin konuşmasında gürültüden veya kişisel bir durumdan kaynaklı anlaşılmayan hece, sözcük ya da cümle varsa bunlar da özel bir işaretle gösterilir. Bunun için kullanılan, iç içe iki parantez içinde ((*anlaşılmıyor*)) şeklinde yazmaktır. Bunu parantez içinde soru işareti (?) ile de göstermek mümkündür. Konuşmacının konuşması öksürme, gülme, ağlama vb. sebeplerden dolayı etkileniyorsa bu (*öksürme*) şeklinde gösterilerek belirtilir.

Tonlama neticesinde ünlü uzunluğunu olduğu yerlerde uzatılan ünlüler normal ünlü uzunluğundan farklı bir süre içerisinde oluştuğundan, uzatmanın niceliğine göre iki ya da üç tekrarla yazılarak gösterilebilir. “gııız, gara gıız” örneğinde olduğu gibi ilk kelimedeki /ı/ ünlüsü daha fazla uzunluğu, son kelimedeki /ı/ ünlüsü daha az uzunluğu işaret eder.

Süre gösteriminin belirlenmiş zaman aralıklarına göre verilmesi gerekir. Süre gösteriminde kullanılan yöntem daha çok parantez içine kaydın dakikasının –(5) gibi yazılmasıdır. Buradaki amaç, gerek elektronik ortama aktarılacak gerekse üzerinde daha fazla araştırma yapılabilir ağız kayıtlarının transkripsiyonu yapılmış metinle

beraber yeniden dinlenmesinde kolaylık sağlamaktır. Ayrıca, süre gösterimi derlemecinin konuşma biçimi ve konuşma hızı hususunda da birtakım tespitlerin yapılmasını sağlar.

Standart dildeki noktalama işaretleri ve yazım kurallarının ağız kayıtlarında kullanılmasına gerek yoktur. Büyük harf-küçük harf ayrımı transkripsiyonda her harf bir değeri karşıladığından özel isimler ve cümle başlarında kullanılmamalıdır. Noktalama işaretlerinden nokta, soru işareti ve gerekli yerlerde kullanılan virgüller dışında bir işaretin kullanımı ayrıntılı işaretlerin kullanıldığı fonetik transkripsiyonlar için çok fazla olacaktır.

2.1.3. Tanımlama ve Sınıflandırma

Yapılan ağız kayıtlarındaki sesler saptandıktan sonra belirlenmiş işaretlerle transkribe edilir. Bir sesin nasıl oluştuğu, hangi niteliklere sahip olduğu genellikle metin öncesinde tanımlanır. Örneğin, Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ve bu tezde incelenen çalışmalarda, sesler “metinlerde kullanılan transkripsiyon işaretleri listesi”nde kısa olarak tanımlanmış, inceleme bölümlerinde de seslerle ilgili daha detaylı tanımlamalar, açıklamalar ve örneklendirmeler yapılmıştır.

Seslerin tanımlanması ve sınıflandırılması, oluşum yerleri ve oluşum biçimleri ölçü alınarak yapılır. Doğru bir tanımlama için ses organlarının iyi tanınması ve üretim biçimlerinin tespiti gerekir. İncelenen ağız çalışmalarında, ses organlarının yeteri kadar tanınmıyor oluşu veyahut tespit edilen seslerin niteliklerinin bilinmemesi sebebiyle aynı seslerin farklı çalışmalarda ayrı tanımlandığı/sınıflandırıldığı görülmüştür (bk. 3. bölüm). Karahan da incelediği kaynaklarda konuyla ilgili tespit ettiği sorunu şöyle dile getirir:

“Doğu Anadolu’nun bazı yerlerinde ince sıradan ünlüler yanında kullanılan [h] sesi, bir araştırmada hırıltılı, sızıcı, sedasız ön damak ünlüsü olarak tanımlanırken, bir başka araştırmada aynı ses sert damak, ötümlü, diğer bir araştırmada ise ön damak, sızıcı olarak tanımlanmaktadır”(2000: 23).

Deşifresi yapılan her bir kayıttaki bütün sesler istisnasız olarak tanımlanmalıdır. Araştırmacılar tarafından, standart dilde ve ağızlarda fonem olan seslerin yapılan

Çalışmalarda tanımlanması ve sınıflandırılmasının yaygın olarak ihmal edildiği gör÷lmektedir. Seslerin tanımlanmasının ve sınıflandırılmasının en doğru ve eksiksiz bir biçimde yapılması, fonetik çalışmalara kaynaklık edecek ağız araştırmaları için gereklidir.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZ ARAŞTIRMALARI ve TRANSKRİPSİYON

3.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZ ARAŞTIRMALARINA TOPLU BİR BAKIŞ

19. yüzyılın ortalarında yabancı araştırmacılar (Giese, Räsänen vb.) tarafından başlatılmış olan Türkiye Türkçesi ağızları çalışmaları, 1940 yılından sonra yerli araştırmacıların da araştırmalara katılımı ve çabalarıyla devam ettirilmiştir. Anadolu ağızları ile ilgili yapılan araştırmaların toplu olarak değerlendirildiği çalışmalar vardır (bk. Kowalski 1934, Korkmaz 1976, 1987, 1990, 1995, Gülensoy-Alkaya 2003). Bu çalışmalar gerek bibliyografya çalışması gerekse çalışmaların mevcut durumlarının ve karşılaştığı sorunların ortaya konması şeklinde yapılmıştır (bk. Demir 2007).

1860-1940 yılları arasında yabancı araştırmacıların çabalarıyla gelişmeye başlayan ağız araştırmaları derleme faaliyetleri şeklinde olmuş; 1940'tan sonra ise yerli araştırmacıların yoğunlukta çalışmalarıyla belli bir bölge ağzına yönelik derleme ve derlenen malzemelere dayalı inceleme biçiminde yapılmıştır (bk. Demir 1997).

İlk çalışmalarda, mevcut durumun kayıt altına alınması çok zor şartlarda gerçekleşmiş, eşek üstünde götürülen ağırlığı oldukça fazla olan kayıt cihazlarıyla ve kırılmaya çok müsait olan plaklarla derlemeler yapılmaya çalışılmıştır (bk. Giese 1907). Teknolojik imkanların kısıtlı oluşu, kayıt cihazlarının kullanımındaki zorluklar nedeniyle konuşma, araştırmacılar tarafından derleme sırasında “kaleme alma” yöntemiyle yazılmaya çalışılmıştır. Yazılı olarak derlenen bu metinler ise daha kısa cümlelerden, ağza ait sözcük ve deyişlerden oluşmaktadır (bk. Olcay 1966). Giese (1907), Räsänen (1933), Németh (1965) ve Caferoğlu (1994a, 1994b, 1994c) derlemeleri kaleme alma yöntemiyle yapan araştırmacılarıdır. 1960 sonrasında ise derlemeler banda alınma ile yapılmaya başlanmıştır.

Söz konusu zamanlardaki kayıtlarda seslerin tespiti yapılırken, kullanılan cihazların yeterli olmamasından dolayı cızırtı benzeri seslerle karşılaşmış ve bu tür durumlar seslerin belirlenmesinde güçlükler yaşanmasına sebep olmuştur. Basımevlerindeki

imkan kısıtlılığı nedeniyle de seslerin basılan kaynaklarda gösteriminde sorunlar yaşanmıştır. Bu sebeple, standart yazıma yakın bir biçimde yapılan transkripsiyonda daha az sayıda işaret kullanılmış ya da bazı işaretler sonradan basılan çalışmalara elle eklenmiştir. Bütün bu zorluklar neticede fonetik açıdan gerçeği tam olarak yansıtmayan işaret kullanımına sebep olmuştur. Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler sonucunda ise fontograf vb. sistemlerle bugün her türlü işaret bilgisayarda yapılabilmektedir.

Transkripsiyon, ağız araştırmalarının en meşakkatli kısmıdır. Ağız malzemesi olarak kayıt altına alınmış mevcut çalışmalara bakıldığında standart yazımlı ve ayrıntılı transkripsiyonlarla karşılaşılır. Malzemenin hangi amaç için kullanılacağı, transkripsiyonun standart ya da ayrıntılı olmasını belirler. Edebi ürünlerden roman ve öykü gibi türlerde kullanılan ağız malzemesi, standart yazımın dışına çıkmazken (bk. Taner 2011, Nazım 2010) ağızbilim araştırmaları dahilinde yapılan transkripsiyonda fonetik bilgi esas alındığından ayrıntılı yazım görülür. Halk edebiyatı ürünleri derleme çalışmalarında ve ağız sözlükleri hazırlanmasında da standart alfabenin imkanlarından yararlanılır. Demir, standart harflerin izin verdiği ölçüde ağızlara özgü sesleri ve biçimsel öğeleri göstermenin mümkün olduğunu belirtmiştir: Standart harfle yetinilmiş bir yazımla sesbilgisi açısından sınırlı, morfoloji araştırmaları için ise oldukça yararlı malzemeler elde edilebilir. Söz dizimi ve söz varlığı araştırması için metinlerin yazımında standart alfabenin kullanımı yeterlidir (2010: 58).

Türkçenin bilim insanları tarafından kabul edilmiş, standartlaşmış bir sesbilgisi işaretleri, Türk fonetik alfabesi, yoktur. Yazı dili için kullanılan alfabenin yerel dillere ait kayıtların transkripsiyonu için kullanılması, kullanılan işaretlerin ağızlardaki sesleri karşılamadaki yetersizliği; ağız araştırmaları için geliştirilmiş bir transkripsiyon alfabesinin olmaması ağız malzemeleri aracılığıyla yapılacak olan sesbilgisi çalışmaları başta olmak üzere dilbilgisi ve dilbilim çalışmalarına ve ağızbilim araştırmalarının ilerlemesine engel olmaktadır.

TDK ağız araştırmalarında kullanılacak transkripsiyon işaretleri ile ilgili 1985 yılında bir öneri dile getirmiştir. TDK, 1985 yılında Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu'nun yapmış olduğu toplantılar sonucunda bir transkripsiyon sistemi belirlemiştir.

Bu sistem, alfabedeki 29 harfin dışına çıkmama, çoğunluk tarafından yaygın olarak belirlenen işaretleri kullanma ve belirli örneklerden hareketle bir sistemleştirmeye gitme gibi ilkeleri benimsemiştir. Standart Türkiye Türkçesi alfabesindeki harfler ve bunlara eklenen çeşitli işaretlerle sesler gösterilmek istenmiştir. Uzunluğu üste çizgi koyarak, art g'yi üzerine nokta koyarak, art k'yi altına nokta koyarak, sızıcı h'yi altına bir dalga koyarak göstermek gibi araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılan işaretler benimsenmiştir. Aynı işaretin aynı özelliği göstermesine dikkat edilmiştir; bu çerçevede dar e'yi gösteren üste koyulan nokta işareti diğer ünlülerdeki darlığı göstermesi için de kullanılmıştır. Ünsüzlerdeki palatalizasyonu gösteren işaret önde oluşumlu olan ünlüler için de kullanılmıştır (bk. Ercilasun 1999).

TDK'nin önerdiği transkripsiyon alfabesi geliştirilmesi gereken bir alfabe olmakla birlikte araştırmacılar tarafından kısmen tercih edilmiştir. Çalışmalar ele alındığında kullanılan transkripsiyon işaretleri ile ilgili bir referansın belirtilmediği, önceki çalışmalar şablon alınarak üzerlerinde yapılan ufak değişikliklerle fonetik işaretlemelerin yapıldığı görülür.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan derlemelerin transkripsiyonundan oluşan çalışmalar incelendiğinde transkripsiyondaki en büyük sorunun işaretleme alanında sistematiklikten yoksun oluş olduğu farkedilir. Mevcut çalışmalar incelendiğinde çeviriyazı işaretlerinin kullanımındaki tutarsızlıklar göze çarpmakta ve bu tutarsızlıkların fonemlerin gösterilmesinde değil, yardımcı sesbirimlerin gösterilmesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Araştırmacılar tarafından ağızlardaki sesleri karşılamaları üzerine standart alfabedeki işaretlerin yanında özellikle diakritikler vasıtasıyla oluşturulmuş birtakım işaretler transkripsiyona dahil edilmiştir. Ancak çalışmalarda, her bir araştırmacının aynı işareti farklı seslere karşılık kullanması ya da aynı sesi farklı işaretlerle göstermesi durumlarıyla karşılaşılır. Anadolu ağızları ile ilgili geneli yansıtan ilk metinler olan Caferoğlu'nun çalışmalarına (bk. 1994a, 1994b, 1994c) bakıldığında her ağız bölgesi için ayrı bir çeviriyazı alfabesinin kullanıldığı görülür.

Transkripsiyondaki sorunu fark eden araştırmacılar Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmaları nispeten incelemişler ve durumu ortaya koymaya çalışmışlardır.

Örneğin, Demiray, a ve e ünlülerinin birbirine yaklaşması ile oluşan sesleri Anadolu ağızları üzerine yapılmış otuz iki kitapta incelemiş ve on bir farklı çeviriyazı işaretinin kullanıldığını belirlemiştir. Çeviriyazı kullanımında yaşanan sorunları, bir ses için birden çok işaret kullanılması ve birden çok sesin tek işaret ile gösterilmesi olarak belirtmiştir (bk. Demiray 2008).

Delice, incelediği on dört çalışmadaki ünlü ve ünsüzlerin çeviriyazıdaki gösterimi ve tanımlanması ile ilgili benzer tespitler yapmıştır (bk. Delice 1995). Sağır, Anadolu ağızlarının ünlü ve ünsüz varlığını mevcut çalışmalardan hareketle ortaya koymak istemiş; ünlü ve ünsüzleri, niteliklerini, kullanılan işaretleri ve kendi önerisini tablolar halinde sunmuştur. Ünlü ve ünsüzlerde kullanılan diakritik işaretleri ve parçalarüstü öğeleri belirten diğer işaretler de bu tablolarda yer almaktadır (bk. 1999). Bunlardan başka, çeviriyazıdaki sorunu ortaya koymak isteyen çalışmalar mevcuttur (bk. Gülensoy 1979, Ercilasun 1999 vb.).

Yukarıda sözü edilen çeviriyazıdaki tutarsızlığın ortadan kaldırılması konusunda Akar şunları kaydeder:

“Bilgisayar kullanımının herkes tarafından kabul gördüğü günümüzde metin transkripsiyonu için birliğin sağlanması bilgisayara sistem birliği içinde girilmesini kolaylaştırır. Ağız araştırmalarında uluslararası transkripsiyon alfabesi esas alınarak Türkiye Türkçesi ağızları için ölçünlü bir çeviriyazı alfabesi hazırlanmalı ve her araştırmada bu alfabe kullanılmalıdır” (2006: 50).

Seslerin işaretlenmesinin yanında, çalışmalarda kullanılan transkripsiyon işaretlerinin tanımlanması ve örneklendirilmesinde de yanlışlar yapılmaktadır. Sesbilgisi alanındaki bilgi eksikliği ve ses organlarının yeteri kadar tanınmıyor oluşu seslerin tanımlanmasında yanlışlara yol açar. Araştırmalara bakıldığında seslerin tanımlamalarının yapılmadığı veya işaretlerin gösterdiği sesi tanımlamadaki yetersizlik, okuyucunun sesi ve göstergesini bildiğinin varsayılması ve seslerin tanımlanmasında tutarsızlıklar görülür.

Ayrıntılamamanın ölçüsünün bilinmemesi, bazı araştırmacıların seslerin tespitinde farklı yöntem ve teknikler kullanarak ya çok ayrıntılı tanımlamalara gitmesi ya da sınırlı tanımlamalar ile yetinmesi sonucunu doğurmakta, bu da çeviriyazıda birliği sağlama önünde büyük engel oluşturmaktadır (Sağır 1997: 126). Seslerin tespiti için geliştirilmiş ses cihazlarının, fonetik laboratuvarların olmaması, ayrıntılamamanın ölçüsünün belirlenememesi transkripsiyonda karışıklığa sebep olmaktadır. Öçalan Türkiye’de alan araştırmaları için kullanılacak bir fonetik laboratuvarın olmayışına değinmiş ve şunları söylemiştir:

“Türkiye Türkçesinin ünlü ünsüz varlığı tespit edilerek bunların açıklıkları bir (sesbilim) fonetik laboratuvarında tespit edilmelidir. Bir fonetik laboratuvarını daha uzun yıllar beklemektense ses frekanslarını hassas olarak gösteren müzik programlarını ağız çalışmalarında uygulayabilecek bir analiz programı geliştirilmelidir” (2006).

Pekacar ve Dilek, ağız araştırmalarında seslerin tanımlanmaları ve sınıflandırılmalarında kullanılan ölçütlerle ilgili yaptığı çalışmada seslerin tanımlanması ile ilgili birtakım tespitler yapmıştır. Ses organlarının karıştırılıyor veya tanınmıyor oluşu, genel sesbilgisinin iyi bilinmemesi, bazı seslerin tanımlarının yapılmaması ya da eksik yapılması, ölçülebilir tanımların verilmemesi, Türkiye Türkçesinin sesbilgisinin yeterince bilinmemesi, ayırt edici özelliklerin eksik verilmesi iddialı genellemeler yapılması tanımlamayla ilgili sorunlardandır (Örnekler için bk. Pekacar-Dilek 2009a).

Türkiye’de yapılan ağız araştırmalarında alandaki gelişmelerin takip edilmediği daha önce yapılan çalışmaların şablon olarak kullanılıp bunun üzerinden yeni çalışmaların yapıldığı ve yanlışların sürdürüldüğü görülmektedir. Metin transkripsiyonunda, transkripsiyonun amacı unutulmuş karmaşık yöntemlerle eldeki malzemenin yazıya geçirilmesine çalışılmıştır. Kullanılan transkripsiyon sistemindeki karmaşıklık da ağız araştırmalarına yönelik fonetik ve genel çalışmaların yapılabilmesine engel olmaktadır. Derlemelerin deşifre edilmesinde kullanılan transkripsiyon sistemlerinin farklı oluşu, her bir araştırmacının farklı sistem kullanması mevcut ürünlerden istifade edilmesini zorlaştırmaktadır. Bilimsel ilerlemenin önüne geçen transkripsiyondaki mevcut sorunları fark eden araştırmacılar yazdıkları makalelerle konuyu gündeme taşımışlar ve

birtakım öneriler sunmuşlardır (bk. Gülensoy 1979, Demiray 2008, Delice 1995 vb.) Bu çalışmada, yerel diyalektlerin yazıya geçirilmesinde işaretleme ve tanımlama-sınıflandırma konusunda mevcut durum ortaya konulacak, sorunların tespiti yapılacak ve öneri getirilmeye çalışılacaktır.

3.2. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Çalışmalar kronolojik sıraya göre incelenmiş ve bu sıraya göre aşağıda verilmiştir. Öncelikle mevcut kaynaklardaki durum, gerekli görüldüğü durumlarda araştırmacıların ifadelerinde değişiklikler yapılarak, açıklamalarının konuyla ilgili kısımları alınarak ve verilen örneklerin hepsi alınmayarak verilmiştir. Amaç, yapılacak değerlendirme için mevcut araştırmalara dikkat çekmektir. Mevcut durumun değerlendirilmesi, çalışmalarda işaretlenen seslerin doğruluğu anlaşılamayacağından, işaretler ve tanımlama-sınıflama açısından değerlendirilmiştir. İncelenen çalışmalarda kullanılan simgeler bazı yerlerde font değişikliği ile işaret değiştirilmeden verilmiştir.

CAFEROĞLU, Ahmet (1941) *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme I*, TDK Yay.

CAFEROĞLU, Ahmet (1943), *Anadolu Ağzılarından Toplamalar*, Ankara: TDK Yay.

KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip (1945), *Urfa Ağzı*, ankara: TDK Yay.

KORKMAZ, Zeynep (1956), *Güney Batı Anadolu Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

KORKMAZ, Zeynep (1963), *Nevşehir ve Yöresi Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

KORKMAZ, Zeynep (1965), *Bartın ve Yöresi Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

GEMALMAZ, Efrasiyap (1978), *Erzurum İli Ağzıları I, II, III*, Ankara: TDK Yay.

GÜNAY, Turgut (1978), *Rize İli Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

ERCİLASUN, A. Bican (1983), *Kars İli Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

GÜLENSOY, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

ERTEN, Münir (1994), *Diyarbakır Ağzı*, Ankara: TDK Yay.

SAĞIR, Mukim (1995), *Erzincan ve Yöresi Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

BURAN, Ahmet (1997), *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

EREN, M. Emin (1997), *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

ÖZÇELİK, Sadettin (1997), *Urfa Merkez Ağzı*, Ankara: TDK Yay.

KALAY, Emin (1998), *Edirne İli Ağzıları*, Ankara: TDK Yay.

GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Uşak İli Ağzı*, Ankara: TDK Yay.

GÜNŞEN, Ahmet (2000), *Kırşehir ve Yöresi Ağzları*, Ankara: TDK Yay.

AYDIN, Mehmet (2002), *Aybastı Ağzı*, Ankara: TDK Yay.

BOZ, Erdoğan (2002), *Afyon Merkez Ağzı*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay.

AKAR, Ali (2004), *Muğla Ağzları*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yay.

ÖZTÜRK, Jale (2009), *Hatay Ağzı*, Adana: Karahan Kitabevi.

3.2.1. Mevcut Çalışmalardaki Durum

3.2.1.1. Ünlüler

3.2.1.1.1. /a / Ünlüsü

3.2.1.1.1.1. a-e/ e-a Arası Ünlü

Korkmaz 1956, GBAA: a (ince, palatale a): Türkçede diş, dişeti, damak bölgelerinde boğumlanan ünsüzlerden bir kısmının daha ön ya da daha arkada olmak üzere ikişer boğumlanma noktaları vardır. Damak ünsüzlerinden bir kısmı da ünlüler üzerinde onların boğumlanma noktalarını niteliklerini değiştirici bazı etkiler yapmaktadır. Bölgemizdeki **a** ünlüsünün oluşmasında ünsüzlerin bu özellikleri önemli bir etken niteliğindedir. Ancak, bahis konusu ünlüyü, içinde bulunduğu kelimeler bakımından ikiye ayırmak gerekiyor: a)Yabancı kelimelerde: *ilaş*, *gezgah*, b)Türkçe ve yabancı kelimelerde ses değişimi ile: *işdā*, *ötāler*.

Korkmaz 1956, GBAA: ü (açık e): Yarı açık, düz, ön ünlü. e'ye nazaran daha geride boğumlanan daha açık bir fonemdir: *bürü*, *nü deyām*.

Korkmaz 1956, GBAA: ä (yarı kapalı e): ä ile e arasındaki boğumlanma merhalesinde bulunan, yani kapanma etkisine uğramış, fakat henüz tam olarak kapanmamış olan düz, ön, yarı açık e ünlüsüdür: *gäyicük*, *çamāşır*, *şäkildä*.

Korkmaz 1963, NYA: a (İnce, palatale a): Yabancı kelimelerde: Yazı dilimizde ve öteki Anadolu ağzlarında olduğu gibi, bölgemizde de, birçoğu Farsçadan geçmiş olan bazı kelimelerde, ön damak ve dişeti bölgelerinde boğumlanan k, g, l gibi ünsüzler ile hece kurmuş bulunan iç ve son seslerdeki **a** (**a**) ünlüleri, ön sıradaki ünlüler arasında sayabileceğimiz ince birer **a** (**a**) ünlüsüdür. Ancak, bu ünlü herhangi bir ses değişimi ile olmuş değildir. Bölgeye yabancı kelimelerle birlikte girmiştir: *telâşe*, *felan*, *gezgah*.

Türkçe ve yabancı kelimelerde ses değişimi ile: Yanlarındaki ünlüler üzerinde kalınlaştırma etkisi yapan k, g, ğ, ñ, h ünsüzlerinin, ünsüz düşmesi ya da hece kaynaşması olayları ile eriyip kaybolmaları durumunda, kendi etkilerini geride kalan

ünlülere yüklemeleri e>a değişimi ile oluşmuş bulunan, ön ve iç seslerde gördüğümüz bir a türüdür. Ancak, ön ünlüler sırasında boğumlanan ve ikişer boğumlanma noktaları bulunan ünsüzlerin daha önde boğumlanmaları ile hece kurduğu için gereği gibi kalınlaşmamış olan ince (palatal) bir a'dır: âleşşiñ, dâl, işdâ.

Korkmaz 1963, NYA: ə (a'ya yakın kalın açık e): Genel olarak ğ, bir iki örnekte de ñ ünsüzünden önce görülen ve bu ünsüzlerin yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırma etkileri ile oluşmuş bulunan, ön ve içseslerde rastladığımız, geriden boğumlanmalı, a'ya yakın kalın geniş bir e türüdür: geleceğım, ağdinen.

Korkmaz 1965, BYA: a : Anadolunun her tarafında ve yazı dilinde de görüldüğü şekilde k, g, ön damak ve Í, ñ gibi nispeten daha önde boğumlanan diş-dişeti ünsüzleri ile hece kurduğu için boğumlanma noktasını normal yerinden öne doğru kaydırmış ince bir a türüdür: dükğanında, memlekatimizda.

Günay 1978, RİA: á (Düz, geniş, yarı kalın, a-e arası ünlü): Düz, geniş, yarı-kalın türden olan ve “a-e arası ses” adıyla tanınan ünlü a>á ve e>á değişimleriyle oluşur: háyvan, sáfár.

Gemalmaz 1978, EİA: ɒ (öne kaymış ünlü): a/e arası bir boğumlanma gösterir. a>e değişimleriyle ortaya çıkan ünlü aykırılışmalarında ve incelleme olaylarında ara durum olarak görülür: töyhmoñ (dökmek), aldilor.

Gemalmaz 1978, EİA: e (açık e, e/a): Normal e ünlüsünden çene açısının nispeten genişlemiş olmasıyla ayrılan bu ünlü, bu sırada ortaya çıkan gerileme ile a bölgesine yaklaşır. Örnekleri a'nın inceleşmesiyle veya e'nin genişlemesiyle olmuşlardır: ehmet, fazle, ben.

Ercilasun 1983, KİA: á: a ile e arasında bir orta damak ünlüsüdür: gartán “kadar”, vátán “vatan”, ná “ne”.

Ercilasun 1983, KİA: è: Normalden açık fakat a sesine doğru kaçmayan yarı uzun bir e ünlüsüdür. Bu ünlünün bulunduğu hece aynı zamanda vurguludur. Yalnız gel- fiilinde hece bölünmesi dolayısıyla ilk hece açıldığı zaman Kars'ın bütün ağızlarında è ünlüsü ortaya çıkmaktadır.

Ercilasun 1983, KİA: ę: Normalden açık, a sesine doğru kaçan bir e ünlüsüdür. gerçeğe, değmiş, hemilen.

Gülensoy 1988, KYA: ą (ince (Palatale) a): Türkçe ve yabancı kelimelerdeki ince ą'yı belirtmek için kullandığımız bu ą türü, gereğince kalınlaşmamış ve ą>e değişimi ile oluşmuş bir ünlüdür. Sert damak ve yumuşak damağın ortasında oluşan ą ünlüsüne göre daha önde meydana gelir. Berrak bir tınlama rengi vardır. Oynaklanmasında dil hafifçe geriye çekilir ve ön kısım bir parça kabarabilir: gidilcą, bilimicąk. Bölgemiz ağızlarında yaşayan Arapça ve Farsça kelimelerde, genellikle k ve palatale (ince) l ünsüzleri yanında görülür. Bu yabancı kelimelerdeki ą'ların berraklık dereceleri Türkçe kelimelerdekinden daha fazladır: meselą, piląv.

Erten 1994, DA: â (İnce a): Yabancı asıllı kelimelerde rastlanan ince bir ünlüdür. Daha çok k, g, l'den sonra bu ünsüzlerin inceltici hususiyetleri dolayısıyla görülür: felâket, hekâye, kâfirlerin.

Erten 1994, DA: á (a-e arası kapalı a): a ile e arasında bir orta damak ünlüsüdür. Umumiyetle a>e değişmesinin bir ara merhalesidir: áyvanlarımız, hámam, kádár.

Sağır 1995, EYA: â (Düz, geniş, yarı-kalın, a-e arası ünlüdür): Ses değeri “a” ile “e” arasında bulunan “a” ünlüsüdür. Normal a ünlüsünden dilin çekik, çene açısının dar durumunda oynaklanması ile ayrılır. Sesin a>e değişimi ile ilgilidir. Ünlü uyumlarının, inceltici seslerin bu sesin oluşumundaki etkileri bir hayli fazladır: annâmam, emerikâ, gâhve.

Sağır 1995, EYA: ę (Düz, geniş, yarı kalın, e-a arası ünlüdür): e ünlüsüne göre daha geride oynaklanan açık fonemdir. Kapalı e kadar geniş yer tutar. Kısmen daha açık veya yarı açık, düz, ön ünlü olarak da belirtilebilen sesin en belirgin özelliği a sesine yönelik, kaçan bir ses olmasıdır: ąteş, tęrlą.

Buran 1997, KBAYA: á (yarı kalın, düz, geniş (a-e arası) ünlü): a ile e arasında yarı ince veya yarı kalın bir ünlüdür. Genellikle a>e veya e>a değişmesinin ara merhalesindeki bir sestir: kôlgáya, ná bilám.

Eren 1997, ZBKİA: á (a-e arası ünlü): a ile e arasında bir orta damak ünlüsüdür: áamá, odáye, fálán.

Özçelik 1997, UMA: á (a-e arası ünlü): a ile e arası bir orta damak ünlüsüdür. a>e değişikliğinin veya e>a değişikliğinin bir ara merhalesidir diyebiliriz: kádár, bárabar, máhle “mahalle”.

Kalay 1998 EdİA: á (a ile e arası ünlü): Metinlerimizde sadece “táne” kelimesinde karşımıza çıkan a ile e arası bir ünlüdür.

Günşen 2000, KırYA: á (ince (palatale) a): Gerek Türkçe gerekse yabancı asıllı kelimelerdeki ince a’yı belirtmek için kullandığımız bu işaret, gereğince kalınlaşmamış ve a<e değişimi ile oluşmuş bir ünlüdür. Sert damak ve yumuşak damağın ortasında oluşan a ünlüsüne göre daha önde teşekkül eden ve berrak bir tınlama rengine sahip olan ince a (á) bazı ünsüzlerin hece kaynaşması olayı ile eriyip kaybolmaları durumunda, kendi etkilerini geride kalan ünlülere bırakmalarıyla ortaya çıkmaktadır. Genel olarak ön ve iç seslerde görülür: gúváy, gidecá:m.

Aydın 2002, AA: á (yarı kalın a-e arası ünlü): e>á ve bazı seslerin yanında a>á değişimiyle oluşmuş bir orta damak ünlüsüdür: ácuk, Kámál, gávurları.

Boz 2002, AMA: á (a-e veya e-a arası ünlü): a-e arası bir ünlü; düz-geniş, yarı kalın bir orta damak ünlüsüdür: ácıK, altındáydı, ásker.

Boz 2002, AMA: ä (açık e): Normalden açık, yarı uzun bir e ünlüsüdür: äskiden, ävde, säslenir.

Gülsevin 2002, UİA: ä (a’ya yaklaşan e): Açık bir e sesidir: älli nârsın.

Akar 2004, MA: ä (a-e arası a): Açıklama, tanımlama yok.

Öztürk 2009, HA: á (a-e arası a’ya daha yakın ünlü): Yarı art, yarı ön, düz, geniş ünlü, a-e arası a’ya daha yakın ünlü: ğocdıydık, indġı.

Öztürk 2009, HA: ə (e-a arası e’ye daha yakın ünlü): Yarı art, yarı ön, düz, geniş ünlü. a-e arası e’ye daha yakın ünlü: deġəldi.

3.2.1.1.1.2. a-ı/ ı-a Arası Ünlü

Korkmaz 1956, GBAA: â (kapalı a): Yarı-açık, düz, orta ünlü. a ile ı arasındaki boğumlanma alanının çene açısı bakımından a’ya daha yakın bir yerinde boğumlanan kapalı a ünlüsüdür. Meydana gelişinde yanındaki ünlüler üzerinde daraltma etkisi gösteren ünsüzlerle, kendinden önceki veya sonraki hecelerin dar ünlülerinin etkisi oldukça fazladır. Ön mahreçli ünsüzler yanındaki a’lar da bazen kapalıdır: ğâpmış, arķıdâş, çıKmâmış.

Korkmaz 1963, NYA: á (kapalı a): Bazı ünsüzlerin yanlarındaki ünlüler üzerinde yaptıkları daraltma ya da genişletme etkileri ve $\alpha > \acute{\alpha}$, $\imath > \alpha$ değişimleri ile oluşmuş dar bir a türüdür: tarána, arabáya.

Günay 1978, RİA: à (Düz, yarı geniş, kalın, a-ı arası ünlü): Düz, yarı-geniş, kalın türden olan ve “a-ı arası ses” adıyla tanınan ünlü $a > \grave{a}$ ve $\imath > \grave{a}$ değişmesiyle oluşur: portàkal, Tànas tápiye “Tınas tepeye”.

Gemalmaz 1978, EİA: α (Normalden kapalı ünlü): Dudakların yayvanlığı nedeniyle bulanık (a/ı) arası bir ses olarak duyulur: ağlanam “ağlanayım”, evat “evet”, evval “evvel”.

Ercilasun 1983, KİA: ą: a ile ı arasında, daralmış bir a ünlüsüdür. y sesinin etkisiyle meydana gelir: hardąydın, almąyı, oğurrąyan.

Gülensoy 1988, KYA: â (kapalı a, a-ı arası): Bazı ünsüzler, yanlarındaki ünlülere etki ederek onları daraltır ya da genişletirler. Yarı-açık, düz, orta ünlüdür. α ile ı arasındaki boğumlanma alanının çene açısından α’ya daha yakın bir yerinde boğumlanan kapalı α’dır: amâ, sirmâ, handâ.

Sağır 1995, EYA: ą (Düz, yarı-geniş-kalın, a-ı arası ünlüdür).

Eren 1997, ZBKİA: â (a-ı arası ses): a ile ı arasında a ünlüsünün daralmış şeklidir. Genellikle gelecek zaman kipinde görülür: olâcağ, yapâcağ.

Buran 1997, KBAYA: â (yarı geniş, düz, kalın, a-ı arası ünlü): a ile ı arasında yarı dar bir ünlüdür. Örnek verilmemiş.

Günşen 2000, KırYA: â (kapalı a, a-ı arası): Yarı açık, düz, orta bir ünlü olan â, a ile ı arasındaki boğumlanma alanının a’ya daha yakın bir yerinde boğumlanan kapalı bir a’dır: parâya, yıhâyan, arabâya.

Boz 2002, AMA: à (a-ı arası ünlü): a-ı arası bir ünlü; daralmış **a**, düz, yarı geniş bir **a** ünlüsüdür: arabâyı, nişanà, àcıK.

Aydın 2002, AA: à (Düz, kalın, yarı geniş, a-ı arası ünlü): a>à ve ı>à şeklinde ortaya çıkan a ile ı arası nispeten daralmış bir ünlüdür. Bu a>à değişiminde y ünsüzünün daraltıcı tesiri vardır: yapıya, urdàydı, ğà.

Gülsevin 2002, UİA: ă (daralmış a (a>ı)): “a” ile “ı” sesi arasındadır: ırkădeciŋ, sarăcak .

Akar 2004, MA: á (a-ı arası a).

Öztürk 2009, HA: ă (kısa a): Daralmış ve oldukça kısalmış a-ı arası ünlü: măvı, âyne.

3.2.1.1.1.3. Yuvarlak a

Korkmaz 1956, GBAA: đ: Geri, yuvarlakça ve genişçe ünlü. Bu ünlünün boğumlanmasında dil geri mahreçli a’da olduğu gibidir. Yalnız ağız kanalı birazcık daralmış ve dudaklar da pek az yuvarlanmıştır. Geri a ile o arasındaki boğumlanma basamağında teşkil edilen yuvarlak bir a ünlüsüdür. Ya b, p, m, v, f gibi dudak ünsüzleri yahut da yuvarlak ünlülü heceler yanında bulunur: bubđ.

Günay 1978, RİA: a° (Yarı-yuvarlak, geniş, kalın, a-o arası ünlü): Yarı yuvarlak, geniş, kalın türden olan ve “a-o arası ses” veya “yuvarlak a” olarak tanınsın ünlü, a> a° ve ö> a° değişmesiyle oluşur: ta°fşani, ba°bam, da°ndi “döndü”.

Ercilasun 1983, KİA: â: a ile o arasında, hafif yuvarlaklaşmış bir a ünlüsüdür: paltân.

Gemalmaz 1978, EİA: ɐ (Yuvarlaklaşmış ünlü): Bölge ağızlarının dudak ünsüzlerinden kaçma eğiliminden dolayı yalnız haykırmalarda (o) ve (a) ünlülerinden dönüşmüş olarak görülür: çəh “çok”, walə “vallahı”, beş “baş”.

Sağır 1995, EYA: đ (yarı-yuvarlak, geniş, kalın, a-o arası ünlüdür): “â” ünlüsünden ilk anda geri, yuvarlakça ve genişçe bir ünlü olarak ayrılır. Boğumlanmasında dil geri çıkaklı a’da olduğu gibidir. Ancak ağız kanalı birazcık daralmış dudaklar da biraz yuvarlaklaşmıştır. Geri “a” ile “o” arasında boğumlanma basamağında oluşmuş bir “a” ünlüsüdür: çđh, babđ, amdđ.

Eren 1997, ZBKİA: â (a-o arası ünlü): a-o arasında çok az yuvarlaklaşmış bir a ünlüsüdür. Genellikle v ünsüzü yanında bulunur: tâvuk, cuvâldá, dâvulla.

Buran 1997, KBAYA: â (Yarı yuvarlak, geniş, kalın, a-o arası ünlü): a ile o arasında yarı yuvarlaklaşmış bir ünlüdür: bâskêl, yâğurT, ğâdi.

Gülensoy 1988, KYA: a° (yuvarlak a): Geri, yuvarlakça ve genişçe bir ünlüdür. Gerek dudak ve dil oynaması, gerek tınlama bakımından a'ya daha yakındır. Genellikle bāba/bubā/bobā kelimesinde kendini gösterir. Bunun sebebi, ilk hecedeki –a- ünlüsünün kalın-dar yuvarlak ya da kalın-geniş yuvarlak ünlüye dönüşmesi sonucu, ikinci hecedeki a ünlüsünü de kendisine benzetmeye çalışmasıdır. Bunun dışında, iki komşu hecedeki a ve o'ların kaynaşması sonucunda o'nun düzleşmesi ve kendi üzerindeki yuvarlaklık etkisini a'ya aktarması ile oluşur: sīcāQd_a°olur, şu banqā°lan yerde.

Günşen 2000, KırYA: ā (Yuvarlak a): Gerek dudak ve dil oynaması gerekse tınlama bakımından a'ya daha yakın geri, yuvarlakça ve genişçe bir ünlüdür. İki komşu hecedeki a ve o'ların kaynaşması sonucunda o'nun düzleşmesi ve kendi üzerindeki yuvarlaklık etkisini a'ya aktarması ile de oluşur: bābam, notā, ayırıyā sarıyā.

Boz 2002, AMA: ā (a-o arası ünlü): a-o arası bir ünlü, o'ya kayarak yuvarlaklaşmış a ünlüsüdür: duvāK, hórāz, burāyā.

Aydın 2002, AA: ā (Kalın, geniş, yarı düz a-o arası ünlü): Bu ünlünün oluşumunda dudak ünsüzleriyle ikinci hecedeki yuvarlak ünlülerin payı vardır. Bu ünlü a-o arası bir sestir: çāvuş, çāmur.

Gülsevin 2002, UĀ: ā (Yuvarlak a): Dudak ünsüzünün yanında biraz dudaklılaşmış/yuvarlaklaşmış “a” sesidir: bābam.

Gülsevin 2002, UĀ: á (u'ya yaklaşan a): “u”ya yaklaşan “a” sesidir: gocāṇa.

Akar 2004, MA: ā (a-o arası o).

Öztürk 2009, HA: a° (a-o arası yarı yuvarlaklaşmış ünlü): a ile o arası, yarı yuvarlak, geniş ünlü.

3.2.1.1.1.4. Bulanık a

Korkmaz 1963, NYA: ā (bulanık a): Yanlarındaki seslerin ya da konuşan kimselerin konuşma özelliklerine bağlı etkiler altında oluşmuş bulunan ve boğumlanma niteliği bakımından duruluğunu kaybetmiş olan bulanık bir a türüdür: asbabā orda 'deperik 'biz ḡyāmız_ınan , gaynanam burdā galmış.

Korkmaz 1965, BYA: â (bulanık a): Hal kipi eki –yor’un düzleşmiş şekillerinde görülen ve berrak normal a’ya yaklaşmamış olan bulanık bir a türüdür. o>â ünlü düzleşmesi ile olmuştur: gidiyâ, içiryâ. Yuvarlak ünlü taşıyan kelimelere eklenen –ya ve –yar eklerindeki a’nın bulanıklık derecesi düz ünlülü köklere gelen –ya, -yar eklerindeki a’dan daha kuvvetlidir.

Günşen 2000, KırYA: â (bulanık a): Seyrek görülen ve daha çok son seslerde bulunan a ünlüsü, yanlarındaki seslerin ya da konuşanların konuşma özelliklerine bağlı etkiler altında oluşan ve boğumlanma niteliği bakımından da duruluğunu kaybetmiş bulanık bir a’dır: gonyâya, veyâd.

3.2.1.1.1.5. Geniz a’sı

Caferoğlu 1943, AAT: â: Vokalden sonra gelen bir (n) konsonantının düşmesi üzerine, genizden gelmenin önce gelen vokale geçmesiyle gerçekleşmektedir. Mesela, bâa, sâa kelimelerinde görüldüğü gibi.

Korkmaz 1965, BYA: â (genzel a): ñ sesinin eriyip düşmesi ile oluşur: bâ, sâ.

Gülensoy 1988, KYA: â (geniz a’sı): Nasal n’ler hece kaynaşması ve ünsüz düşmesi gibi durumlarda kaybolurken, fonksiyonlarını yanlarındaki ünlülere yükleterek, bunlara genzellik özelliği kazandırır: bâ, sâ.

Boz 2002, AMA: â (nazal a): Nazal a ünlüsü; genizleşmiş bir a ünlüsüdür: baâ.

Gülsevin 2002, UİA: â (geniz a’sı): Genizleşmiş a sesidir: baâ.

3.2.1.1.1.6. Aynılı a

Kürkçüoğlu 1945, UA, ‘: Urfa ağzında genel yazı dilimizde bulunmayan (‘ = ɛ) fonemi de vardır. Bu fonem Arapçanın (ع)ine yakın derecede kuvvetle belirtilir. (‘)li kelimelerin çoğu Arapçadan geçmedir. Asıllarında Türkçe oldukları hiç şüphe götürmeyen yahut kuvvetle sanılan bazı (‘)li kelimelerde bu harfin kelime başında bulunduğu görülmektedir.

Erten 1994, DA: ‘a (aynılı a): Daha çok Arapça kelimelerde, kısmen de Arapça tesiriyle bazı Türkçe kelimelerde görülen bir ünlüdür. Arapçadaki ayın (ع) sesinin a ile söylenen şeklidir: ‘acele, ‘alemi.

Özçelik 1997, UMA: ‘a (ayınlı a): Arapçadan alınma kelimelerdeki ع ünsüzünün a ünlüsü ile söylenen şeklidir. ‘ayıt, ‘acızdım, ‘askerden.

3.2.1.1.2. /e/ Ünlüsü

3.2.1.1.2.1. e-i/ i-e Arası Ünlü

Caferoğlu 1943, AAT: ę: Kapalı e’dir. Bazı il ağızlarında bizim İstanbul ağızındaki açık (e)lerin kapalı (ę) şeklinde telaffuzunu göstermektedir: el- ęl, ve-vę, gelir-gęlir.

Kürkçüoğlu 1945, UA: é: Genel yazı dilimizde (e) ile gösterilen ses (érken) “vakit” kelimesindeki söyleniş gibi daha kapalı olur.

Kürkçüoğlu 1945, UA: î: Genel yazı dilindeki (i) ile gösterilen ses bazı kelimelerde (i) ile (e) arası bir sese inkilabeder.

Korkmaz 1956, GBAA: e (kapalı e): i’nin boğumlanma durumuna en yakın olan ön, düz, yarı kapalı bir ünlüdür. Dil sırtının i’ye nazaran biraz daha geride kabarması ile teşkil edilir. Türkçe kelimelerde, yabancı dillerden (bilhassa Arapça ve Farsçadan) alınarak Türkçeleştirilmiş olan kelimelerde, hemen ayrıksız olarak y ve bazen de y, ç, ş, s gibi yanlarındaki ünlüler üzerinde inceltme yahut daraltma etkisi yapan ünsüzlerden önce bulunur. Bu ünsüzler e üzerinde her zaman iki türlü etkilerini birden göstermezler. Bazen inceltici bazen daraltıcı nitelikleri ile göze çarparlar. Ünsüzlerin birinci etkileri ile meydana gelen e’ler a’dan (a>ă>e) ikinci etkileri ile meydana gelenler ise â’dan değişmiş olan e’lerdir: baken, sareya.

Korkmaz 1956, GBAA: ă (ı’ya yakın kalın e): Yarı kapalı, düz, orta ünlü. Yanındaki y, ş, ç gibi ünsüzlerin daraltma ve inceltme etkisine uğramış, a’dan değişen ve ı ile e’nin boğumlanma noktaları arasındaki basamakta ı’ya daha yakın bir noktada boğumlanan kapalı, geri e fonemidir. Bir orta ünlü olması da kalın ünlülerle hece teşkil etmesindendir: buleşdir-, buleş-.

Korkmaz 1963, NYA: è (kapalı e): Boğumlanma noktası i ve e ünlüleri arasında bulunan kapalı bir e sesidir. Ön ya da içseslerde olmak üzere hep kökhecede bulunur. Türkçe kelimelerde çoklukla i > è değişimi ile ve Eski Türkçedeki i sesinin tarihi gelişme seyri içinde gösterdiği genişleme eğilimine uyarak, è’ye dönmesi ile oluşmuştur: êrkenden, yêdi, vêr-.

Korkmaz 1965, BYA: è: Hemen her bölgede görüldüğü şekildedir. Özel bir durumu yoktur.

Gemalmaz 1978, EİA: e (kapalı e, e/i): e>e, i>e ve ı, i, u, ü >e biçimleriyle oluşur: ev, eli, esir, el, yer, cameş, getürdëm, atmış.

Gemalmaz 1978, EİA: i (açık i): Normal i ünlüsünden çene açısının nispeten geniş olmasıdır. Bu sırada genişleme ile kapalı e ünlüsü elde edildiği gibi genişleme sonucu ortaya çıkan gerileme de boğumlanmayı (ı) bölgesine yaklaştırır. Bu ünlünün örnekleri (i) ünlüsü ve çeşitlerinin kapalı (e) ünlüsüne geçişlerinde ara durum olarak görülür: edesin, getirir, gelir.

Günay 1978, RİA: è (düz, yarı-geniş, ince, e-i arası ünlü): Düz yarı-geniş, ince türden olan ve “e-i arası ses” veya “kapalı e” adıyla tanınan ünlü 1. i>è> e ve e>è> i; 2. a,e >è; 3. ı, i, u, ü>è değişimleriyle doğmuştur: yèr, nèhayet.

Ercilasun 1983, KİA: è: e ile i arasında dar ve kapalı bir e ünlüsüdür: gètdin, gèdeni, gèdif, hèç, dèv.

Gülensoy 1988, KYA: ẹ (kapalı e): Kapalı e ünlüsü yumuşak damağın ön ve arkasına göre ortada oluşur. Bu ünlünün çıkışı sırasında dilin sırtı a’ya göre bir parça daha kabarık, i’ye göre daha alçaktır. i’ye en yakın dar bir ünlüdür: yènir, vèr, evine, gine, işte.

Erten 1994, DA: ẹ (e-i arası kapalı e): i>e değişmesinin bir safhası olup e ile i arasında kapalı bir ünlüdür: bèle, beş, deyiym.

Sağır 1995, EYA: è (düz, yarı-geniş, ince, e-i arası ünlüdür): Anadolu ağızlarında çok yer tutan dar ve kapalı “e” ünlüsüdür. “e” ile “i” arasında oynaklanır: èn-, gèt-, èyle.

Sağır 1995, EYA: ị (düz, ince, yarı-geniş, i-è arası ünlüdür): i ile è (kapalı e) arasında i+è=ị şeklinde başlayıp è ile biten /è=ị/ ses değerinde bir “i” ünlüsüdür: dördcìhar, yarisì, verìy.

Buran 1997, KBAYA: è (yarı geniş, düz, ince, e-i arası ünlü): e ile i arasında ince ve kapalı bir ünlüdür: èyi, bèçare, bèş.

Eren 1997, ZBKİA: è (e-i arası ünlü): e-i arasında dar ve kapalı bir e ünlüsüdür: èden, nèce, vèmesine.

Özçelik 1997, UMA: è (e-i arası kapalı e): e ile i arasında kapalı bir e’dir. e>i değişmesinin bir safhasıdır: gèderdım, gèt, nère, hüsèn.

Kalay 1998 EdİA: é: e ile i arası bu ünlü sadece “Íéra” kelimesinde görülür.

Günşen 2000, KırYA: è (kapalı e): Boğumlanan noktası i ve e ünlüleri arasında bulunan kapalı bir e sesidir. Yumuşak damağın ön ve arkasına göre ortada oluşur. Bu ünlünün çıkışı sırasında dilin sırtı a'ya göre bir parça daha kabarık, i'ye göre daha açık durumdadır. i'ye daha yakın bir dar ünlü olan è, Türkçe kelimelerde çoklukla i>e değişimi ve Eski Türkçedeki i sesinin tarihi gelişme seyri içinde gösterdiği genişleme eğilimine uyarak è'ye dönmesi sonucu oluşmuştur: dërler, gètse, gèce.

Aydın 2002, AA: è (Düz, ince, yarı geniş a-e arası ünlü): i> è ve e> è değişimleriyle ortaya çıkmış ve boğumlanma noktası i ile e arasında yer alan kapalı bir ünlüdür: eşidiyoñ mu, èyisini, vèrmiyi.

Boz 2002, AMA: è (e-i arası ünlü): e-i arası bir ünlü; daralmış e, yaygın söyleyişle kapalı e olarak bilinen bir ünlüdür. Eskiden beri devam edegelen ve ilk hecede görülen è ve ilk hecenin dışında ve diğer seslere bağlı olarak görülen è olmak üzere iki şekilde incelemek gerekir: èrkekler, nè, dedèyi, nereyè.

Gülsevin 2002, UİA: é: “Kapalı e” ünlüsüdür. Eskiden devam eden fonemik değere sahip şekillerde görülür, “e” veya “i” seslerinin değişime uğramış bazı örneklerinde rastlanır: dèrneğın, éldeniz, érkek.

Akar 2004, MA: è (e-i arası, kapalı e): e ile i arasında çıkan ve genellikle ilk hecede görülen bir sestir: bèl, bèş, gèce.

Öztürk 2009, HA: è (e-i arası ünlü): Ön, düz, yarı geniş, e-i arası yarı kapalı ünlü.

3.2.1.1.2.2. Yuvarlak e

Korkmaz 1963, NYA: ê (yuvarlak e): Ancak birkaç kelimeye özgü yuvarlaklaşmış bir e türüdür: e>ö değişiminin ara basamağını temsil etmektedir: êrtesûn. Bazen, “diye” örneğinde görüldüğü gibi o>e değişimi ile düzleşmiş olan e sesinde de aynı şekilde bir yuvarlaklık belirir.

Gemalmaz 1978, EİA: ъ, ѓ (yuvarlaklaşmış ünlü): Bazı yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin yanlarında görülürler ve (e/ö,ü) arası bir boğumlanma gösterirler: bən, bəle, æmene.

Günay 1978, RİA: e° (yarı-yuvarlak, geniş, ince, e-ö arası ünlü): Yarı-yuvarlak, geniş, ince türden olan ve “e-ö arası ses” veya “yuvarlak e” adlarıyla tanınan ünlü, e> e° ve o> e° değişimleriyle doğmuştur: e°vun, de°vlet, ç 'e°c 'uk.

Ercilasun 1983, KİA: ê: e ile ö arasında, hafifçe yuvarlaklaşmış bir e ünlüsüdür. Dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen e>ö değişmesinin veya Kars ağızlarındaki düzleşmenin (ö>e) bir ara merhalesi olarak görülür: êvle, mêhqem, söylêm.

Sağır 1995, EYA: ë (geniş, ince, yarı yuvarlak, e-ö arası ünlüdür): “e” ile “ö” ünlüsü arasında oynaklanan, hafifçe yuvarlaklaşmış “e” ünlüsüdür. Yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle oluşan e>ö, e>ü değişimi yönünde ortaya çıkmaktadır: dêvlete, evêt, dêvür.

Buran 1997, KBAYA: e° (yarı yuvarlak, geniş, ince, e-ö arası ünlü): e ile ö arasında, hafifçe yuvarlaklaşmış, ince bir ünlüdür. Daha çok e>ö veya ö>e değişmesinin bir ara merhalesi olarak görülmektedir: se°ler “söyler”.

Eren 1997, ZBKİA: ê (e-ö arası ünlü): e-ö ünlüleri arasında, hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür. Genellikle dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen e>ö değişmesinin bir ara merhalesi; berek kelimesinde ise ö>e değişmesinin bir ara merhalesi olarak görülür: bêyle, dêmülleri, dêvlet.

Günşen 2000, KırYA: ê (yuvarlak e): Tipik bir yuvarlaklaşma etkisiyle oluşmuş yuvarlak bir e ünlüsüdür: bêller, sêfer, bêle.

Aydın 2002, AA: ê (Geniş, ince, yarı yuvarlak, e-ö arası ünlü): ö ünlüsünün nispeten düzleşmesi sonucu oluşmuştur: êteki, têküzliyip.

Öztürk 2009, HA: e° (e-ö arası, yarı yuvarlaklaşmış ünlü): e-ö arası yarı yuvarlak, geniş, düz ünlü. Dudak ünsüzleri, özellikle de diş-dudak ünsüzü “v” ünsüzünün yanında e°nin yuvarlaklaşması sonucu ortaya çıkar: be°rek.

3.2.1.1.2.3. Ayınlı e

Erten 1994, DA: ‘e (ayınlı e): Arapça kelimelerin tesiriyle birkaç kelimedede görülür: Arapçadaki ayın sesinin e ile söylenen şeklidir: ‘ebdes, ‘ezrâyil.

Özçelik 1997, UMA: °e (ayınlı e): Arapçadan alınma ɛ ünsüzünün e ünlüsü ile söylenen şeklidir: zire°ete, te°et, °ecebe.

3.2.1.1.3. /ɪ/ Ünlüsü

3.2.1.1.3.1. ɪ-i/ i-ɪ Arası Ünlü

Korkmaz 1956, GBAA: ɪ (incelmiş i'ye yakın, palatale ɪ): Orta damağın i'ye daha yakın bir noktasında, yani aşağı yukarı ön damak sınırında boğumlanır. ɪ ile i arasındaki bir merhalede bulunan kalından inceye doğru kayan bir ünlüdür. Bu ünlü ancak yanındaki inceltici bir ünsüzün etkisi ile kısmen incelmiş ve bir ön ünlü olmaya yüz tutmuştur: *ātım*, *yatı*.

Korkmaz 1963, NYA: ɪ (ince, palatale ɪ, yahut kalın i): Orta damağın i'ye daha yakın bir bölgesinde boğumlanan ve ɪ ile i arasındaki ses basamağında bulunan incelmiş bir ɪ, ya da kalınlaşmış bir i ünlüsüdür: *dadınan*, *alıyo*.

Gemalmaz 1978, EİA: ɪ: (ɪ/i) arası bir ünlüdür. Genelde bazı ünsüzlerin inceltici etkisiyle ɪ ünlüsünün i'ye dönüşmesi sırasında ara durum olarak ortaya çıkar: *ışsi*, *şıcaɣ*, *çıɣmış*.

Gemalmaz 1978, EİA: ɪ: Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki i ünlüsüne en yakın boğumlanan, bölgemiz ağızlarındaki i, bu i ünlüsüdür. Daha çok inceltici ünsüzlerden önce gelen i ünlüleri bu şekilde boğumlanır: *ızine*, *mege*.

Günay 1978, RİA: í (düz, dar, yarı-kalın, ɪ-i arası ünlü): Düz, dar, yarı kalın türden olan ve “ɪ-i arası ses” adıyla tanınan ünlü, i>í, ɪ>í, a,e>í ve u>í değişimleri ile oluşur: *qíz*, *bílurum*, *hízirán*.

Ercilasun 1983, KİA: í: ɪ ile i arasında bir ünlüdür. Ya ünlü benzeştirmeleri sonucunda ya da y'nin inceltici etkisiyle ortaya çıkar: *babasíynen*, *geldíz*, *elçilíge*.

Gülensoy 1988, KYA: ɪ (ince, palatale ɪ, yahut kalın i): Yumuşak damak sesi olup önde söylenir. Söylenişinde ağız i'ye göre biraz daha açıktır. Onun için yarı kapalı bir sestir. Sesin söylenişinde dil sırtının orta bölümü oynaklanmaya girer ve tam yüksek değildir: *ğuyvıceklérse*.

Erten 1994, DA: ɪ (ɪ-i arası): ɪ ile i arası bir ünlüdür: *annendır*, *beceriksizdır*, *delidır*.

Sağır 1995, EYA: ɪ (düz, ince, yarı-kalın, i-ɪ arası ünlüdür): İncelmiş i'ye yakın palatale ɪ'dır. Orta damağın i'ye daha yakın bir noktasında, ön damak sınırında oynaklanan,

kalından inceye nüans taşıyan bu ünlüdür. Ünlü benzeştirmeleri ve de inceltici bir ünsüz etkisiyle kısmen incelmış, ön ünlü olmaya yüz tutmuştur: vurdım, ayıp, olıydı.

Sağır 1995, EYA: ı̇ (dar, ince, yarı kalın, ı-i arası ünlüdür): ı ile i arasında daha fazla boğaz gerisinden ı'ya doğru kayan bir oynaklanma noktası olan ünlüdür. ı>ı değişimine eğilimli yerli ağızlarda kalın söylenilen ünsüzlerden sonra oluşan bir değerdedir: çih-, borı, yarım.

Buran 1997, KBAYA: í (yarı kalın, düz, dar (ı-i arası) ünlü): ı ile i arasında yarı ince veya yarı kalın düz bir ünlüdür. Bu ünlü ı>ı veya ı>i değişmesinin bir ara devresini meydana getirir: nahyeydí, anlataceğım, perçinín.

Eren 1997, ZBKİA: í (ı-i arası ünlü): ı-i arasında bir ünlüdür. Genellikle ünlü benzeştirmesi sonunda “y, s, ş, l” ünsüzlerinin inceltici etkisiyle ortaya çıkar: oralı, parası, atmış.

Özçelik 1997, UMA: í (ı-i arası ünlü): ı ile i arası bir ünlüdür. Daha çok ince sıradan kelimelerde ve h, g ünsüzlerinin yanında görülür. Özellikle ilgi ve belirtme hali eklerinde, iyelik ve bildirme eklerinde, 1. ve 2. kişi zamirlerinde zarf fiillerde, soru ekinde görülür: göttiríp, heppiyizín, bilgísí, söylenír.

Aydın 2002, AA: í (düz, dar, yarı kalın ı-i arası ünlü): Boğumlanma noktası ı ile i arasında olan bu ünlünün oluşmasında y ünsüzünün tesiri büyüktür: bulamıye, satıyım, yazıyım.

Günşen 2000, KırYA: í (ince, palatale ı, yahut kalın i): Orta damak veya yumuşak damağın i'ye yakın bir noktasında teşekkül eden, dolayısıyla i ünlüleri arasındaki ses basamağında bulunan kalınlaşmış bir i veya incelmış bir ı sesidir. Söylenişinde ağız ı'ya göre biraz daha açık, i'ye göre ise biraz kapalı olduğu için yarı kapalı bir ünlüdür: yiğít, bayrānı, sallanı.

Boz 2002, AMA: í (ı-i veya i-ı arası ünlü): ı-i arası bir ünlü; düz-dar, yarı kalın bir ı ünlüsüdür: burdakı, ūraşırdı, toKmayı.

Akar 2004, MA: í (ı-i arası ı).

Öztürk 2009, HA: í (ı-i arası ünlü): ı-i arası yarı ön, düz, dar ünlü: alcqye.

3.2.1.1.3.2. Yuvarlak ı

Gemalmaz 1978, EİA: ı: Dudakların çok zayıf bir yuvarlaklaşma ile ı'nın boğumlanmasına katılması sonucu oluşmuş ı/u arası bir ünlüdür. Çoklukla dudak ünsüzlerinin yanında veya yapısında diğer bir yuvarlak ünlü bulunduran kelimelerde düzleşme eğilimi gösteren u ünlüsü bu ı'ya dönüşür: bıralı, cımhur, olmuş.

Günay 1978, RİA: ı° (yarı yuvarlak, dar, kalın, ı-u arası ünlü): Yarı yuvarlak, dar, kalın türden olan ve “ı-u arası ses” veya “yuvarlak ı” adlarıyla tanınan ünlü; dar-düz, dar-yuvarlak karşılıkları olan ünlülerle kurulmuş bazı eklerin ara basamakta kalıplaşmalarıyla doğmuştur: gıtdı°k, bakdı°m, gideli°m.

Ercilasun 1983, KİA: î: ı ile u arasında hafifçe yuvarlaklaşmış bir ı ünlüsüdür: namîsim, xîrtına.

Sağır 1995, EYA: ı° (kalın, dar, yarı-yuvarlak, ı-u arası ünlü): Dudakların çok zayıf yuvarlaklaştığı durumda ı ile u arasında oynaklanan ı ünlüsüdür: yıldı°z, soydı°lar, vurmi°şlar.

Buran 1997, KBAYA: ı° (yarı yuvarlak, kalın, dar, ı-u arası ünlü): ı ile u arasında yarı yuvarlak bir ünlüdür.

Eren 1997, ZBKİA: î (ı-u arası ünlü): ı-u arası hafifçe yuvarlaklaşmış bir ı ünlüsüdür: yabancıya, sarılmış, arı.

Aydın 2002, AA: î (dar, kalın, yuvarlak, ı-u arası ünlü): ı ile u arası yarı yuvarlak bir ünlüdür. Bu ünlünün oluşmasında dudak ünsüzleriyle ünlü benzeşmelerinin rolü vardır: dahîlu, şuriya, sıhîntu.

Boz 2002, AMA: u (ı-u arası ünlü): u-ı arası bir ünlü, u'ya kayarak yuvarlaklaşmış ı ünlüsüdür: bunu, bubuye, mutfak.

3.2.1.1.4. /i/ Ünlüsü

3.2.1.1.4.1. Kapalı i

Gemalmaz 1978, EİA: i (kapalı i): Darlaşması nedeniyle boğumlanma bölgesini de öne doğru kaydıran bu ünlü (i) ünlüsüne yakın bir durum gösterir: gelîr, görîr, diyîr.

Ercilasun 1983, KİA: j: Normalden daha kapalı ve vurgulu, y ünsüzüne yakın bir i ünlüsüdür: götürîr, gelmîrdi, seslenîr.

3.2.1.1.4.2. Yuvarlak i

Korkmaz 1963, NYA: î (yuvarlak i): Yuvarlaklaşma eğilimi gösteren ve boğumlanma özelliği bakımından ü sesine yaklaşan bir i türüdür: îleriye, îsdiyox.

Günay 1978, RİA: i° (yarı yuvarlak, dar, ince, i-ü arası ünlü): Yarı yuvarlak, dar, ince türden olan ve “i-ü arası ses” veya “yuvarlak i” adlarıyla tanınan ünlü; 1. Dar-düz, dar-yuvarlak karşılıkları olan ünlülerle kurulmuş bazı eklerin ara basamakta kalıplaşmasıyla, 2. i>i° değişmesiyle ve 3. u>i° değişmesiyle doğmuştur: dosti°, mi°safır, koyi°n.

Ercilasun 1983, KİA: î: i ile ü arasında hafifçe yuvarlaklaşmış bir i ünlüsüdür. Bazen ünlü benzeştirmesi bazen de dudak ünsüzleri etkisiyle ortaya çıkar: ğavîm, oldu kî, düşîr.

Sağır 1995, EYA: i° (dar, ince, yarı yuvarlak, i-ü arası ünlüdür): i ile ü arasında hafifçe yuvarlaklaşarak oluşan i ünlüsüdür. Oluşumunda ünlü benzeştirmelerinin, bazen de dudak ünsüzlerinin etkisi görülmektedir: sökdî°, yüzi°ne, gendi°.

Buran 1997, KBAYA: i° (yarı yuvarlak, ince, dar, i-ü arası ünlü): i ile ü arasında yarı yuvarlak bir ünlüdür.

Eren 1997, ZBKİA: î (i-ü arası ünlü): i-ü arası hafifçe yuvarlaklaşmış bir i ünlüsüdür. Bazen ünlü benzeştirmesi, bazen dudak ünsüzlerinin etkisiyle; bazen de eski yuvarlaklıkların devamı şeklinde görülür: sebicîkle, zenginîlik, içerî.

Günşen 2000, KırYA: î (yuvarlak i): Yuvarlaklaşma eğilimi gösteren ve boğumlanma niteliği bakımından da ü sesine yaklaşan bir i’dir. Yaygın olmayan birkaç yabancı asıllı kelimede u>i değişimi sonucunda oluşmuş bir ünlüdür: bîtçe, mapîse.

3.2.1.1.4.3. Aynılı i

Erten 1994, DA: ‘i (ayınlı i): Arapçadaki ayin (ع) sesinin i ile söylenen şeklidir. Arapça kelimelerde ve Arapça kelimelerin tesiriyle birkaç kelimede görülür: ‘izzet, se’irtli.

Özçelik 1997, UMA: °i (ayınlı i): Arapça ünsüzünün ع ile söylenen şeklidir. Arapçadan alınma kelimelerde görülür: °ilaç, ze°if, °inad.

3.2.1.1.5. /o/ Ünlüsü

3.2.1.1.5.1. o-ö/ö-o Arası Ünlü

Korkmaz 1956, GBAA: o (ö'ye yakın ince o, palatale): Yarı kapalı yuvarlak geri ünlü. e ve ö ön ünlülerine tekabül eder ve o ile u geri ünlülerinin boğumlanma noktaları ortasında bulunur. Daralma sebepleri ä'da olduğu gibidir: çôcug, istiyô.

Korkmaz 1963, NYA: o (ö'den kalınlaşmış, ö ve o arası bir ünlü): Tek ya da çok heceli kelimelerin ön ve içseslerinde rastladığımız, ön damaktaki ö ünlüsünün boğumlanma noktasının art damak sınırına kayması ile oluşan ve o ile ö arasındaki ses basamağında bulunan kalınlaşmış bir ö (ö>o) ya da incelmış bir o (o>o) sesidir. Kalınlaşma sebebi **a** ünlüsünde belirttiğimiz gibi k, g, ğ, ñ ünsüzlerinin yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırma etkilerine bağlıdır: gapınıñ_õnde, domem ki, gołde.

Günay 1978, RİA: ó (yuvarlak, geniş, yarı kalın, o-ö arası ünlü): Yuvarlak, geniş, yarı kalın türden olan ve “o-ö arası ses” adıyla tanınan ünlü, 1. ö>ó, 2. o>ó, 3. ü>ó ve 4. e>ó değişimleriyle oluşur: sóyle-, ótúz, l'ókis, ğótur-.

Ercilasun 1983, KİA: ó: o ile ö arasında bir ünlüdür. Şimdiki zaman ekinde hem y'nin hem de yerli ağızlarla yazı dilinin etkisiyle meydana gelen ó ünlüsü geçici bir merhaleyi göstermektedir: ediyórum, vuruyór, diyór.

Ercilasun 1983, KİA: ı: u ile o arasında bir ünlüdür: oturır, olırdu, ğoymır.

Gülensoy 1988, KYA: ı (ö-o arası incelmış o, ya da kalınlaşmış ö): ö ünlüsü sert damak sesi olup öne yakın; o ünlüsü yumuşak damak sesi olup arkada; ı ünlüsü de sert damak sesi olup boğumlanma noktasının art damak sınırına kaymasıyla elde edilir. Yabancı kelimelerde l ünsüzünün inceltme etkisi ile görüldüğü gibi birkaç Türkçe örnekte de yine l'nin yanında tespit edilmiştir: lókma, n_olcāmış.

Erten 1994, DA: ô: o ile ö arasında yer alan bir ünlüdür. g ünsüzünün inceltici tesiri sebebiyle Farsçadan geçen bazı kelimelerde görülür: gôr, gôrında.

Sağır 1995, EYA: ı (yuvarlak, geniş, yarı kalın, o-ö arası ünlüdür): o ile ö arasında bir ünlüdür. Ön damakta oluşan yarı açık ö ünlüsünün boğumlanma noktasının orta damak sınırına kayması ile oluşan, incelmış bir o ünlüsüdür: doxdır, salın, yavı.

Sağır 1995, EYA: ö (yuvarlak, geniş, yarı-kalın, ö-o arası ünlüdür): ö ile o arasında, daha çok o etkisi görülen, aslında yumuşak fakat yerli ve bölgemiz ağızlarında kalınlaşan ünsüzlerden önce ve sonra kullanılan ö ünlüsüdür: gör-, tők-, sinör.

Buran 1997, KBAYA: ó (yarı kalın, yuvarlak, geniş, o-ö arası ünlü): o ile ö arasında yarı ince veya yarı kalın bir ünlüdür. o>ö veya ö>o yönündeki değişimin ara merhalesindeki ses durumundadır: dönalar “dönerler”, ğóynı.

Eren 1997, ZBKİA: ó (o-ö arası ünlü): o-ö arası ünlüdür. q, ğ, k, ğ seslerinin kalınlaştırıcı etkisiyle ortaya çıkar: direktór, ğózel, ğózúnún, kóçekler.

Özçelik 1997, UMA: ó (o-ö arası ünlü): o ile ö arasında bir ünlüdür: kór.

Günşen 2000, KırYA: ó (ö-o arası incelmış o ya da kalınlaşmış ö): Boğumlanma noktası ön damak ünlüsü olan ö ile arka damak ünlüsü olan o’nun ara basamağında bulunan kalınlaşmış bir ö (ö>o) ya da incelmış bir o (o>ó) olarak karşımıza çıkar. Bunun sebebi de yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırma etkisi olan k, g, ğ, h, ñ ünsüzleridir: ğózel, ğólge, qóyün.

Aydın 2002, AA: ó (yuvarlak, geniş, yarı kalın, o-ö arası ünlü): o ile ö arası bir ünlüdür. Yazı dilindeki ö ünlülerinin çoğu g, k, n ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle o olmuştur: ğónúl, ókúzün, qóyünden, cumórtesi.

Boz 2002, AMA: ó (o-ö veya ö-o arası ünlü): o-ö arası bir ünlü; yuvarlak, geniş ve yarı kalın bir ünlüdür: yapıyórun, sóz, óteki.

Akar 2004, MA: ó (o-ö arası ünlü).

Öztürk 2009, HA: o (o-ö arası yarı ince ünlü): o-ö arası yarı yuvarlak ünlü. Şimdiki zaman ekinin ünlü uyumu eğilimi göstermesi ile ortaya çıkan bir ünlüdür.

3.2.1.1.5.2. o-u/ u-o Arası Ünlü

Korkmaz 1956, GBAA: ô (kapalı o): Yarı açık, yuvarlak, geri ünlü. ä ve ö ünlülerinin art damaktaki mukabilidir.

Korkmaz 1963, NYA: ó (kapalı o): Boğumlanma noktası o ve u ünlüleri arasında bulunan dar bir o türüdür. Bir iki istisnası dışında daima daraltma etkisi yapan ünsüzlerin yanında bulunur: óssuñ, baxıyóñ, 'órdan.

Günay 1978, RİA: ò (yuvarlak, yarı geniş, kalın, o-u arası ünlü): Yuvarlak, yarı geniş, kalın türden olan ve “o-u arası ses” adıyla tanınan ünlü, 1.o, ö>ò, 2.u>ò ve 3.a, ı>ò değişimleri sonucunda doğmuştur: òğlum, takònya, kalòn.

Ercilasun 1983, KİA: ı: u ile o arasında bir ünlüdür: oturır, olurdu, ğoymır.

Sağır 1995, EYA: ô (yuvarlak, kalın, yarı geniş, o-u arası ünlüdür): o ile u arasında daha çok o’ya yakın oynaklanma noktası olan bir o ünlüsüdür: çawôş, camôş.

Eren 1997, ZBKİA: ô (o-u arası bir ünlüdür): yòqardan, sòmaq, isdanbòla.

Buran 1997, KBAYA: ô (yarı geniş, yuvarlak, kalın, o-u arası ünlü): o ile u arasında yarı dar veya yarı geniş bir ünlüdür. o>u ve u>o değişmesinin ara merhalesindeki bir sestir: òturduX, ròm.

Buran 1997, KBAYA: u° (yarı geniş, yuvarlak, kalın, u-o arası ünlü): u ile o arasında yarı geniş ve kalın bir u ünlüsüdür. Ünlü ve ünsüz benzeştirmeleri ile ortaya çıkar: yu°lu, nu°vat “nöbet”, du°kuz.

Günşen 2000, KırYA: ô (kapalı o): o ve u ünlüleri arasında bulunan dar bir o ünlüsüdür.

Bu ünlüye daraltma etkisi bulunan ünsüzlerin yanında rastlanır: hem_òrda, òssuñ.

Aydın 2002, AA: ò (yuvarlak, kalın, yarı geniş o-u arası ünlü): o ile u arası bir ünlüdür. o>ò ve a>o>ò değişimleri olmak üzere iki şekilde oluşur: umuz, òrda, buba.

Boz 2002, AMA: ò (o-u arası ünlü): o-u arası bir ünlü, daralmış o ünlüsüdür: numòra, gòymuş, balyòS.

Akar 2004, MA: û (o-u arası o).

Öztürk 2009, HA: ó (o-u arası yarı dar ünlü): o-u arası yarı geniş, kalın, yuvarlak ünlü. Genellikle şimdiki zaman ekinin ünlüsünün yarı daralması sonucu ortaya çıkan bir ünlüdür.

3.2.1.1.5.3. Bulanık o

Korkmaz 1963, NYA: ô (bulanık o): Duruluğunu kaybetmiş bulanık bir o türüdür. Özellikle Hacıbektaş ilçesinin Yenice ve Aşağıbarak köylerinde ve hal kipi yapan –yor eki ile bunun çekimli şekillerinde görülür: bilmiyôm, gidiyô, alıyôllar.

Günşen 2000, KırYA: ô (bulanık o): Duruluğunu kaybetmiş olan bir o'dur. Çok nadir olarak şimdiki zaman eki –yor'un çekimlerinde görülür: diyôllar, giriyô.

3.2.1.1.6. /ö/ Ünlüsü

3.2.1.1.6.1. ö-ü/ ü-ö Arası Ünlü

Ercilasun 1983, KİA: ü: ü ile ö arasında bir ünlüdür: görürem, süpürür, söylüm.

Sağır 1995, EYA: ô (yuvarlak, ince, yarı geniş, ö-ü arası ünlüdür): ö ile ü arasında oynaklanan ö ünlüsüdür: bôük, ôlü, gôde.

Sağır 1995, EYA: ü (yuvarlak, ince, yarı geniş, ü-ö arası ünlüdür): ü ile ö arasında ü'ye yönelik, ünlülerin genişleme olayları ile ilgili ü sesidir: hükümdar, hürmet.

Eren 1997, ZBKİA: ô (ö-ü arası ünlü): ö-ü arası bir ünlüdür: tôrki.

Buran 1997, KBAYA: ü° (yarı geniş, yuvarlak, ince, ü-ö arası ünlü): ü ile ö arasında ince ve yarı geniş bir ünlüdür. Baskil yöresi ağızlarında ö>ü ve ü>ö yönünde belli sebeplere bağlanamayan bir değişme gözlenmektedir. Bu değişme tam, kurallı ve tamamen durulaşmış bir hal almadığında ü ünlüsü bu iki ses arasındaki ara devreyi meydana getirmektedir. Bu olayı da ünlü ve ünsüz değişmeleriyle kısmen açıklamak mümkün ise de hiçbir fonetik sebebe bağlı olmayan değişmeler de vardır: yü°rulmuş, gü°va, bü°lüg.

Boz 2002, AMA: ù (ü-ö arası ünlü): ü-ö arası bir ünlüdür: güğüs, bûreği, kûpe, bûyûKleri.

Öztürk 2009, HA: ó (ö-ü arası yarı ince ünlü): Daraltıcı ünsüzler yanında yarı daralmış ö-ü arası ünlü.

3.2.1.1.6.2. Ayınlı ö

Erten 1994, DA: ‘ö (ayınlı ö): Arapçadaki ayın (ع) sesinin ö ile söylenen şeklidir.

Arapçadan geçen bazı kelimelerde görülür: ‘ömür, ‘ömrüm.

3.2.1.1.7 /u/ Ünlüsü

3.2.1.1.7.1. u-ü/ ü-u Arası Ünlü

Korkmaz 1956, GBAA: u (ü'ye yakın ince u, palatale): Geri mahreçli u ünlüsü ile ön mahreçli ü ünlüsü arasındaki orta damak bölgesinde, dil sırtının ortadamağın ön kısmına yükselmesi ile boğumlanan kalınlaşmış bir ü ünlüsüdür. Kalınlaşması yanlarındaki damak ünsüzlerinden birinin kalınlaştırma etkisi iledir: ğun, ğuz, ğuzlük.

Korkmaz 1963, NYA: u (ü'den kalınlaşmış ü-u arası bir ünlü): Bütünlüğünü korumuş ya da hece kaynaşmasına uğramış kelime ve kelime gruplarının içseslerinde rastlanan ve a, o ünlülerinin oluşmalarını anlatırken gösterdiğimiz ünsüzlerin kalınlaştırma etkileri ile, orta damak bölgesinde, dil sırtının ortadamağın ön kısmına yükselmesi ile boğumlanan kalınlaşmış (ü>u) bir ü ünlüsüdür: ğule ğule, böyük.

Günay 1978, RİA: ú (yuvarlak, dar, yarı kalın, u-ü arası ünlü): Yuvarlak, dar, yarı kalın türden olan “u-ü arası ses” adıyla tanınan ünlü, ü>u, i>ú ve ö>ú değişimleri sonucunda doğmuştur: dúz, músāfir, kúpek.

Ercilasun 1983, KİA: ú: u ile ü arasında bir ünlüdür. Söz konusu ünlüleri meydana getiren esas sebep k>q ve g>ğ değişimleriyle ortaya çıkan q, ğ sesleridir. ü>ú değişikliğiyle meydana gelen ú sesine Hanak Türkmenlerinde kelime ortasında rastlanır: Türqúk, tüqúrdüğü, ğúnüz.

Gülensoy 1988, KYA: ı (ü'den kalınlaşmış ü-u arası ünlü): Kalınlaşmış bir ü ünlüsüdür. Sert damağın önünde oluşan ü sesi ile yumuşak damağın arkasında oluşan u sesi arasındaki orta damak bölgesinde, dil sırtının ortadamağın ön kısmına yükselmesi ile elde edilir. Kapalı bir ünlüdür. Kalınlaşması yanlarındaki damak ünsüzlerinin etkisi iledir: ğulüp, kilümetre.

Sağır 1995, EYA: ı (yuvarlak, dar, yarı-kalın, u-ü arası ünlüdür): ü'ye yakın ince (palatale) u'dur. Geri çıkaklı “u” ünlüsü ile ön çıkaklı “ü” ünlüsü arasındaki orta damak bölgesinde dil sırtının ortadamağın ön kısmına yükselmesi ile oynaklanan incelmış bir “u” ya da kalınlaşmış bir “ü” ünlüsüdür: qırt, namuslu, dawıl.

Sağır 1995, EYA: ü (dar, yuvarlak, yarı-ince, ü-u arası ünlüdür): “ü” ile “u” arasında fakat ü'ye oranla daha fazla boğaz gerisinde söylenilen ve u'ya yaklaşan bir “ü” ünlüsüdür. Orta damak bölgesinde, dil sırtının ortadamağın ön kısmına yükselmesi ile oynaklanan kalınlaşmış “ü” sesidir: mehgüm, bürda, ğüriy.

Buran 1997, KBAYA: ú (yarı kalın, yuvarlak, dar, u-ü arası ünlü): u ile ü arasında yarı ince veya yarı kalın bir ünsüzdür. Ünlü benzeştirmesi, uyum değişmesi ve bazı ünsüzlerin ünlüler üzerindeki tesiriyle ortaya çıkmaktadır: súrmuş, yúrılmış, múşgúlı.

Eren 1997, ZBKİA: ú (u-ü arası ünlü): u ile ü arası bir ünlüdür. k, g, ğ seslerinin etkisiyle oluşur: ğutú, yúk, şúkúr.

Günşen 2000, KırYA: ú (ü'den kalınlaşmış ü-u arası ünlü): Kalınlaşmış bir ü sesidir. a ve o ünlülerinin oluşmasında etkili olan k, g, ğ, n ünsüzlerinin kalınlaştırma etkisi sonucu, set damağın önünde teşekkül eden ü sesi ile yumuşak damağın arkasında teşekkül eden u sesi arasındaki orta damak bölgesinde dil sırtının orta damağın ön kısmına yükselmesi ile elde edilir: ğúváy, ğúñüz, ğúçcükleri.

Aydın 2002, AA: ú (yuvarlak, dar, yarı-kalın, u-ü arası ünlü): u ile ü arası bir orta damak ünlüsüdür. Bu ünlü yazı dilimizdeki ü ünlüsünün ğ, k, m, ñ ünsüzlerinin ses çevresinde boğumlanma noktasını nispeten geriye çekmesi sonucu ortaya çıkmıştır: demúr, düdúq, erúk.

Boz 2002, AMA: ú (u-ü veya ü-u arası ünlü): u-ü arası bir ünlü; yuvarlak, dar, yarı kalın bir ünlüdür: fasúlye, gún, óbúrú.

Akar 2004, MA: ú (u-ü arası ünlü).

Öztürk 2009, HA: û (u-ü arası yarı ince ünlü): u ile ü arasında yarı kalın ü.

3.2.1.1.7.2. Düzleşmiş u

Ercilasun 1983, KİA: ı: u ile i arasında tam düzleşmemiş bir u sesidir. u>i değişmesinin bir ara merhalesi olarak görülür: bunu.

Sağır 1995, EYA: u° (dar, kalın, yarı yuvarlak, u-ı arası ünlüdür): u ünlüsü ile ı ünlüsü arasında oynaklanan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi olayı ile yakından ilgili ünlüdür: su°, yazu°, ğoydu°.

Gülsevin 2002, UİA: ú (düzleşmiş u, u>ı).

3.2.1.1.7.3. Bulanık u

Gülensoy 1988, KYA: û: Berraklığını kaybetmiş bir u türü olup, düzleşme eğilimi gösterir. Yarı kapalı yuvarlaktır. o ile u geri ünlülerinin boğumlanma noktaları arasında bulunur: ûnnar, ûndan, yûnan.

3.2.1.1.8. /ü/ Ünlüsü

3.2.1.1.8.1. Düzleşmiş ü

Sağır 1995, EYA: ü° (ince, dar, yarı-yuvarlak, ü-i arası ünlüdür): ü ile i arasında tam düzleşmemiş bir ü sesidir. Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi ile ilgili olan ses oluşumu, çok az örnekte görülmektedir: kesü°n, yetişü°rse, günü°.

Öztürk 2009, HA: ù (ü-i arası yarı düz ü): ü-i arası yarı düz ü.

3.2.1.1.8.2. Bulanık ü

Korkmaz 1963, NYA: û (bulanık ü): Düzleşme eğilimi gösteren bulanık ü ünlüsüdür.

“geldim ûşde” örneğinde görüldüğü gibi, oluşması komşu seslerin ve cümle içindeki kelimelerin düz olmaları ile ilgili özel bir duruma bağlıdır.

3.2.1.1.8.3. Ayınlı ü

Özçelik 1997, UMA: °ü (ayınlı ü): Arapçadaki ünsüzünün i ile söylenen şeklidir: °ümrí, °ümrín.

İncelenen çalışmalarda ayınlı ünlüler Arapçadaki “ع” ünsüzüyle söylenen biçim şeklinde verilmiştir. Ancak bu tür bir açıklama söz konusu sesin oluşum yeri ve nitelikleriyle ilgili bilgiler vermemektedir.

3.2.1.2. Ünsüzler

3.2.1.2.1. /b/ Ünsüzü

Korkmaz 1956, GBAA: P (patlamasını kaybetmiş olduğu için b’ye yakın duyulan emplosif p).

Gemalmaz 1978, EİA: b (normal b): Boğumlanması Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki b ünsüzüyle aynıdır. Bölgemiz ağızlarında bazı kelime başı b ünsüzleri p ünsüzüne dönüşmüştür. Bunun tersi durumda ise daha seyrek karşılaşılmaktadır.

Gülensoy 1988, KYA: P (patlamasını kaybetmiş olduğu için b’ye yakın duyulan p): Patlayıcı, tonlu, çift dudak ünsüzü olan b ünsüzünün bazen tonsuzlaşmaya doğru eğilim gösterdiği ve P (emplosif b) şeklinde söylendiği de olur: tePsi.

Sağır 1995, EYA: P (katı, patlamalı, yarı-tonlu, çift dudak ünsüzüdür): Katı-patlamalı-tonlu bir çift dudak ünsüzü olan “b” ile yine katı-patlamalı fakat tonsuz çift dudak ünsüzü olan “p” arasında aynı anda art arda boğumlanabilmektedir. “p” ünsüzüne yönelik “b”e yakın bir sesle duyulan ünsüzdür: sarP, tağıPde.

Buran 1997, KBAYA: P (yarı tonlu, p-b arası ünsüz): b ile p arası yarı tonlu patlamalı bir çift dudak sesidir: çuğaP.

Eren 1997, ZBKİA: P (p-b arası ünsüz): p-b arası bir ünsüzdür: dolaPdáydı, gālķıP.

Günşen 2000, KırYA: P (patlamasını kaybettiği için b’ye yakın duyulan p): p-b arası ünsüz. Patlayıcı, tonlu ve çift dudak ünsüzü olan b ünsüzü, bazen b<p değişiminin ara basamağını ifade eder nitelikte P (emplosif b) şeklinde söylenir: Piş-, Pişiriller.

Boz 2002, AMA: P (p-b arası ünsüz): Yarı ötümlü, patlamasını kaybetmiş bir ünsüzdür, p>b ötümlüleşmesinin sonucu oluşmuştur: heP, şaraP, yaPdım.

Gülsevin 2002, UİA: P (b-p arası ses): p ile b arası bir sestir: çaPacı.

Akar 2004, MA: P (yarı tonlu b-p arası ünsüz).

Öztürk 2009, HA: P (p-b arası yarı ötümlü, patlamalı, dudak ünsüzü): p-b arası yarı ötümlü p: gaPadaık.

3.2.1.2.2. /c/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: c (normal c): İkizlenmediği durumlar dışında daima kelime ve hece başında bulunan bir ünsüzdür. Bölgemiz ağızlarında kelime ve hece başlarında Eski Türkçenin ç ünsüzünden oluşmuş örnekleriyle alınma kelimelerin başındaki örnekleri korunmuş, buna karşılık kelime ve hece sonlarında görülen örnekleri sızıcılaştırılmıştır: ceçi, cözi çimseyi cirmir çi.

Gemalmaz 1978, EİA: c (ön damaklı c): c ve ç ünsüzlerinin çoklukla bölgemizin Çoruh boyu ağızlarında boğumlanma bölgelerini dişler-arasından ön damağa kadar genişletmiş oldukları görülür. Böylece bu bölge için bu ünsüzlerin birbirinden farklı en az ikişer çeşitleri ile karşılaşılır. Bunlar ön damaklı (c, ç) ünsüzleri ile dişler-arası (c, ç) ünsüzleri olarak belirtilebilir. Daha çok (g>c) ve (k>ç) değişimlerine yer veren bölgelerde görülen bu ünsüzler çevre ağızlarının ve aydın konuşmasının etkileriyle kaybolmak üzeredirler: cevap, cewuz, biçeriz, çawuşe.

Gemalmaz 1978, EİA: c (dişlerarası c): bk. açıklama c.

Günay 1978, RİA: c' (katı, yarı sızıcı, tonlu, dişeti ünsüzü): Gerek Türkçe gerekse yabancı kaynaklı kelimelerde daha çok ön ve iç seste c, ç, g, k ünsüzlerinin bir ölçüye kadar sızıcılılaşması, bölgemiz ağız yörelerini ses yapısı yönünden bütünlüğe götüren hadiselerin en köklülerinden biridir. Bu gelişme bilhassa c>c' ve ç>ç' yönlerinde hat safhaya varmış ve istisnasız olarak bütün bölgeyi içine almış görünmektedir. Hadise yazı dilimizdeki biçimleriyle dişeti-ön damak bölgesinde boğumlanan tonlu c ve tonsuz ç ünsüzlerinin dişeti bölgesine kayarak c bakımından sızıcı-tonlu z; ç bakımından da sızıcı-tonsuz s ünsüzlerinin niteliklerine yakın ses değerleri kazanmaları esasına dayanır.

Sağır 1995, EYA: ç (katı, patlamalı, yarı-tonlu, çift dudak ünsüzüdür): Katı-patlamalı-tonlu dişeti ünsüzü “c” ile yine katı-patlamalı-tonsuz dişeti ünsüzü “ç” arasında boğumlanan, bir bakıma “c” ile başlayıp “ç” ile tamamlanan müsterek boğumlanmalı bir ünsüzdür. Boğumlanma noktası gittikçe zorlanan yarı yumuşak ünsüz olarak tanımlanabilir: hizmetçi, aşçı, atçı.

Buran 1997, KBAYA: Ç (yarı tonlu ç-c arası ünsüz): Yarı tonlu ç-c arası ses.

Özçelik 1997, UMA: C (c, ç).

Boz 2002, AMA: Ç (c-ç arası ünsüz): c-ç arası ünsüz, yarı ötümlü c ile başlayıp ç ile tamamlanan ortak boğumlanmalı bir ç ünsüzüdür: hiÇ, sıÇratırlā.

Akar 2004, MA: C (yarı tonlu c-ç arası ünsüz).

Öztürk 2009, HA: Ç (yarı ötümlü ç-c arası ünsüz): Yarı ötümlü ç-c arası ünsüz.

3.2.1.2.3. /ç/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: ç (normal ç ünsüzü): Bölgemiz ağızlarında genellikle kelime içinde hece başında tonlulaşarak, kelime ve hece sonunda sızıcılışarak başka ünsüzlere dönüşmüş olan bu ünsüzle daha çok kelime başında karşılaşılır. Kelime ve hece başındaki g ünsüzlerini c ünsüzüne dönüştüren yerleşmelerde kelime başındaki k ünsüzlerinin de ç ve çeşitleri (ç, ç) ünsüzlerine dönüştürüldüğü görülür: çüleyh, çilim.

Gemalmaz 1978, EİA: ç (ön damaklı ç): bk. açıklama c.

Gemalmaz 1978, EİA: ç (dişlerarası ç): bk. açıklama c.

Günay 1978, RİA: ç' (katı, yarı sızıcı, tonsuz, dişeti ünsüzü): bk. c'.

3.2.1.2.4. /d/ Ünsüzü

Korkmaz 1956, GBAA: T (patlamasını kaybetmiş emplosif t).

Gemalmaz 1978, EİA: d (normal d): Kapalı-patlayıcı-tonlu diş ünsüzü d genellikle yalnız kelime ve hece başında bulunur. Türkiye Türkçesi aydın konuşmasının kelime ve hece başındaki Eski Türkçenin t ünsüzünden oluşmuş d ünsüzleri bölgemiz ağızlarında korunmuştur. Ayrıca hece başında tonlulaşma eğilimine uyarak hemen hemen bütün kelime iç ve son hecelerinin başında bulunan t ünsüzleri de tonlulaşarak d olmuşlardır.

Günay 1978, RİA: d' (kalın ünlülerle hece kuran, ön boğumlanmalı d ünsüzü).

Günay 1978, RİA: ɖ (katı, patlayıcı, yarı tonlu, t-d arası ünsüz): bk. k.

Gülensoy 1988, KYA: T (patlamasını kaybettiği için d'ye yakın duyulan t): Patlayıcı, tonlu, çift dudak ünsüzü olan d'nin T şeklinde tonsuzlaşmaya yöneldiği de olur: Tāne, dāmaT.

Sağır 1995, EYA: ɖ (katı, patlamalı, yarı tonlu, dişeti-diş ünsüzüdür): Katı-patlamalı-tonlu asıl diş ünsüzü olan “d” ile katı-patlamalı-tonsuz asıl diş ünsüzü olan “t” arasında boğumlanan “t”ye yönelik ünsüzdür. Daha çok ikiz “tt” ünsüzlerinin yarı tonsuz, tonsuzluğunu kısmen yitirmiş bir boğumlanma noktasından oluşmaktadır: tt>ɖɖ>ɖd>ɖd: hızmedcim, evlaɖ.

Sağır 1995, EYA: ɖ (katı, patlamalı, yarı-tonlu, dişeti-diş ünsüzüdür): Benzeşme nitelikli ünsüzdür. Patlayıcılığını kısmen yitiren daha çok “d” ünsüzünden önce ve ona yaklaşan bir ünsüz olarak boğumlanmaktadır. “t” ile “d” arasında daha çok d'ye yönelik bir ünsüzdür: eɖmiş, çürüɖdük, unuɖdum.

Buran 1997, KBAYA: T (yarı tonlu, t-d arası ünsüz).

Eren 1997, ZBKİA: T (t-d arası ünsüz): t-d arası bir ünsüzdür. Yöremizde sıkça görülür: Zāti, Tene.

Özçelik 1997, UMA: D (d, t).

Günşen 2000, KırYA: T (patlamasını kaybetmiş olduğu için d'ye yakın duyulan t): t-d arası ünsüz. Patlayıcı, tonsuz, dişeti ünsüzü olan t'nin de, normal kullanımı yanında, bazen tonlulaşmaya uğrayıp T'leştiği yani t-d arası duyulduğu görülür: usTa, desTan.

Gülsevin 2002, UİA: d' (palatal d): Palatal “d” sesidir: d'āvetlin, d'āva.

Boz 2002, AMA: T (t-d arası ünsüz): Yarı ötümlü, patlamasını kaybetmiş bir ünsüzdür, t>d ötümlüleşmesi sonucu oluşmuştur: gapaTdım, Taban, berkeT.

Gülsevin 2002, UİA: T (t-d arası ses): t ile d arası bir sestir: giTmiş, Takaza.

Akar 2004, MA: T (yarı tonlu d-t arası ünsüz).

Öztürk 2009, HA: T (yarı ötümlüleşmiş t-d arası ünsüz): Ötümsüz ünsüzlerin yanında yarı ötümsüzleşme sonucu ortaya çıkan bir ünsüzdür: muğTa.

3.2.1.2.5. /f/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: f: Boğumlanma şekli v ünsüzünde olduğu gibidir. Kurationsız olarak daha çok araştırma bölgemizin Çoruhboyu ağızlarında v ve p/b ünsüzlerinden oluşmuş örnekleriyle karşılaşılır.

Buran 1997, KBAYA: F (yarı tonlu f-v arası ünsüz): f ile v arası bir diş-dudak sesidir. üsuF “yusuF”.

Eren 1997, ZBKİA: F (f-v arası ünsüz): f-v arası bir ünsüzdür. ‘saFaşa, ‘gaFasında, taraFına.

Boz 2002, AMA: F (f-v arası ünsüz): f-v arası ünsüz; yarı ötümlü bir f ünsüzüdür: Fişne.

Gülsevin 2002, UİA: F (f-v arası ses): f ile v arası bir sestir: öFken.

3.2.1.2. 6. /g/ Ünsüzü

Caferoğlu 1941, ADÜM: Ğ, ğ: Yumuşak g, “gül, gelin, gelmek” kelimelerinde olduğu gibi.

Caferoğlu 1943, AAT: Ğ ğ: İstanbul ağızındaki “gül”, “geldi”, “göz” kelimelerindeki ince g yerine kullanılmıştır. Bazı Anadolu ağızlarında bu ince g’ler aksine olarak kalın telaffuz şeklini almıştır. Mesela, İstanbul ağızındaki “ğul=gül” telaffuz edilmektedir. Bazen de bu ince ğ, iki vokal arasındaki ğ yerini almış ve yine ince ğ telaffuzunu muhafaza etmiştir. Mesela, “geldiği” yerine “ğeldiği” gibi. Bu yüzden ince ğ’lerin tefriki metnimiz için oldukça büyük bir ehemmiyeti haiz olmuştur.

Korkmaz 1956, GBAA: ğ (art damak g’si, velare).

Korkmaz 1956, GBAA: g (ön damak g’si, palatale).

Korkmaz 1956, GBAA: ɣ (patlayıcı gırtlak g’si, laryngal): Tonlu gırtlak patlayıcısı.

Korkmaz 1963, NYA: ğ (art damak g’si): Kelime ve hece başlarında bulunan ve ö, ü (>o, u) ünlüleri ile hece kuran k, g ünsüzleri kendi boğumlanma noktalarını geriye çekerek k ve g ünsüzlerine dönerler: ğünde, ğof-.

Korkmaz 1963, NYA: q(patlayıcı gırtlak g'si, laryngal): Yazı dilinin kelime başı k'ları hece ve ek başı ğ'ları k->ğ-, ğ->q değişimleri ile tonlu patlayıcı gırtlak ünsüzüne dönüşmüşlerdir: qoy-, qamçı, yorgan.

Gemalmaz 1978, EİA: g (tonlu, art damak patlayıcısı): Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu ağızlarının temel ünsüzlerinden olan bu tonlu art damak patlayıcısı çoğunlukla kalın ünlülerle kurulmuş hecelerde görülür ve ikizlenmediği durumlarda daima hece başındadır. Aydın konuşmasına bakarak bölgemiz ağızlarında ünlülerini inceltmemiş kelimelerin başındaki (k=ق) ve (ğ=غ) ünsüzleri ise yer yer ve kuralsız olarak bu ünsüzle karşılaşılır: gısgaş, tegawut, gurbet.

Gemalmaz 1978, EİA: ğ (bölgemiz için orta damaklı g): Bölgemiz ağızlarında aydın konuşmasında kalın ünlülerle gelen (ğ) ünsüzüyle aşağı yukarı aynı boğumlanmayı gösterir. Bölgemiz ağızlarında genellikle ince ünlülerle hece kurar ve ikiz olmadığı durumlarda daima hece başında görülür. Çoklukla ünlülerini inceltmiş kelimelerin ve hecelerin başındaki (ğ) ünsüzleri korunmuş ve (k) ünsüzleri ise tonlulaşma eğilimine uyarak (ğ) ünsüzüne dönüştürülmüştür: gezete, gelem.

Gemalmaz 1978, EİA: g (bölgemiz için ön damaklı g): Bölgemiz ağızlarında Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında olduğu gibi, daima hece kurma eğilimi güden bu ön damak ünsüzü ikiz olduğu durumlar dışında hece sonunda bulunmaz. Aydın konuşmasına bakarak bazı kelimelerin başındaki (k) ünsüzleri, sızıcı, genellikle diş-eti ünsüzlerinden sonra gelen hece başı (k) ünsüzleri, iki ünlü arasında kalan (ğ) ve (v), bazen (k) ünsüzleri ya (g) ünsüzüne dönüşmüş veya asli şekilleri olan (g) ünsüzünü korumuşlardır. (ñ) birleşik ünsüzünün bölünmesiyle ortaya çıkan (ng) ikili ünsüzleri seyrek de olsa bölgemizde yer yer korunmuştur.

Gemalmaz 1978, EİA: ğ (bölgemiz için normal art damaklı ğ): Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında erime ve düşme eğilimi gösteren bu orta damak tonlu sızıcısı bölgemiz ağızlarında oldukça kuvvetli boğumlanır. Bu nedenle de düştüğü seyrek görülür. Bölgemiz ağızlarında aydın konuşmasındaki ğ ünsüzlerinin korunmuş olmasından başka aydın konuşmasına bakarak, kalın ünlü arasında kalan (ğ) ve (g) ünsüzleriyle bazen (k) ve (v) ünsüzlerinin genellikle sızıcı diş ünsüzlerini izleyen (ğ, g) ve bazen (k) ünsüzlerinin kelime sonundaki ve hece sonundaki bazı (k) ünsüzlerinin ya asıllarındaki gibi veya dönüşümle (ğ) olarak görülmesi dikkati çekmektedir.

Gemalmaz 1978, EİA: ğ (bölgemiz için ön damaklı ğ): ğ ünsüzünün ön damaklısı olan bu ünsüz iki ünlü arasında kalan k ve g ünsüzlerinden oluşmuştur. Ancak bölgemiz ağızlarında iki ünlü arasında kalan (k/ğ) ünsüzlerini sızıcılaştırmakta gösterdiği ileri eğilimi (k/g) ünsüzleri için göstermemektedir. Bu yüzden Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında iki ünlü arasındaki sızıcılaşmış olan (k/g) ünsüzleri bölgemiz ağızlarında daha çok (g) olarak saklanmaktadır.

Günay 1978, RİA: ğ (katı, yarı sızıcı, tonlu, ön boğumlanmalı, dişeti, ön damak ünsüzü): g>ğ ve k>k yönlerindeki sızıcılaşma bugün muhtemelen yazı dilinin tesiriyle zayıflamış ve bilhassa III. ağız yöresi çerçevesinde yaygınlığını iyice yitirmiş görünmektedir. Yazı dilimizdeki biçimleriyle ön damak bölgesinde boğumlanan ve ince ünlülerle hece kuran tonlu g' ve tonsuz k' ünsüzlerinin dişeti-ön damak bölgesine kayarak g bakımından tonlu c', k bakımından da tonsuz ç' ünsüzlerinin niteliklerine yakın ses değerleri kazanmaları esasına dayanan hadisenin bir alt basamağında ğ>c', k>ç' değişmelerini görmekteyiz.

Günay 1978, RİA: g' (kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, ön boğumlanmalı g ünsüzü).

Günay 1978, RİA: ğ (ince ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, art boğumlanmalı g ünsüzü).

Günay 1978, RİA: ğ (art damağın gırtlığa yakın bölgesinde boğumlanan hırıltılı ğ ünsüzü): Yazı dilimizdeki biçimiyle ön damak bölgesinde boğumlanan ğ ünsüzünün art damak, gırtlak bölgesine kayması, gırtlak üfleme fonemi olan h ünsüzünün de kuvvetli bir soluk baskısı altında tonlulaşması ile doğan bu ünsüzlerin bölgemizdeki bütün ağız yörelerinde kullanıldıkları görülür. ğanapı "bir armut çeşiti" gibi yöreye ait bazı kelimeler dışında yaygın olarak iç ve son seslerde göze çarpan ğ ünsüzü, ğ>ğ değişmesiyle doğmuştur: çi'çâğı, ağ. Ön ve iç seslerde rastlanan ħ ünsüzü ise h>ħ, ğ>ħ ve k>ħ değişmeleriyle doğmuştur: ħoroz, siħ-.

Gülensoy 1988, KYA: ğ (art damak g'si): Yumuşak damak, arka, patlayıcı, tonlu.

Erten 1994, DA: ğ (arka damak g'si): Arka damak g'si olup Diyarbakır ağzına has bir ünsüzdür: bağliyaçağıħ, gençliğima, istemağa.

Sağır 1995, EYA: ğ (katı, patlamalı, tonlu, orta damak ünsüzüdür): Ön damakta, art damağa biraz yakın bir noktada hafif bir patlama ile oluşan ünsüzdür. Ön seslerde genellikle “k” ünsüzünden değişmiş bir ses olarak görülür. Kalın ünlülerle bilhassa da “a” ünlüsü ile daha çok kullanılan damak ünsüzüdür: ğatma, ğızlar.

Sağır 1995, EYA: ğ̇ (katı, patlamalı, tonlu, art damak ünsüzüdür): Art damak ile orta damak arasında, fakat art damağa daha yakın bir yerde, hafif bir patlamayla oluşur. “ğ̇” ünsüzünden düz-geniş-ince hece kurması bakımından ayrılmaktadır. “ğ̇” ünsüzünden daha önde boğumlanmaktadır. Yabancı kökenli kelimelerde görülen k>ğ̇ değişmesi paralelinde ince ünlülü heceyle telaffuz edilmektedir: ğ̇ıymiy “kıymıyor”, ğ̇esab “kasap”.

Sağır 1995, EYA: ɣ (katı, patlamalı, tonlu, gırtlak ünsüzüdür): Katı-patlamalı,-tonlu bir gırtlak ünsüzüdür. Gırtlakta boğumlanması, kalın ünlülü heceler oluşturması en belirgin niteliğidir: ɣıyamet, meşəɣgetinen.

Buran 1997, KBAYA: ɣ̇ (tonlu, orta damak g ünsüzü): Genellikle k>ɣ̇ değişmesinden doğmuş yarı tonlu bir arka damak sesidir. Keban ve Baskil yörelerinde normalden biraz daha kalın arka damak ile gırtlak arasında; Ağın yöresi ile 2. ve 4. ağız bölgelerinde orta damak sesi olarak çıkartılır: ɣardaş, ɣarışma, ɣoy.

Buran 1997, KBAYA: ɣ̇̇ (kalın ünlülerle hece kuran ön damak ünsüzü): Kalın ünlülerle hece kurduğu halde boğumlanma noktası öne kayan bir ön damak g’sidir: düğán “döven”.

Buran 1997, KBAYA: ɣ̇̇̇ (normal yumuşak g sesinden daha kuvvetli bir nefes baskısı ve hırıltı ile çıkarılan tonsuz art damak ünsüzü): Normal yumuşak g sesinden daha kuvvetli bir nefes baskısı ve hırıltı ile çıkarılır: boğuldu, ağaç.

Buran 1997, KBAYA: ɣ̇̇̇̇ (sadalı gırtlak ünsüzü): Sadalı gırtlak ünsüzüdür: ɣayb êtmış.

Eren 1997, ZBKİA: ɣ̇ (arka damak g’si).

Eren 1997, ZBKİA: ɣ̇̇ (orta damak g’si): Orta damak sesidir: ɣózel, ɣúzelce.

Eren 1997, ZBKİA: ɣ̇̇̇ (ön damak g’si).

Özçelik 1997, UMA: ɣ̇ (arka damak g’si): Bir art damak g’sidir. Alınma kelimelerde ve Türkçe kelime veya eklerde görülür: ağ bağta, içmağa.

Özçelik 1997, UMA: G (ɣ̇, g).

Kalay 1998 EdİA: ğ (arka damak g'si): Arka damak g'sidir. Kalın ünlülerle hece kurar: ğadar, ağam.

Kalay 1998 EdİA: ğ (ön damak g'si): Sadece kalın ünlülerle hece kuran bir ünsüzdür: g ğavırı, tezgayı.

Günşen 2000, KırYA: ğ (art damak g'si): Patlayıcı ve tonlu art damak (postpalatal) g'si.

Günşen 2000, KırYA: ğ (patlayıcı gırtlak g'si, laryngal): Patlayıcı gırtlak (laryngal) g'si).

Günşen 2000, KırYA: ğ (ön damak g'si, yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman).

Aydın 2002, AA: ğ (Kalın veya yarı kalın ünlülerle hece kuran art damak ünsüzü): Bu ünsüz bölge ağzında kalın ünlülerle hece kurar. Kelime başlarında yer alan ve ö, ü (>ó, ú) ünlüleri ile hece kuran k ve g ünsüzleri ise boğumlanma noktalarını biraz geriye çekerler. Bu ses tam olarak kalın ünlülerle hece kuran ğ ve g ünsüzü arasında oluşur. Bu ünsüz de kalın ğ ünsüzü gibi aynı işaretlerle gösterilmiştir. Bu iki ünsüz arasında fonolojik bir değer farkı yoktur: ğaluğ, ğadun, ğón.

Boz 2002, AMA: ğ (ön damak g'si, kalın ünlülerle hece kurduğunda): Kalın ünlüler komşuluğunda ince telaffuz edilen g ünsüzüdür: rüzğar, dezgah, işğali.

Boz 2002, AMA: ğ (yarı belirsiz ğ, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir ğ ünsüzüdür: bıçağa, değişleme, girdiğinde.

Gülsevin 2002, UİA: ğ (kalın ünlüden önce olmasına rağmen ince telaffuz edilen g): Kendisinden sonra kalın ünlü bulunmasına rağmen ince telaffuz edilen “g” sesidir. Yabancı kaynaklı kelimelerde bulunabilir: rüzğar.

Akar 2004, MA: ğ (tonlu art damak g ünsüzü).

Öztürk 2009, HA: ğ (arka damak g'si): Alıntı kelimelerde asli Türkçe kelimelerde ön seste ve ı'nın ötümlüleşmesi ile ortaya çıkan bir sestir: ğız.

Öztürk 2009, HA: ğ' (ğ-y arası ünsüz): ğ-y arası ünsüz: öğ'retmenler.

Öztürk 2009, HA: ğ (ğ-v arası ünsüz): ğ-v arası ünsüz: köğ'ümüzde.

3.2.1.2.7. /h/ Ünsüzü

Caferoğlu 1941, ADÜM: x: Arapçadaki (خ) sadasına tekabül eder. Mesela “xırsız, xan” kelimelerinde olduğu gibi.

Caferoğlu 1943, AAT: H, h: Çok boğazdan gelen sert h sesini gösterir.

Korkmaz 1956, GBAA: h: Tonlu, gırtlak sızıcısı.

Korkmaz 1963, NYA: ħ: Yazı dilinde iki ünlü arasında bulunan patlayıcı, tonsuz ön damak ünsüzü –*ħ*- ile hece ve kelime sonu *ħ*'ları bölgemizde, sızıcı, tonlu gırtlak ünsüzü ħ'ya (*ħ>ħ*) dönerler: *çıħar-*, *yoharı*, *ufah*.

Gemalmaz 1978, EİA: ħ (tonsuz art damak sızıcısı): *g* ünsüzünün sızıcısıdır. Hece başlarında nispeten tonlu, hece sonlarında ise tonsuzdur. Bu ünsüz de Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu ağızlarının temel seslerindendir. İnce ünlülerle hece kurar. Kelime başında, hece başında ve sonunda bulunur. Türkiye Türkçesi aydın konuşmasına bakarak kelime başlarındaki (*h*) ünsüzlerinin büyük bir çoğunluğu, kelime içinde özellikle hece ve ek sonundaki (*ħ=ح*) ve (*h=خ/ح/آ*) ünsüzleri bu ünsüzle karşılaşır. Alınma kelimelerin sonlarındaki (*h*) ünsüzleri bölgemiz ağızlarında korunmuştur: *ħecer*, *noħsan*, *sabaħ*, *sarıħ*.

Gemalmaz 1978, EİA: *h*: Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında görülen normal *h* ünsüzüdür. Bölgemiz ağızlarında daha çok geniş ikili ünlüler arasında türer: *sahat*, *zenehet*, *mahəyet*.

Günay 1978, RİA: ħ (tonlu, hırıltılı *h* ünsüzü): bk. ğ.

Ercilasun 1983, KİA: ħ: Hırıltılı, sızıcı ve sedasız bir arka damak ünsüzüdür. *ħ>ħ* değişmesi birinci derecede hece sonunda, ikinci derecede ünlüler arasında, *h>ħ* değişmesi ise daha çok kelime başında olur: *rızıħ*, *ortalıħ*, *yaħçı*.

Ercilasun 1983, KİA: *ħ*: Hırıltılı, sızıcı ve sedasız bir ön damak ünsüzüdür. Bir nevi ħ'nin incesi olan bu ünsüzün diğer ön damak ünsüzlerinden farkı yapısında hafif bir *y* sesinin de bulunmasından ibarettir. Bunun dışında tamamen ħ sesinin karşılığı olan bir ön damak ünsüzü vasfı taşımaktadır. *k>ħ* değişmesi neticesi olarak en çok hece ve kelime sonunda ortaya çıkar: *büyükħ*, *gerdeħ*, *etmeħ*.

Ercilasun 1983, KİA: ħ: Sızıcı, sedalı, gırtlak ünsüzüdür. Türkçe kelimelerde bulunmaz. Arapçanın (ح) sesinden geçen bu ses Arapçadaki kadar nefesli değildir: *rahmatlık*, *zeħmet*, *meħkem*.

Gülensoy 1988, KYA: ħ: Gırtlak, sızıcı, tonlu.

Gülensoy 1988, KYA: ħ: Küçük dil, sızıcı, tonlu.

Erten 1994, DA: ħ (gırtlak *h*'sı): Sızıcı, sedalı gırtlak ünsüzüdür. Daha ziyade Arapça kelimelerle bazı Türkçe kelimelerde görülür: *ħabene*, *ħabeş*, *ħarem*.

Erten 1994, DA: ħ (arka damak h'si): Hırıltılı, sızıcı ve sedasız bir arka damak ünsüzüdür. Arapçadan alınma kelimeler ile bazı Türkçe kelimelerde k>ħ değişmesi sonucu görülmektedir: gelecaħ, ħaber, oħitiyih.

Sağır 1995, EYA: ħ (katı, sızıcı, tonsuz, gırtlak ünsüzüdür): Sızıcı-tonsuz art damak ünsüzüdür. Arapçadaki (ح) sesi karşılığında olmak üzere, daha çok ince ünlülerle hece oluşturmaktadır. -k-k> -ħ-ħ değişme sırasına göre art damak ünsüzü ħ'dan (ح) sonra geldiğinde kalın ünlülerle de kelime sonunda olmak üzere görülmektedir: göyduħ, ħocası.

Sağır 1995, EYA: ħ (katı, sızıcı, tonsuz, art damak ünsüzüdür): Sızıcı, tonsuz, gırtlak ünsüzüdür. Bölgemiz ağızlarında k>ħ değişimi paralelinde çokça görülen, Arapçadaki (ح) sesi karşılığında bir ünsüzdür. Kalın ünlü kuruluşlu kelimelerde art damakta, ince ünlü kuruluşlu kelimelerde de orta damağa doğru kayan hırıltılı, sızmalı ünsüz olarak tanımlanabilir: olduħ, bozuħ, uğraşuruħ.

Buran 1997, KBAYA: ħ (tonsuz, orta damak sızmalı h, hırıltılı ünsüzü): İç ve son seslerde k>ħ değişmesinden doğan hırıltılı bir gırtlak sesidir. normal h sesinin kuvvetli bir nefes baskısı ile gırtlakta hırıltılı bir hal alması ile meydana gelir: çoħTır, yaħama, ħabar.

Eren 1997, ZBKİA: ħ (hırıltılı h): Bütün Anadolu ağızlarında olduğu gibi yöremiz ağızlarında da k>ħ değişmesi birinci derecede hece sonunda, ikinci derecede ünlüler arasında; h>ħ değişmesi ise daha çok kelime başındaki hecelerde görülür: baħ baħ, çoħ, başluħ.

Eren 1997, ZBKİA: ħ (nefesli h): Nefesli gırtlak ünsüzüdür. Türkçe kelimelerde bulunmaz. Genellikle Arapçanın (ح) sesinden geçen bazen de ses değişmesiyle ortaya çıkan bu ses, yöremiz ağızlarında Arapçadaki kadar nefesli değildir. Arapçadan alınma ħ sesi taşıyan kelimelerin çoğu yazı dilinde olduğu gibi h sesine dönmüştür. Fakat bunlardan bazılarında çoğu zaman ħ'lı söylenişin devam ettiğini görüyoruz: ħarP, irahmetli.

Eren 1997, ZBKİA: ħ (hırıltılı h'nin ön damaklı karşılığı): Yöremizde rastlanmayan bu ses II. ağız yöresinde Çaycuma'da yalnız bir kelimede görülür: ekmehñen.

Özçelik 1997, UMA: ħ (gırtlak h'si (ح): Sedalı bir gırtlak ünsüzüdür. Genel olarak alınma kelimelerde görülür: ħankısından, muħannete, süpha.

Özçelik 1997, UMA: ħ (arka damak h'si (ح)): Sızıcı, hırıltılı bir arka damak ünsüzüdür. Bu ünsüz Türkçe kelimelerde k ünsüzünün sızıcılaşması sonucunda ortaya çıkar. Alınma kelimelerde de sıklıkla görülür: görmedih, yapardıh, yoh, hoş, behtiye.

Günşen 2000, KırYA: ħ (nefesli h).

Günşen 2000, KırYA: ħ (hırıltılı, sızıcı ve tonsuz art damak h'si): Arap alfabesinde hırıltılı h harfi ile gösterilen sızıcı ve tonlu gırtlak h'si.

Aydın 2002, AA: ħ (nefesli h ünsüzü): Sızıcı, tonlu bir gırtlak ünsüzüdür. Sadece Arapçadan alıntı birkaç kelime geçen bu ses Arapçadaki kadar nefesli değildir: ıraḥat, ıraḥmetlik, ıraḥmi.

Aydın 2002, AA: ħ (tonlu, hırıltılı h ünsüzü): Yazı dilimizdeki iki ünlü arasında bulunan patlayıcı tonsuz art damak ünsüzü k ile kelime sonunda yer alan k'lar, sızıcı, tonlu gırtlak ünsüzü ħ'ye dönüşür: bobalıh, çıḫart-, ḡarmaḫ.

Boz 2002, AMA: ħ (yarı belirsiz h, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir h ünsüzüdür: tāliḥ, siyah, āllah.

Boz 2002, AMA: x (hırıltılı h-a-): Sızıcı, ötümsüz bir arka damak ünsüzüdür: sıxılırım, axıra, galdıx.

Gülsevin 2002, UİA: x (art damak k'sinin sızıcılaşarak h sesine dönüşmüş hali): k sesinin sızıcılaşmış halidir: faxılı, kalxarlarımıṣ, yaxışır.

Öztürk 2009, HA: x (hırıltılı h): Genellikle alıntı kelimelerde görülmektedir. Ayrıca seyrek de olsa -k- ünsüzünün süreklileşmesi sonucunda oluşan -x- ünsüzüne de rastlanmaktadır: xalımı, baxmak.

3.2.1.2.8. /j/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: j (normal j): Kelime ve hece başlarında kurallı olarak bulunmayan bu katı-sızıcı-tonlu diş-eti ünsüzü bölgemiz ağızlarında kelime ve hece sonlarında kaymalı (c=dʃ) ve (ç=ts) ünsüzlerinin çözülmesi ve bunlardan nispeten daha kapalı olan patlayıcı (d/t) ünsüzlerinin düşmesi sonucu oluşmuştur: ajlıh, gejdən, haj.

3.2.1.2.9. /k/ Ünsüzü

Caferoğlu 1941, ADÜM: Q, q: Kalın k olup, eski “ق”ın tam telaffuzudur.

Caferoğlu 1941, ADÜM: K, k: Her yerde yumuşak k'dir.

Caferoğlu 1941, ADÜM: K, k: Kalın köklerdeki yumuşak k. Mesela, “kör, dukkan” gibi.

Caferoğlu 1943, AAT: K, k: Bugün İstanbul ağzında kullanılan “kalın”, “kaldı” kelimelerindeki kalın (k) konsonantıdır.

Caferoğlu 1943, AAT: K, k: Metinlerde gerek kalın gerek ince kelime ve eklerde hiçbir istisnaya tabi tutulmadan hep bizim bugünkü “kedi” “kesmek” kelimelerinde telaffuz ettiğimiz (k)den başka bir şey değildir. Anadolu ağızlarının bazılarında bu ince k konsonantı kalın köklerde dahi ince k olarak telaffuz edilmektedir. Mesela, “kor-kör” kelimesinde olduğu gibi. Bu şekilde yazılan kelimedeki k telaffuzu incedir.

Korkmaz 1956, GBAA: k (ön damak k’sı, palatale).

Korkmaz 1956, GBAA: K (patlamasını kaybetmiş olduğu için g’ye yakın duyulan ön damak k’sı, emplosif).

Korkmaz 1956, GBAA: k (art damak k’sı, velare).

Korkmaz 1956, GBAA: K (patlamasını kaybetmiş art damak k’sı, velare-emplosif).

Korkmaz 1963, NYA: k (art damak k’sı): Kelime ve hece başlarında bulunan ve ö, ü (>o, u) ünlüleri ile hece kuran k, g ünsüzleri kendi boğumlanma noktalarını geriye çekerek k ve g ünsüzlerine dönerler: türku, okuz.

Korkmaz 1963, NYA: k (gırtlak k’sı, laryngal).

Gemalmaz 1978, EİA: k (normal art damaklı k): Aydın konuşmasına bakarak bölgemiz yerli ağızlarının hemen hepsinde bu ünsüz genellikle (g, ħ, ğ, ğ) ünsüzlerine dönüşmüş olarak karşımıza çıkar: kılıĥ “çocuk dilinde pis kaka”, ħor “kör”.

Günay 1978, RİA: k (katı, yarı sızıcı, tonsuz, ön boğumlanmalı, dişeti ön damak ünsüzü).

Günay 1978, RİA: k’ (kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, ön boğumlanmalı k ünsüzü).

Günay 1978, RİA: k (ince ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, art boğumlanmalı k ünsüzü).

Günay 1978, RİA: k (katı, patlayıcı, yarı tonlu, k-g arası ünsüz): k>g ve t<d tonlulaşmasının bazı örnekler çerçevesinde yarı ölçüde kalması sonucunda doğan ve daha çok ön seste göze çarpan biçimlerdir: kaktım, kat, taş.

Gülensoy 1988, KYA: k (art damak k’sı): Yumuşak, damak, arka, patlayıcı, tonsuz.

Gülensoy 1988, KYA: K (patlamasını kaybetmiş arka damak k’sı).

Gülensoy 1988, KYA: K (patlamasını kaybetmiş ön damak k'si): Sert damak ünsüzlerinden olan patlayıcı-tonlu g ile, yumuşak damak ünsüzlerinden sızıcı-tonlu ğ, bazı durumlarda sert damak patlayıcı-tonsuz k ve yumuşak damak-tonsuz ƣ'ya doğru bir eğilim gösterirlerse de tam bir tonsuzlaşmaya uğramamışlardır. Bu durumda kulağa g-k ve ğ-ƣ arası bir ses gelir ki bu K/Ƙ olarak gösterilir: ƣırƘ, gelinniK.

Erten 1994, DA: ƣ (arka damak k'si): Sedasız, patlayıcı bir arka damak ünsüzüdür. Bu ünsüze Türkçe kelimeler ile g>k değişimi sonrası Arapça kelimelerde rastlanır: ƣabul, ƣahve, ƣan.

Sağır 1995, EYA: ƣ (katı, patlamalı, tonsuz, art damak ünsüzüdür): Ağızlarda görülen ve çeviriyazıda yansıtılan Arapçadaki (ق) karşılığında katı-patlamalı-tonsuz bir art damak ünsüzüdür. Genellikle kalın ünlüler ile hece oluşturan “ƣ” ünsüzü bölgemiz Rafahiye ağız gruplarında ince ünlülerle hece oluşturmaları bakımından önemli bir özellik arz etmektedir: bişduƣden, ƣomutan, fayıƣ.

Sağır 1995, EYA: Q, q (katı, patlamalı, tonsuz-kalın ünlülerle hece kuran-ön damak ünsüzüdür): Kalın ünlülü köklerdeki yumuşak “k” ünsüzünü karşılamaktadır: qor, ququrt.

Buran 1997, KBAYA: ƣ (kalın ünlülerle hece kuran ön damak ünsüzü): Kalın ünlülerle hece kurduğı halde ön damakta boğumlanan bir sestir: duriyƣān.

Buran 1997, KBAYA: K (yarı tonlu, ön damak k, k-g arası ünsüzü): k ile g arası yarı tonlu bir ön damak ünsüzüdür: davalıK, çevliK.

Buran 1997, KBAYA: Ƙ (yarı tonlu, art damak ƣ, ƣ-ğ arası ünsüzü): ƣ>ğ arası yarı tonlu, bir arka damak ünsüzüdür: Ƙaya.

Buran 1997, KBAYA: ƣ (tonsuz, orta damak, patlamalı k ünsüzü).

Eren 1997, ZBKĬA: ƣ (arka damak k'si).

Eren 1997, ZBKĬA: ƣ (orta damak k'si): Bütün ağız yörelerinde yaygın olarak görülen bir orta damak sesidir: yapıdúƣ, ƣóyde.

Eren 1997, ZBKĬA: ƣ' (ön damak k'si): k'ye göre biraz daha önde telaffuz edilen ƣ ünsüz, seyrek olarak birkaç kelimedede vardır: gēşdüƣƣe.

Eren 1997, ZBKĬA: ƣ̄ (boğaz k'si).

Özçelik 1997, UMA: ƣ (arka damak k'si): Patlayıcı bir arka damak ünsüzüdür. Türkçe ve alınma kelimelerde görülür: ƣıymalı, ƣadınlara, ƣaƣacımış, ƣombinası, ƣına.

Özçelik 1997, UMA: K (k, k).

Kalay 1998 EdİA: ƣ (arka damak k'sı): Arka damak k'sıdır. Kalın ünlülerle hece kurar: ƣoruz, ƣalktık.

Kalay 1998 EdİA: ƣ (ön damak k'sı): Kalın ünlülerle hece kurar: meƣan, verimƣar.

Günşen 2000, KırYA: ƣ (art damak k'si): Türk alfabelerinde kalın, k harfi ile gösterilen süreksiz ve tonsuz, art damak (postalatal) k'si.

Günşen 2000, KırYA: ƣ (gırtlak k'si, laryngal): Süreksiz ve tonsuz gırtlak (laryngal) k'si.

Günşen 2000, KırYA: ƣ (ön damak k'si, yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman).

Günşen 2000, KırYA: ƣ (patlamasını kaybetmiş art damak k'sı): k-ğ arası ünsüz.

Günşen 2000, KırYA: K (patlamasını kaybetmiş ön damak k'sı): k-g arası ünsüz.

Sert damak ünsüzlerinden olan patlayıcı ve tonlu g ile yumuşak damak ünsüzlerinden olan patlayıcı ve tonlu ğ ünsüzü, tonsuzlaşma gösterip sert damak, patlayıcı ve tonsuz k ve yumuşak damak, patlayıcı ve tonsuz ƣ'ya doğru kayarlar. Bu durumlarıyla g-k ve ğ-ƣ arası duyulurlar ki bunlar, K/ƣ işaretleriyle gösterilir: KeKlik, Kişi, ƣütüKlög, ayaƣ.

Aydın 2002, AA: ƣ (kalın veya yarı kalın ünlülerle hece kuran tonsuz art damak ünsüzü).

Boz 2002, AMA: ƣ (ön damak k'si-kalın ünlülerle hece kurduğu): Kalın ünlüler komşuluğuunda ince telaffuz edilen k ünsüzüdür, alıntı kelimelerde kullanılır: düƣƣana, imƣanı, feřmeƣan.

Boz 2002, AMA: K (k-g ve k(a)-g(a) arası ünsüz): Yarı ötümlü, patlamasını kaybetmiş bir ünsüzdür, k>g ötümlüleşmesinin sonucu olmuştur: goşumculuK, terliK, oKuduK.

Boz 2002, AMA: ƣ (yarı belirsiz k, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir k ünsüzüdür: gadaƣ, muhakkak, ikƣi.

Gölsevin 2002, UİA: K (ötümlüleşmeye başlamış k): “k” ile “g” arası bir sestir: AKgAvAK gızı.

Gölsevin 2002, UİA: ƣ (kalın ünlüden önce olmasına rağmen ince telaffuz edilen k): Kendisinden sonra kalın ünlü bulunmasına rağmen ince telaffuz edilen “k” sesidir. Yabancı kelimelerde bulunur: reƣat.

Akar 2004, MA: K (tonsuz, ön damak, g'ye yakın, ünsüzü).

Akar 2004, MA: k (tonsuz, orta damak, patlamalı ünsüzü).

Akar 2004, MA: K (patlamasını kaybetmiş orta damak, g'ya yakın, ünsüzü).

Öztürk 2009, HA: k (ötümsüz, patlamalı, arka damak ünsüzü).

Öztürk 2009, HA: K (yarı ötümlüleşmiş k-g arası süreksiz ön damak ünsüzü): Ötümsüz ünsüzlerin yanında yarı ötümsüzleşme sonucu ortaya çıkan bir ünsüzdür. Hatay ağzında oldukça sık görülmektedir: gideceK.

Öztürk 2009, HA: K̇ (yarı ötümlüleşmiş, k-ğ arası süreksiz arka damak ünsüzü): Ötümsüz ünsüzlerin yanında yarı ötümsüzleşme sonucu ortaya çıkan bir ünsüzdür: sıK̇arriK̇.

3.2.1.2.10. /l/ Ünsüzü

Caferoğlu 1941, ADÜM: Í: Kalın köklerdeki yumuşak l. Mesela, “daÍ, yoÍ, baÍ” gibi.

Caferoğlu 1943, AAT: Í: Kalın bünyeli kelimelerde ince telaffuz edilen l konsonantı içindir. İstanbul ağzında ince telaffuzu ile tayin edilmektedir. Halbuki Anadolu ağızlarında bazen kalın telaffuz edilen kelimelerdeki l aksine olarak ince telaffuz edilmektedir. Mesela, “baÍ”, “yoÍ”, “daÍ” kelimelerinde olduğu gibi.

Korkmaz 1956, GBAA: ɭ (tonsuz diş ünsüzü, dental l): Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna yaklaşmış olan gevşek boğumlanmalı ünsüzdür.

Korkmaz 1956, GBAA: ɬ (dişeti l'si, alveolare).

Gemalmaz 1978, EÍA: l (bölge için normal l): Boğumlanması n ünsüzünün bağlı olduğu şartlara uyup aydın konuşmasının kalın ünlülerle hece kuran l ünsüzüyle aynıdır.

Günay 1978, RÍA: l' (kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, ön boğumlanmalı l ünsüzü).

Günay 1978, RÍA: ɬ (ince ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, art boğumlanmalı l ünsüzü).

Gülensoy 1988, KYA: ɭ (ince l ünsüzü).

Sağır 1995, EYA: ɬ (akıcı, sızıcı, tonlu, dişeti-diş ünsüzüdür): Kalın ünlülü kelimelerde ince telaffuzu olan ünsüzdür. Tonsuz kalın köklerde daha çok görülen yumuşak damak ünsüzüdür: oɬα, oğɬum, intikɬ.

Eren 1997, ZBKİA: Í (ön damak l'si).

Kalay 1998 EdİA: Í (ön damak l'si): Yalnız kalın ünlülerle hece kurar: İokum, celİatlara.

Günşen 2000, KırYA: İ: Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna gelmiş ünsüzdür.

Ünsüz düşmesinden bir önceki aşamayı gösterir: kİİltledi.

Boz 2002, AMA: Í (ön damak l'si-kalın ünlülerle hece kurduğunda): Kalın ünlüler komşuluğunda ince telaffuz edilen l ünsüzüdür, alıntı kelimelerde kullanılır: falan, meselá, İamba.

Boz 2002, AMA: İ (yarı belirsiz l, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir l ünsüzüdür: nasıl, oldu.

Gülsevin 2002, UİA: Í (ince l): Palatal bir “l” sesidir: İázım, İáf.

Öztürk 2009, HA: İ (ön damak l'si): İnce çıkışlı l: İátifemiz.

3.2.1.2.11. /m/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: m (normal m): Boğumlanması Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki m ünsüzüyle aynıdır. Kelime başında seyrek olarak b ünsüzünden oluşmuş örnekleriyle de karşılaşılır.

3.2.1.2.12. /n/ Ünsüzü

Caferoğlu 1941, ADÜM: ŋ Sağır nun.

Caferoğlu 1943, AAT: ŋ: Çok genizden gelen n sesini gösterir.

Caferoğlu 1943, AAT: ng: Her ne kadar bu iki konsonant bazı metinlerde alelade geniz n sesinin yerine kullanılmakta ise de bizim metinlerde farklı bir telaffuza maliktir. Açık olarak “ng” şeklinde telaffuz edilir. Mesela, “deving” yahut “gidermising” kelimelerinde olduğu gibi.

Korkmaz 1956, GBAA: ŋ (tonsuz diş n'si, dental): Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna yaklaşmış olan gevşek boğumlanmalı ünsüzdür.

Korkmaz 1956, GBAA: ñ (gensel, nasal, ön damak n'si): Hece teşkil ettikleri ünlülerin ön ve arka niteliklerine göre ayrı boğumlanma noktalarına sahip bulunan ön ve art damak akıcı burun ünsüzleri ñ ve ŋ sesleri, bölgemiz ağızlarında henüz Eski Türkçedeki durağanlığıyla yaşıyor. n'ye geçtiği yerler hemen yok gibidir. Buna karşılık bazı

kelimelerde ñ ‘ye benzetme yolu ile diş n’sinden meydana gelen ñ’ler görülüyor: düñur, oturuñ, miñ-.

Korkmaz 1956, GBAA: ñ_o (genzel, tonsuz ön damak n’si): Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna yaklaşmış olan gevşek boğumlanmalı ünsüzdür.

Korkmaz 1956, GBAA: ñ_i (genzel art damak n’si): bk. Korkmaz 1956 ñ.

Korkmaz 1956, GBAA: ñ_u (genzel, tonsuz art damak n’si): Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna yaklaşmış olan gevşek boğumlanmalı ünsüzdür.

Korkmaz 1963, NYA: ñ (genzel ön ve art damak n’si): Akıcı, damak ve burun ünsüzü olan ñ sesi kelime köklerinde ilgi hali, ikinci şahıs iyelik ve fiillerin çekimli şekillerindeki ikinci şahıs eklerinde tıpkı Eski Türkçedeki gibi devam etmektedir: beñ, pıñar, yazıña. Bunlar dışında yazı dilinde olduğu gibi k/k, g/g damak ve ğ gırtlak sesleri önündeki n’ler bir birleşme sesi olarak ñ’ye dönmüştür: zeñgin, hañgı, yoñga. Bazen de ñ sesinin n sesinden döndüğü oluyor: oñsuz, yalıñ.goñşu.

Gemalmaz 1978, EİA: n (bölgemiz için normal n): Özellikle diş-dişeti ünsüzlerinin boğumlanma bölgelerini kalın ünlülerle hece kurduklarında geriye, ince ünlülerle hece kurduklarında ileriye doğru kaydırmaları bilinen bir olaydır. Türkiye Türkçesi aydın konuşmasına bakarak bölümiz ağızlarında diş-dişeti ünsüzlerinin boğumlanma bölgesi yeterince ileriye kayamadığı için kalın ünlüler yararına bu çift boğumlanma bölgesi aşağı yukarı birbiri üzerine oturmuş olur. Bu da bu ünsüzlerin bölümiz ağızlarında birçok dillerde ve Anadolu ağızları açısından Batı Anadolu ağızlarında olduğu gibi inceltici etkileri yerine en azından kalınlaşma olaylarını engellememeleri yönünde bir eğilim gütmelerine yol açmıştır.

Gemalmaz 1978, EİA: ñ (art damaklı n): Bölgemiz kuzey-kuzeydoğusunda seyrek olarak karşılanan bu ünsüz, Eski Türkçeye bakarak bölümiz ağızlarında (n-**g**/ğ/g) olarak bölünüp ya ünsüzlerden birini düşürmüş veya ikili ünsüz durumuna geçmiştir.

Gemalmaz 1978, EİA: ñ̃ (ön damaklı n).

Günay 1978, RİA: n’ (kalın ya da yarı kalın ünlülerle hece kuran, ön boğumlanmalı n ünsüzü).

Günay 1978, RİA: ñ̃ (akıcı, patlayıcı, tonlu, genizsi ünsüz, nasal n).

Ercilasun 1983, KİA: ñ: ñ ünsüzünün ön ve arka boğumlanmalı olmak üzere iki türü vardır. Ön boğumlanmalı ñ ünsüzü ince ünlüler yanında bulunan bir ön damak ünsüzüdür. Diğeri ise kalın ünlüler yanında bulunan bir art damak ünsüzüdür. Bu iki ñ'yi birbirinden ayırıcı işaretler kullanılmamıştır: bunuñ, atladıñ, öñlerine.

Gülensoy 1988, KYA: ñ (genzel ön ve art damak n'si): Yumuşak damak genzel tonlu ünsüzü olan ñ, eski şekliyle yaşayan bir ünsüzdür: deñ-, ğaradeñiz, doñuz.

Sağır 1995, EYA: ñ (Akıcı, genzel patlamalı, orta damak ünsüzüdür): Genzel (nazal) orta damak ünsüzüdür. Daha çok ince ünlülerin hece oluşturması ve de hece sonunda bulunmasıyla özellik taşır: señsen, göresiñ.

Sağır 1995, EYA: ñ (akıcı, genzel, patlamalı, art damak ünsüzüdür): Genzel art damak n'sidir. Daha çok kalın ünlülü hecelerle bulunması ve art damakta boğumlanmasıyla "ñ" ünsüzünden ayrılmaktadır: babañ, yoluñ.

Buran 1997, KBAYA: ñ (damak geniz konsonu): Boğumlandığı sırada geniz yolunun açık olması bu sese bir genzellik özelliği katmaktadır: deñiz, baña.

Eren 1997, ZBKİA: ñ (damak n'si): ñ ünsüzünün ön ve arka boğumlanmalı olmak üzere iki türü vardır. Ön boğumlanmalı ñ ünsüzü ince ünlüler yanında bulunan bir ön damak ünsüzüdür. Diğeri ise kalın ünlüler yanında bulunan bir art damak ünsüdür: bekliceñ, aldıñ, diñleme.

Günşen 2000, KırYA: ñ (genzel orta ve art damak n'si): Akıcı, yumuşak damak ve geniz ünsüzü olan ñ sesi, gerek kelime köklerinde gerekse de ilgi hali, 2. şahıs iyelik ekleri ve fiillerin çekimli şekillerindeki 2. şahıs eklerinde Eski Türkçedeki gibi kullanımına devam etmektedir: biñ, pıñar, doñuz.

Günşen 2000, KırYA: ɳ: Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna gelmiş ünsüzdür. Ünsüz düşmesinden bir önceki aşamayı gösterir: daaldıhtaɳ sona.

Aydın 2002, AA: ñ (kalın ve ince ünlülerle hece kuran genizsi n ünsüzü): Ön ve arka boğumlanmalı olmak üzere ñ ünsüzünün iki çeşidi vardır. Bu ünsüz asılları ñ'li kelimelerde; ilgi hali, ikinci şahıs iyelik ve fiillerin çekimli şekillerindeki ikinci şahıs eklerinde saklanmaktadır: annadıñ mı, buña, enişdeñ.

Boz 2002, AMA: ñ (nazal g): Genzel art damak g'sidir: hayvaniñ, äviñ, görüyöñuz.

Boz 2002, AMA: ɳ (yarı belirsiz n, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir n ünsüzüdür: tülbeɳt, piriñç, onɳan.

Gülsevin 2002, UİA: ɲ (palatal n).

Gülsevin 2002, UİA: ñ (ny).

Gülsevin 2002, UİA: ŋ (ng): Genizden çıkan bir “g” sesidir: biŋ, deniz, sen+in.

Akar 2004, MA: ñ (damaklı geniz ünsüzü).

Öztürk 2009, HA: ŋ (nazal n): Türkçe kelime ve eklerdeki asli ŋ korunmuş, ayrıca zamir kökenli ikinci teklik kişi ekinin –n- ünsüzünün de ŋ olduğu, zaman zaman da zamir n’sinin de ŋ olduğu görülmektedir: piŋerler, duruyosuŋ.

3.2.1.2.13. /p/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: p (normal p): Boğumlanması Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki p ünsüzüyle aynıdır. Kelime ve hece sonlarında yarı tonluluk kazanmıştır. Kelime başlarında bazı b ünsüzlerinin tonlulaşarak p oldukları görülür.

3.2.1.2.14. /r/ Ünsüzü

Caferoğlu 1941, ADÜM: r: Kalın köklerdeki yumuşak r. Mesela, “vaŋ, yaŋ” gibi.

Caferoğlu 1943, AAT: r: Yumuşak r’dir ve kalın köklerde ince r yerine kullanılmıştır. Mesela, “yaŋ” kelimesinde olduğu gibi.

Korkmaz 1956, GBAA: r (tonsuz r): Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna yaklaşmış olan gevşek boğumlanmalı ünsüzdür.

Gemalmaz 1978, EİA: r (bölge için normal r): Boğumlanması n ünsüzünün bağlı olduğu şartlara uyup aydın konuşmasının kalın ünlülerle hece kuran r ünsüzüyle aynıdır. Kuralsız olarak bazı l ünsüzlerinden oluşmuş r ünsüzleriyle de karşılaşılır.

Günay 1978, RİA: r̄ (tonsuzlaşmış, dişeti, ön damak r ünsüzü): Yazı dilimizdeki biçimiyle dişeti bölgesinde boğumlanan tonlu r ünsüzünün ön damak bölgesine kayarak titrekliliğini kısmen yitirmesiyle doğan bir ünsüzdür.

Gülensoy 1988, KYA: r: Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna yaklaşmış gevşek boğumlanmalı ünsüzdür: geliŋsin, gadaŋ.

Sağır 1995, EYA: r̄ (akıcı, titreklilik, tonlu, dişeti-diş ünsüzüdür): Sızmalı-tonlu bu asıl diş ünsüzü bölge ağzında önce zayıflamaya sonra da düşmeye eğilimli bir sestir. Daha çok “-r̄l-” ses birliği içinde olmak üzere ya zayıf, soluk seslendirilerek kullanılmakta ya da düşmektedir. Gevşek boğumlanmalı zayıf bir ünsüzdür: oluŋlar, yapıyeŋler, edeŋler.

Buran 1997, KBAYA: ̄ (titrekliği uzatılmış r): Boğumlandığı sırada titrekliği biraz daha uzatılan ve üzerine basılarak söylenen r sesidir.

Kalay 1998, EdİA: ̄ (titrekliği uzatılan r): Hece veya kelime sonlarıyla yuvarlak ünlüler arasında bulunan bir ünsüzdür: diyō, sūdu, vā.

Günşen 2000, KırYA: ̄: Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna gelmiş ünsüzdür. Ünsüz düşmesinden bir önceki aşamayı gösterir: öldürürdü, vèrīdim.

Boz 2002, AMA: ̄ (yarı belirsiz r, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir r ünsüzüdür: gadā, yuvālaK, ōrhan.

Akar 2004, MA: ́ (tonsuz r).

Öztürk 2009, HA: ́ (r-l arası ön çıkışlı r): Genellikle –l- ünsüzü yanında görölmektedir: defler.

3.2.1.2.15. /s/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: s (normal s): z ünsüzünde olduğu gibi bu ünsüz de aydın konuşmasına bakarak bölgemiz ağızlarında genellikle ilgi uyandırıcı olaylara yol açmamıştır. Kelime ve hece sonlarında bazı z ünsüzlerinin tonsuzlaşma eğilimine uyarak yarım tonlu durum kazanması giderek yer yer bazı kelimelerin sonundaki z ünsüzlerinin de s ünsüzüne dönüşmesine yol açmıştır. Kelime ve hece başındaki z ünsüzlerinin de bazen ve yer yer kuralsız olarak s ünsüzüne dönüşmesi olağandır.

Günay 1978, RİA: ř (katı, yarı sızıcı, tonsuz, diş-dişeti ünsüzü, peltek s): Yazı dilimizdeki biçimleriyle, diş-dişeti bölgesinde boğumlanan tonlu z ünsüzüyle tonsuz s ünsüzünün dişeti bölgesine kayarak c ve ç ünsüzlerinin boğumlanma niteliklerine yakın birer ses değeri kazanmaları bölgenin belli yörelerinde göze çarpan ve pek az örneği içine alan bir hadisedir: şano. z ünsüzü ise, benzer, emzük gibi örneklerde görölür. ř'ye göre daha yaygın olan bu ünsüzün yukarıdaki örneklerde göröleceği üzere genizsi n ve m ünsüzlerinin yanında doğması dikkat çekici bir husustur.

Günay 1978, RİA: ̄ (katı, yarı sızıcı, tonlu, diş-dişeti ünsüzü, peltek z): bk. açıklama ř.

Sağır 1995, EYA: ř (katı, sızıcı, tonsuz, dişeti-diş ünsüzüdür): Benzeşme nitelikli s ile z arasında boğumlanan yarı tonlu, sızıcı bir ünsüzdür: aremaşsın, şalatalığı.

Sağır 1995, EYA: ̄ (katı, sızıcı, tonlu, dişeti-diş ünsüzüdür): Benzeşme nitelikli z ile s arasında s'ye yönelik ve yakın bir ünsüzdür. Araştırma bölgesinde –zs->-zs->-ss-

benzeşme aşamalarının ortasında ve en çok yaşama süresi görülen örnek kelimeleri kullanılmaktadır: vermezse, almazsa, duymazsa.

Boz 2002, AMA: S (s-z arası ünsüz): Yarı ötümlü, sızıcı bir ünsüzdür, z>s ötümsüzleşmesi sonucu oluşmuştur: garpuS, biS, belliyemeS.

Öztürk 2009, HA: ś (yarı ötümlüleşmiş s-z arası ünsüz): z ünsüzü –s- ünsüzü ile yan yana gelince yarı ötümsüzleşmekte ve –s-z arası bu ünsüz ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ön ses s- ile başlayan bazı alıntı kelimelerde görülmektedir: śalatalık.

3.2.1.2.16. /t/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: t (normal t): Eski Türkçenin veya Türkiye Türkçesi aydın konuşmasının hece ve kelime sonu t ünsüzleri bölgemiz ağızlarında korunmuştur. Ayrıca Eski Türkçede t ünsüzüyle başlayıp bugün aydın konuşmasında d ünsüzüyle başlayan bazı kelimelerle yine d ünsüzüyle başlayan bazı alınma kelimelerin başlarındaki d ünsüzleri ve i ünlüsü önündeki bazı hece başı d ünsüzleri t ünsüzüne dönüşmüş genellikle i ünlüsü önündeki hece başı t ünsüzleri ise korunmuştur.

Günay 1978, RİA: t' (kalın ünlülerle hece kuran, ön boğumlanmalı t ünsüzü).

Boz 2002, AMA: ʈ (yarı belirsiz t, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir t ünsüzüdür: dostʈ, alʈ.

3.2.1.2.17. /v/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: v (normal v): Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındakine oranla üst kesici dişlerin alt dudağın biraz daha iç kısmında dokunmasıyla boğumlanır. Kuralsız olarak f ünsüzünden tonlulaşmış örnekleriyle yer yer karşılaşılır.

Günay 1978, RİA: w (katı, sızıcı, tonlu, çift dudak ünsüzü): Çift dudak bölgesinde boğumlanan patlayıcı b ünsüzünün sızıcılaşmasıyla doğan ve yalnızca fawrika>fabrika kelimesi bünyesinde göze çarpan bir ünsüzdür.

Sağır 1995, EYA: w (akıcı, yarı ünlü, çift dudak ünsüzüdür): Çift dudak v'sini karşılamak için kullanılan, daha çok yuvarlak ünlülerle hece oluşturan bir ünsüzdür: köwe, mewlüd, awu.

Buran 1997, KBAYA: ʋ (çift dudak v'si): b ile v arasında bir diş-dudak sesidir: ʋirik “ishal”, ʋıtʋitik “endişe et-, telaşlan-”.

Eren 1997, ZBKİA: v̇ (çift dudak v'si): Çift dudak v'sidir. Yuvarlak ünlü yanında görülür: dówúyè.

Boz 2002, AMA: w (çift dudak v'si): Ötümlü, sızıcı ve çift dudakta boğumlanan bir ünsüzdür: güwiy, sewdi, äwliyse.

Boz 2002, AMA: ú (yarı belirsiz v, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir v ünsüzüdür: taúuk, úuramaS, yaú.

3.2.1.2.18. /y/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: y (normal y): Boğumlanması Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki y ünsüzüyle aynıdır. Bölgemiz ağızlarında yarı ünlü niteliği göstermesi nedeniyle ikili ve ikiz ünlüler arasında bazen de kelime başında genellikle dar ünlülerin önünde türediği görülür. Ayrıca damak ünsüzlerinden oluşmuş (yh) birleşik ünsüzünün bölünmesi ve h ünsüzünün düşmesi sonucu da bazen karşıladığı olur.

Sağır 1995, EYA: ý (akıcı, tonlu, yarı ünlü, dişeti-diş ünsüzüdür): Akıcı-sızıcı-tonlu “y” ünsüzü bölgede önce zayıflamaya sonra düşmeye en çok eğilimli olan bir ünsüzdür: büleyim, geliyim.

Boz 2002, AMA: ÿ (yarı belirsiz y, düşmek üzere oluş): Kaybolmak üzere olan bir y ünsüzüdür: olciýse, şey.

3.2.1.2.19. /z/ Ünsüzü

Gemalmaz 1978, EİA: z (normal z): Bölgemiz ağızlarında kelime ve hece başındaki tonlulaşma eğilimine uyarak bazı s ünsüzlerinin z olması dışında herhangi önemli diğer bir olayda yer almamıştır.

3.2.1.3. Diaritikler ve Diğer İşaretler

Caferoğlu 1941, ADÜM: (-)-Bilumum saitler üzerinde uzatmak için kullanılmıştır. Telaffuzu bakımından aynı iki saitin müşterek telaffuzundan çok farklıdır. Mesela, “ağa” manasına olan “ā” telaffuzunun “aa”telaffuzundan farklı olduğu gibi.

(-)-Tam vurgu olup aynı zamanda yarım uzatma vazifesini de görmektedir. Mesela “gétti” ve “gètti” gibi.

(˘)-Saitlerin sağırлаştığını göstermektedir.

(_)-İki ayrı kelimenin bir arada telaffuz edildiğini gösterir.

(˙)-Kelime içindeki kısa durakları gösterir. Mesela, “mäh’rähä” kelimesinde olduğu gibi.

Caferoğlu 1943, AAT: (-)-Vokaller üzerinde bu çizgi vokalin uzun telaffuz edilmesi için kullanılmıştır. Mesela, “āşam, söylēyo” kelimelerinde olduğu gibi. Burada uzun telaffuz edilen vokal yan yana gelen iki aynı vokalin telaffuzundan farklıdır. Birincisinde herhangi bir vokal uzatılarak telaffuz edildiği halde, ikincisinde aynı vokalin yalnız tekrarıyla iktifa edilmektedir. Mesela “saat” kelimesinde olduğu gibi. Sonuncu telaffuz şeklini göstermek için bu gibi hallerde iki aynı vokalin yana yana yazılmasıyla iktifa edilmiştir.

(`)-Adi vurgu işaretidir. Her kelimedede kullanılmamıştır. Yalnız telaffuzu İstanbul ağzından farklı olan ve bu yüzden yerli ağız için muayyen bir değeri olan kelimelerde yazılıştaki bir fakat manaca ayrı ayrı fikirler ifade eden kelimelerde kullanılmıştır. Mesela, “parçalanmış, bennèn-benden, bennen-benimle” kelimelerinde olduğu gibi.

(˘)-Vokallerin genizleştirilmesini göstermeye mahsus işaretidir. Bu ses ekseriyetle vokalden sonra gelen bir “n” konsonantının düşmesi üzerine, genizden gelmenin önce gelen vokale geçmesiyle meydana gelmektedir. Mesela, “bāa, sāa” kelimelerinde görüldüğü gibi.

(˙)-Vokallerin yarı uzamış bir şekilde telaffuz edilmesini göstermektedir. Telaffuzca adi vurgulu vokalle tam uzatılmış vokalden farklı olup bu iki ses arasında yer almaktadır. Ekseriyetle manzum parçalarda ve yarım telaffuz edilen konsonantlardan önce gelen vokallerde göze çarpar. Mesela, “gıdiyósun, Táý’ra” kelimelerinde olduğu gibi.

(_)-İki ayrı kelimenin birbirine bağlı olarak bir kelime gibi telaffuz edilmesini göstermektedir. Bazen aynı işaret, aslında bir kelime olup fakat yerli ağızlarda ikiye ayrılarak ufak bir durakla iki kelime şeklinde telaffuz edilmek istenen kelime birliğini de göstermektedir. Mesela, “on_iki, Ere_bistan” gibi.

(ˈ)-Kelime ortasında kısa bir durağı yahut kesmeyi göstermek içindir. Mesela, “gale’e” kelimesinde olduğu gibi.

Korkmaz 1956, GBAA: (-)-Ünlü üzerinde uzunluk işareti.

(˘)-Ünlüler üzerinde genzelleşme (nasalisation) işareti.

(˘)-Ünlüler üzerinde kısalık (süreksizlik) işareti.

(_)-İkiz ünlü işareti.

(_)-İki kelime arasında bağlantı (liaison) işareti.

(ˆ)-İkiz ünlü (diphthong) işareti.

(~)-Ablaut ve substitution işareti.

(ˆ)-Kendinden sonraki hecenin vurgu işareti.

(-ˈ)-Yüksek ton işareti. (işaret yokluğu yüzünden birkaç yerde (/)

ile gösterilmiştir.)

(-ː)-Alçalan ton işareti.

Korkmaz 1963, NYA: (-)-Ünlüler üzerinde uzunluk işareti.

(˘)-Ünlüler üzerinde genzelleşme (nasalisation) işareti.

(˘)-Ünlüler üzerinde kısalık (süreksizlik) işareti.

(_)-Ünlüler altında ikiz ünlü işareti. İki kelime arasında bağlantı (liaison) işareti.

(ˆ)-Ünsüzler altında tonunu kaybetme, gevşeme işareti: ɾ, ɺ, ɳ gibi: ɾ, ɺ, ɳ, ɳ vb. ünsüzler, düşme durumuna yaklaşmış olan gevşek boğumlanmalı ünsüzlerdir.

(ˆ)-Kendinden sonra gelen hecenin vurgu işareti.

(ˆ)-d, t, n, l, ɲ ünsüzleri, kalın ünlüler ile birleşen fakat kendilerinin ikişer boğumlanma noktalarından daha önde olanında boğumlanan ince ünsüzlerdir.

Gemalmaz 1978, EİA: (aː, eː, ... üː)-Normalden uzun ünlüler.

(aː, eː, ... uː)-Normalden kısa ünlüler.

(aː, eː, ... üː)-Genzelleşmiş ünlüler.

(ɾ, ɺ, ɳ, ɳ, ...)-Zayıf ve kısa ünsüzler.

(k^h, g^h, ...c^h)-Fısıltılı (soluklu) ünsüzler.

(_)-Ulama işareti.

(., /, //)-Vurgu işaretleri

Günay 1978, RİA: (-)-(Ünlülerin üzerinde ya da altında) uzunluk işareti.

(˘)-(Ünlülerin üzerinde) kısalık işareti.

(_)-(İki biçim arasında) ulama işareti.

(')-(Hecelerden önce) kelime vurgusu işareti.

Ercilasun 1983, KİA: (-)-Ünlüler üstünde uzunluk ve ünsüzler altında yarı sızıcılık işareti.

(˘)-Ünlüler üzerinde kısalık işareti.

(_)-İkiz ünlü ve ulama işareti.

(˘)-Ünlüler ve ünsüzler üzerinde ön damaklılık (incelme) işareti.

(˘)-Ünlüler üzerinde genişlik yarı uzunluk ve hafif vurgu işareti.

(°)-Ünlüler üstünde yuvarlaklık, ünsüzler altında belirsizlik işareti.

(^)-a ve i ünlüleri altında daraltıcı işaret.

(<)-Ünlüler altında genişletici işaret.

(>)-u ünlüsü altında hem daraltıcı hem inceltici işaret.

(.)-k ünsüzü ve g ünsüzü altında art damaklılık (kalınlık) h ünsüzü altında nefeslilik; e ünlüsü üstünde kapalılık işareti.

(_)-k, t gibi ünsüzler altında yarı sedalaştırıcı işaret.

(_)-h ünlüsü altında hırıltılı oluş işareti.

(~)-n ünsüzü üzerinde nazallaşma işareti.

(\)-Vurgu işareti.

(^l)- Tonlama işareti.

Gülensoy 1988, KYA: (-)-Ünlüler üzerinde uzunluk işareti.

(˘)-Ünlüler üzerinde genzelleşme işareti.

(˘)-Ünlüler üzerinde kısalık işareti.

(_)-1.İki ünlü altında ikiz ünlü işareti, 2.iki kelime arasında bağlantı (liaison) işareti.

(.)-Ünsüzler altında gevşeme işareti: r, l gibi.

- (^o)-Kendinden sonra gelen hecenin vurgu işareti.
- Erten 1994, DA:** (^h)-Hece veya ses sonunda vurgu.
- (_—)-Ulama işareti.
- Sağır 1995, EYA:** (-)-Ünlülerin üzerinde uzunluk işareti.
- (!)-Ünlülerin üzerinde) yarı uzunluk, (ünsüzlerin üzerinde) titrek, zayıflık işareti.
- (=)-Ünlülerin üzerinde çok uzunluk işareti.
- (_—)-İkiz ünlü işareti.
- (^o)-Ünlülerin üzerinde) kısalık işareti.
- (^o)-Kelime vurgusu işareti.
- Buran 1997, KBAYA:** (-)-Normalden uzun ünlü.
- (^o)-Normalden kısa ünlü.
- (^o)-Geniz ünlüsü
- (.)-Normalden kapalı ünlü
- (.)-Yarı yuvarlak ünlü.
- (_—)-Ulama işareti.
- (^o)-İkiz ünlü diftong işareti.
- Eren 1997, ZBKİA:** (-)-Ünlüler üzerinde uzunluk işareti.
- (^o)-Kalın ünlüler üzerinde yarı incelme işareti.
- (.)-Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti.
- (^o)-Ünlüler üzerinde kısalık işareti.
- (^o)-Düz ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti.
- (^o)-Ünlüler üzerind enazallık işareti.
- (_—)-Diftong.
- (^o)-Ünsüzler altında belirsizlik (düşmek üzere oluş) işareti: ɾ, ɺ, ɳ, ɰ, ɹ, ɻ, ɣ ünsüzleri, ünsüz düşmesinden önceki bir merhaleyi gösteren gevşek boğumlanmalı zayıf telaffuz edilen ünsüzlerdir: burda, ölmeyince, deyil.
- (^o)-Vurgu işareti.
- (^o)-Yükselen ton (hecedeki ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder).
- (^o)-Alçalan ton (ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder).

(_)-Ulama işareti.

Özçelik 1997, UMA: ()-Parantez içindeki sesin ihtiyari olduğunu gösterir.

(/)-İki şeklin veya sesin dönüşümlü kullanıldığını gösterir.

(-)-Ünlü üzerinde uzunluğu gösterir.

Kalay 1998 EdİA: (-)-Vurgudan dolayı, uzun ünlü.

(-)-Ünlüler üzerinde uzunluk işareti.

(_)-Ulama işareti.

Günşen 2000, KırYA: (-)-Ünlüler üzerinde uzunluk işareti.

(~)-Ünlüler üzerinde kısalık işareti.

(-)-Ünlüler üzerinde genzelleşme işareti.

(.)-Ünlüler üzerinde kapalılık işareti.

(^)-Ünlüler üzerinde bulanıklık işareti.

(~)-İki ünlü arasında ikiz ünlü işareti.

(_)-İki kelime arasında bağlantı (liaison) işareti.

(°)-Ünsüzler altında tonunu kaybetme, gevşeme işareti: ı, ı, ı gibi.

(')-Kendinden sonra gelen hecenin vurgu işareti.

(^)-1.Kalın ünlüler üzerinde yarı inceltme işareti; 2.Ünsüzler

üzerinde telaffuz noktasının daha öne kaydığını gösteren işaret.

(?)-Yükselen ton işareti.

(-)-Alçalan ton işareti.

Aydın 2002, AA: (-)-Ünlüler üzerinde uzunluk işareti.

(_)-1.İki ünlü altında ikiz ünlü işareti, 2.İki biçim birim altında ulama işareti.

(')-(Hecelerden önce) Kelime vurgusu işareti.

Öztürk 2009, HA: (_)-Ulama işareti.

((...))-Metinde anlaşılmayan yerler.

(x...)-Yazılan harfle başlayan küfürlü kelimeyi anlatır.

3.2.2 Mevcut Durumun Değerlendirilmesi

3.2.2.1 Ünlüler

Standart Türkiye Türkçesinde yer alan 8 temel fonemin her birinin Anadolu ağızlarında birden çok alafonu bulunmaktadır. Standart dilde yer alan bu 8 fonem, IPA’da “a, ʊ, o, u; e, i, œ, y” işaretleriyle gösterilmektedir. Türkçenin “a” ünlüsü “açık, ön, düz”, “ı” ünlüsü “kapalı, art, düz”, “o” ünlüsü “yarı kapalı, art, yuvarlak”, “u” ünlüsü “kapalı, art, yuvarlak”, “e” ünlüsü “yarı kapalı, ön, düz”, “i” ünlüsü “kapalı, ön, düz”, “ö” ünlüsü “yarı açık, ön, yuvarlak”, “ü” ünlüsü “kapalı, ön, yuvarlak” olarak IPA’da tanımlanmıştır (bk. IPA kartı).

Türkçenin ünlülerini biri fiziksel, uzunluk-kısalık karşıtlığı yani süre; ikisi fizyolojik yani boğumlanma yeri (art-ön) ve dudakların durumuna göre düzlük-yuvarlaklıktan oluşan toplam üç karşıtlık belirler. Bunların dışında ünlülerin arasında ağızsılık/genizlilik gibi parçasal fizyolojik ve vurgu, ton gibi parçalarüstü ayrımlardan söz edilebilir (Eker 2010: 314). Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalarda ünlüler incelenirken temel alınan ölçütler ünlülerin yükseklik (darlık/genişlik), artsılık (artlık/önlük) ve yuvarlaksılık (düzlük/yuvarlaklık) özellikleridir.

Türkçenin ünlüleri için yapılan darlık-genişlik sınıflandırması, uluslararası literatürde yüksek-alçak veyahut açık-kapalı terimleriyle karşılanmaktadır. Ünlülerin sesletiminde, alt çene ve üst çene arasındaki genişliğin daralması veya genişlemesi durumlarında dar ve geniş ünlüler ortaya çıkmakta ve dar ünlülerde dil yükselirken, geniş ünlülerde dil alçalmaktadır. Alçalıp yükselmeye örnek olarak, /i/ ünlüsü çıkarken dilin önünün, /ı/ ünlüsü çıkarken dilin arkasının daha yüksek olduğu verilebilir. IPA kartında, açık, yarı açık, yarı kapalı ve kapalı ünlüler ünlü alanında yer almaktadır.

Ünlüler için artlık-önlük sınıflandırması, dilin pozisyonuna göre ön ya da arkada olmasına göre yapılır. Ağız boşluğunun arka tarafında oluşana art, dil ve damağın ön tarafında oluşana ön ünlüler denir. Türkçe fonemler içi genel olarak art-ön karşıtlığı kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki art ünlülerin arkadan öne oluşum noktaları u, o, ı, a biçimindedir. Ön ünlülerin oluşum noktaları ise i ve ü ünlüleri önde, e ve ö ünlüleri onların arkasındadır (bk. Ergin 1998). IPA kartına bakıldığında, “ön, merkez,

art” ayrımının yapıldığı görülmektedir. Standart Türkiye Türkçesi sesleri içinde “ı” ünlüsünün merkez ünlü olarak verildiği çalışmalar vardır (bk. Türk, Şayli, Özsoy vd.). Dil önündeki sesler sert damakta, dil ardındaki sesler yumuşak damakta, merkez sesler orta damakta oluşmaktadır. Ağızlardaki seslerin tespiti yapıldığı çalışmalarda “merkez” ayrımı yapılmamıştır. Sesler sadece boğumlanma yeri olarak artsılık kategorisinde “ön” ve “art” olarak sınıflandırılmıştır. Ancak ünlülerin arkadan öne ya da önden arkaya doğru boğumlanmalarıyla oluşan alafonları sınıflandırırken “önlüleşmiş” ya da “artlılaşmış” ifadelerini kullanmak gerekir. Bunun yanı sıra ağızlardaki alafonların dilin önde ya da arkada boğumlanması bakımından merkezde oluşumu tespit edilmişse bu ünlü için “merkez ses” ifadesi kullanılabilir.

Yuvarlaksızlık, dudakların düzleşmesi ya da yuvarlaklaşması karşıtlığına dayanır. Yuvarlaklık, ünlülerde dudakların farklı ölçüde yuvarlaklaştırılması ve bazı seslerde ileri doğru uzatılmasıyla oluşur (Roach 2009:74). Türkçenin o ve ö ünlüleri, geride yuvarlaklaşma, u ve ü ünlüleri ise ileride yuvarlaklaşma yani dudakların ileri doğru uzaması ile oluşmaktadır (Türkçe ünlülerin özellikleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Demircan 1979, Deny 2000, Kılıç 2003, Lewis 1967).

Türkiye Türkçesinde yer alan /a/ fonemi dil ardında, yani yumuşak damakta oluşur. Art ünlülerin içinde /a/, en önde teşekkül eder. Dil/damak arası açıklığa göre en açık (geniş) olan sestir. Oluşumu sırasında dudakların aldığı biçime göre düz bir ünlüdür. Türkçe “baba”, Kuzey İngilizcesi “man”, Fransızca “avoir” sözcüklerindeki /a/ sesi bu ünlüdür. Türkçede a sesinin e sınırına yakın oluşan, öne kaymış biçimi vardır. Bu ses, kaynaklarda “palatale a”, “berrak a”, “ince a” ve “ön a” terimleriyle isimlendirilmiştir (bk. Banguoğlu 2007, Eker 2010, Üçok 2007). Lewis, bu sesin bazı Arapça ödünç kelimelerde ve “anne”, “dikkat”, “cahil” gibi sözcüklerde yer aldığını söylemiştir (bk 1967). Üçok, berrak a sesine özellikle son eklerde olmak üzere tonlu hecelerde (çarşıda, kıldan); bundan başka yabancı kelimelerin tonsuz hecelerinde (helak, kalp, dergah) palatal l’nin yanında rastlandığını belirtmiştir (bk. 2007). Banguoğlu, yazı dilinde bazı Arapça kelimelerde kaldığını söylediği ve “ince a” olarak adlandırdığı sesin daralmış ve incelmış bir a olup e’ye yaklaşmış olduğundan eklerin seslilerini ince sıraya geçirdiğine değinmiştir (2007: 37-38).

/e/ fonemi, dil önünde/sert damakta oluşur. Dil/damak arası açıklığa göre en geniş olan /a/ ünlüsünden daha öndedir. Çene açısı /a/ oynaklanmasındakine göre daha az olduğundan ses yarı açıktır. Dudakların aldığı biçime göre ise düz bir ünlüdür. Türkçede e sesinin i sesine yakın söylenişi olan ve “kapalı e” terimi ile adlandırılan bir ünlü mevcuttur. Lewis, “vermek” ve “gece” sözcüklerinin ilk hecesinde bulunduğunu belirttiği kapalı e ve e seslerinin standart Türkçede ayrı fonemler olmadığını, ancak diyalektlerde e/ “organ adı” ve e/ “yabancı” örneklerinde olduğu gibi farklı telaffuz edildiğini söylemiştir (bk. 1967). Kapalı e ünlüsü, i’ye en yakın dar bir ünlüdür. Oynaklanması sırasında dudaklar ve çene açısı i’de olduğundan daha açıktır. Türkçede “açık e” olarak adlandırılan ve a sesine yaklaşarak söylenen e sesinde, ağız kanalı ve dudaklarla çene açısı a sesinin durumuna yakın bir derecede açıktır (bk. Üçok 1967: 79).

/ı/ fonemi, orta damakta oluşur. Dil/damak arası açıklığa göre kapalı bir ünlüdür. Dudakların biçimine göre düzdür. Eker, ı ünlüsünün Türkçenin en zayıf ünlüsü olduğunu, düşebildiğini ya da /y/ komşuluğunda “tamamiyle” ve “temasiyle” örneklerinde olduğu gibi /i/ye değişebileceğini söylemiştir (2010: 241).

/i/ fonemi, dil önü, sert damak fonemidir. Dil/damak arası açıklığa göre kapalıdır; dudakların biçimine göre düzdür. Türkçe “gizli”, Fransızca “si”, İngilizce “pin” sözcüklerindeki /i/ sesleri bu fonemdir.

/o/ fonemi, dil ardı, yumuşak damak sesidir. Dil/damak arası açıklığa göre yarı açıktır; dudakların aldığı şekle göre yuvarlaktır.

/ö/ fonemi, dil önü, sert damak sesidir. Dil/damak arası açıklığa göre yarı açık bir fonemdir; dudakların biçimine göre yuvarlaktır.

/u/ fonemi, dil ardı, yumuşak damak sesidir. Dil/damak arası açıklığa göre kapalıdır; dudakların biçimine göre yuvarlaktır.

/ü/ fonemi, dil önü, sert damak sesidir. Dil/damak arası açıklığa göre kapalıdır; dudakların aldığı şekle göre yuvarlaktır.

Ünlülerin şematik gösterim tablosu:

art				ön			
düz		yuvarlak		düz		yuvarlak	
geniş	dar	geniş	dar	geniş	dar	geniş	dar
a	ı	o	u	e	i	ö	ü

Mevcut çalışmalar ele alındığında ağızlardaki ünlü fonemlerin, genel olarak ön, dar, yuvarlak, açık ve genizsi özelliklerdeki alafonlarıyla karşılaşılmaktadır.

3.2.2.1.1. /a/ Ünlüsü

Mevcut çalışmalar incelendiğinde, /a / sesinin üç farklı alafon biçiminin, a-e/e-a arası ünlü, a-ı/ ı-a arası ünlü, yuvarlak a hemen hemen bütün çalışmalarda, Anadolu ağızlarında bulunduğu görülür. Bunların dışında bulanık a, geniz a'sı ve ayınlı a metinlerde geçer.

Bazı çalışmalarda (bk. Gülensoy 1988, Sağır 1995 vb.) çeviriyazı işaretlerinin liste olarak verildiği yerde kullanılan işaretlerle açıklama kısmında ve metinlerde kullanılan işaretlerin aynı olmadığı görülür. Örneğin, metinlerde kullanılan transkripsiyon işaretleri verilirken “a” simgesiyle gösterilen bir ses, açıklama kısmında “ɑ” işaretiyle karşılanmış, metinlerde ise çeviriyazı listesindeki biçimiyle “a” ile kullanılmıştır. Her işaretin ayrı bir değeri göstermesi gerektiği çeviriyazıda işarettaki bu ikilik bir eksikliklerdir.

Bir sesin alafonları verilirken fonem biçiminin tanımlanması gerekir. Örneğin “a” foneminin ele alındığı çalışmada “normal a” diye adlandırılan (bk. Sağır 1995 vb.), ağızlarda fonem olan a’yı karşılayan bir ses mevcuttur. Bu sesin “normal a” diye adlandırılması sesin niteliklerine dair bilgi vermediğinden, neye göre normal a olduğu ve ölçü olarak neyin alındığı bilinmediğinden bilimsel değildir. Söz konusu ses standart Türkiye Türkçesinde kullanılan ses ise bunu ifade etmek ve sesin oluşumuyla ilgili

ortasında ise, bazı araştırmalarda “orta damak ünlüsü” (bk. Erten 1994, Özçelik 1997 vb.) veya “yarı kalın, yarı ince ünlü” (bk. Buran 1997, Öztürk 2009 vb.) olarak tanımlanmış olan bu sese “merkez ses” yani “merkez a” ya da “yansız a” denmesi daha uygundur. Bunun dışında sesin temayülü e yönünde ise a>e arası değişimi belirtmek ve “önlüleşmiş a” olarak nitelendirmek gerekir. Temayül e>a yönünde ise, e sesinden a sesine geçişi ifade eden bir ses mevcutsa bunu, e sesini esas alarak açıklamak ve “artlılaşmış e” olarak isimlendirmek daha uygundur.

“Türkçe ve yabancı kelimelerdeki ince α ’yı belirtmek için kullandığımız bu α türü, gereğince kalınlaşmamış ve α >e değişimi ile oluşmuş bir ünlüdür. Sert damak ve yumuşak damağın ortasında oluşan α ünlüsüne göre daha önde meydana gelir. Berrak bir tınlama rengi vardır. Oynaklanmasında dil hafifçe geriye çekilir ve ön kısım bir parça kabarabilir.” (bk. Gülensoy 1988) tanımından bahsi edilen sesin gereğince kalınlaşması durumu anlaşılmamaktadır. Berrak bir tınlama rengi vardır ifadesi neyi karşılar? Bu ve bunun gibi soruları tanımlamadaki eksiklikler ve anlaşılmazlık nedeniyle sormak mümkündür. Dilin hafifçe geriye çekilmesinde ve ön kısmın bir parça kabarmasındaki ölçü bilinmemektedir. “Hafifçe” ve “bir parça” ifadeleri nesnellikten uzak, bilgi vermeyen ifadelerdir.

“Normal a ünlüsünden dilin çekik, çene açısının dar durumunda oynaklanması ile ayrılır. Sesin a>e değişimi ile ilgilidir.” (Sağır 1995) tanımında sese dair yetersiz ve anlaşılmayan bilgiler verilmeye çalışılmıştır. “Metinlerimizde sadece “táne” kelimesinde karşımıza çıkan a ile e arası bir ünlüdür.” (Kalay 1998) örneğinde ise sesin tanımlaması yapılmamıştır.

Ses tanımlanırken morfofonemik gelişmeler doğrultusunda sesin oluştuğunu belirtmek, “Bazı ünsüzlerin hece kaynaşması olayı ile eriyip kaybolmaları durumunda, kendi etkilerini geride kalan ünlülere bırakmalarıyla ortaya çıkmaktadır.” (bk. Günşen 2000) örneğinde olduğu gibi “bazı ünsüzler” okuyucular tarafından bilinemediği için, tanımın açıklayıcı olmaması sebebiyle hatalıdır. Ön a sesinin “Ünlü aykırılaştırmalarında ve incelmelerinde ara durum olarak görülür.” (Gemalmaz 1978) biçiminde tanımlanmasında, ses olayları, gereği olmadığı halde tanıma dahil edilmiş ve “ara

durum” ifadesi ile tanımdaki belirsizlik ortaya konmuştur. Aynı şekilde “e>á ve bazı seslerin yanında a>á değişimiyle oluşmuş bir orta damak ünlüsüdür.” (Aydın 2002) tanımında da “bazı sesler”in ne olduğu ve sözü edilen değişimin neden kaynaklandığı belirtilmemiştir.

Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerde karşılaşıldığı belirtilen ön a sesi ile Türkçe kelimelerde karşılaşılan ön a aynı ses midir; aynı ses değilse neden farklı bir işaretle bu sesler gösterilmemiş ve farklı olduğu tanımlarda belirtilmemiştir? Yabancı asıllı kelimelerde k, g, l ünsüzlerinin inceltici özellikleriyle oluştuğu var sayılan ince a’nın tanımında k, g ve l ünsüzlerinin nitelikleri verilmemiş, bu ünsüzlerin önde oluşmuş biçimleri dolayısıyla bu sesin oluşabileceğine değinilmemiştir (bk. Erten 1994, Korkmaz 1963).

Çalışmalar çerçevesinde ağızlarda bulunan ince a sesinin özellik bakımından öne kaymış a’yı karşıladığı, daha ön, düz ve açık bir ünlü olduğu belirtilebilir ve işaret olarak yaygın kullanılan “á” işaretinin kullanımında birlik sağlanabilir.

Çalışmalarda, “ü, ä, ə, e, è, ?” işaretleri açık e ünlüsünü karşılamak için kullanılmıştır. Ağız çalışmalarında “açık e” olarak nitelendirilen ünlü, IPA’da “æ” simgesi karşılanmış ve “yarı açık (açığa yakın), ön, düz” olarak tanımlanmıştır.

Korkmaz, “açık e” olarak adlandırdığı ve “ü” simgesiyle işaretlediği sesi açıklarken “Yarı açık, düz, ön ünlü.” ifadelerini kullanmıştır (1956). Aynı çalışmada, araştırmacı “ä” işaretiyle karşıladığı, “yarı kapalı e” olarak isimlendirdiği sesi “ü ile e arasındaki boğumlanma merhalesinde bulunan, yani kapanma etkisine uğramış, fakat henüz tam olarak kapanmamış olan düz, ön, yarı açık e ünlüsüdür.” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanıma göre “yarı kapalı e” ifadesi ile “ü” sesinin açıklamalarında yer alan “yarı açık” ifadesi sesleri birbirine karıştırmaktadır. Bu ses, ü sesinin kapanma aşamasındaki ünlüdür ve “kapalı a”, ya da “daha az açık e” ünlüsü olarak adlandırılabilir.

Gemalmaz'ın “açık e” ünlüsü olarak adlandırdığı sesle ilgili yaptığı “Normal e ünlüsünden çene açısının nispeten genişlemiş olmasıyla ayrılan bu ünlü.” açıklamasında kullandığı “nispeten” sözcüğü bir ölçü belirtmemekte ve sesin oluşumu hakkında bilgi vermemektedir. “Örnekleri a'nın inceleşmesiyle veya e'nin genişlemesiyle olmuşlardır.” tanımında art olan a ünlüsünün önlüleşmesi ile oluştuğu söylenen sesin aynı zamanda yarı açık olan e ünlüsünün daha açık hale gelmesiyle oluştuğu bilgisi eksik verilmiştir (bk.1978).

Ercilasun, sesin normalden açık olduğunu belirtmiştir (bk. 1983). Buradaki “normal” sözcüğünün neyi karşıladığı, alınan kriterin ne olduğu belli değildir. Aynı şekilde Sağır'ın “Kapalı e kadar geniş yer tutar. Kısmen daha açık veya yarı açık, düz, ön ünlü” dediği ses için, kullandığı “kısmen” ifadesi bir ölçü bildirmemektedir. Anlatılmak istenen ses, kapalı e kadar nasıl geniş yer tutar ve daha mı açıktır yoksa yarı açık mıdır belli değildir. Kapalı e sesi daha fazla dar bir sestir; e-a arası oluştuğu belirtilen bu sesin ancak daha açık olması mümkündür.

Açık e sesinin mevcut çalışmalardan yola çıkarak, a'ya yakın bir noktada oluşan e ünlüsü olduğu söylenebilir. Sesin özellikleriyle ilgili bilgi verirken, açık e ünlüsünün, ön, düz ve açığa yakın e ünlüsü olduğunu belirtmek gerekir.

3.2.2.1.1.2. a-ı/ ı-a Arası Ünlü

Dar a sesi için çalışmalarda “â, á, à, α, ą, â, â, ă, á” işaretleri kullanılmış, ancak çoğunluk tarafından kullanılan bir işaret saptanamamıştır. IPA kartında, dar a sesi için kullanılan işaret ise “ɤ” simgesidir.

“Meydana gelişinde yanındaki ünlüler üzerinde daraltma etkisi gösteren ünsüzlerle, kendinden önceki veya sonraki hecelerin dar ünlülerinin etkisi oldukça fazladır.” (Korkmaz 1956) tanımında sözü edilen ünsüzlerle, Korkmaz 1963 ve Gülensoy 1988'de geçen “bazı ünsüzler” ifadesinden anlaşıldığı üzere daraltma etkisi gösteren ünsüzlerin ne olduğu söylenmemiştir. Gemalmaz 1978'de sözü edilen ünlü için yapılan “normalden kapalı ünlü” nitelendirmesinde ise “normal” sözcüğünün neyi karşıladığı ve ünlünün nasıl kapalı olduğu bilinmemektedir.

“a ile ı arasında, daralmış bir a ünlüsüdür” (Ercilasun 1983) tanımında, ünlü alanında a ile ı arasında birden fazla ünlü olduğundan tanımlamanın eksik yapıldığı görülmektedir. Öztürk 2009’da “kısa a” olarak adlandırılan ses “Daralmış ve oldukça kısalmış a-ı arası ünlü.” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdaki karmaşa ünlüyle ilgili gerekli bilgiyi vermemektedir.

Gülsevin 2002’de dar a için çeviriyazı listesinde ă işareti verilmiş, örneklerde “arkādecin” örneğinde olduğu gibi farklı bir işaret kullanılmış metinlerde ise aynı ses için ă işaretine yer verilmiştir.

IPA’da ve “ʏ” işaretiyle karşılanan dar a ünlüsü “yarı kapalı, arka, düz” olarak kartta tanımlanmıştır. Ağız araştırmalarında dar a sesi için kullanılacak işarete örnek olarak TDK tarafından sunulan (bk. Ercilasun 1999).

3.2.2.1.1.3. Yuvarlak a

İncelenen araştırmalarda yuvarlak a sesi için “â, a°, â, ɐ, á” işaretleri kullanılmış, çoğunlukla “â” işaretinin kullanıldığı belirlenmiştir. IPA kartında aynı ses için kullanılan işaret “q” işaretidir ve ses “Açık, arka, daha yuvarlak.” olarak tanımlanmıştır.

“a ile o arasında, hafif yuvarlaklaşmış bir a ünlüsüdür.” (Ercilasun 1983) tanımında “hafif” sözcüğü yuvarlaklaşma hakkında bilgi vermemektedir. Sağır 1995’te yer alan “‘â’ ünlüsünden ilk anda geri, yuvarlakça ve genişçe bir ünlü olarak ayrılır.” tanımlamasında yuvarlak a, ön a ile karşılaştırılmıştır. Ancak iki ünlü için genişlik, ikisinin de geniş olmasından dolayı ayırıcı bir özellik değildir. Tanımı verilmek istenen yuvarlak a sesi için temel alınması gereken ses bir alafon değil bir fonem olmalıdır. Dolayısıyla bu sesi ön a sesi ile karşılaştırmak yanlıştır. Aynı çalışmada geçen “Ağız kanalı birazcık daralmış dudaklar da biraz yuvarlaklaşmıştır.” ifadesi de nesnel olmayan “birazcık” ve biraz” sözcüklerinden ötürü ölçülebilir bir tanımlı içermez. Benzer biçimde “Gerek dudak ve dil oynaması, gerek tınlama bakımından a’ya daha yakındır.”

(Gülensoy 1988) açıklamasında “tınlama” sözcüğünün neyi karşıladığı anlaşılmamaktadır.

Gülsevin 2002’deki “Dudak ünsüzünün yanında biraz dudaklılaşmış/yuvarlaklaşmış “a” sesidir.” tanımında dudak ünsüzünden kastedilen nedir, hangi ünsüzdür, belirtilmemiştir.

Çalışmalarda yer alan yuvarlak a sesi “açık, art, daha yuvarlak, a-o arası ses” olarak tanımlanabilir. Ancak Gülsevin 2002’de yer alan “á” işaretiyle karşılanan “u’ya yaklaşan a” tanımında görüldüğü üzere, nitelikleri verilmemiş, yuvarlaklaşan ancak aynı zamanda daralan bir a sesi mevcuttur. Bu ses yuvarlak a sesi olmakla birlikte “a-o arası” diye nitelendirilen ve metinlerde çokça geçen sestten farklı olarak adlandırılmalıdır.

3.2.2.1.1.4. Bulanık a

Bulanık a sesi Korkmaz 1963, Korkmaz 1965 ve Günşen 2000’de “â, â” işaretleriyle yer almıştır. “Boğumlanma niteliği bakımından duruluğunu kaybetmiş olan bulanık bir a türüdür.” (Korkmaz 1963) tanımındaki “duruluk” ve “bulanık” ifadelerinde neyin esas alındığı belli değildir. Korkmaz 1965’te ise “hal eki –yor’un düzleşmiş biçimlerinde görüldüğü söylenen ve “o>â ünlü düzleşmesi ile olmuştur.” sözleriyle yapılan açıklamada ünlünün tanımı yapılmamış olup ses için yapılan “bulanık” nitelemesi tartışılır durumdadır. Nitekim bu tanıma göre ünlü “düzleşmiş o” olarak adlandırılabilir.

Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalarda karşılaşılan bulanık a ünlüsü IPA kartında yer almamaktadır. Nitelikleri mevcut kaynaklarda verilemeyen ünlü ile ilgili bir öneri getirmek ve işaret sunmak şu an mümkün değildir.

3.2.2.1.1.5. Genzel a

İncelenen çalışmalarda “geniz a’sı” olarak isimlendirilen ses için “ã, ã” işaretleri kullanılmıştır. IPA kartında ünlülerde genizlilik işareti için “ ~ ” ayırt işareti kullanılmaktadır ve sesler “genizlileşmiş ünlü” olarak tanımlanır. Bu tanıma göre, söz konusu çalışmalardaki genzel a ünlüsü ile ilgili yapılan tanımlamalar aynıdır. İşaret olarak bu ünlü için “ã” işareti önerilebilir.

3.2.2.1.2. /e/ Ünlüsü

Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalarda e ünlüsünün dar e, yuvarlak e, açık e ve ayınlı e alafonlarıyla karşılaşılmıştır.

3.2.2.1.2.1. e-i/ i-e Arası Ünlü

Çalışmalarda dar e ünlüsü için “e, é, e, ə, è, e, è” işaretleri kullanılmış ve ünlü “kapalı e” olarak isimlendirilmiştir. Yaygın olarak kullanılan işaret “è” simgesidir. Bu simge, Korkmaz 1956’da kullanılmıştır. IPA kartında aynı ses için “e” işareti kullanılmış ve ses, “yarı kapalı, ön, düz” olarak tanımlanmıştır.

İncelenen kaynaklarda, dar e sesi, “Boğumlanma noktası i ve e ünlüleri arasında bulunan kapalı bir e sesidir.” (Korkmaz 1963), “e ile i arasında dar ve kapalı bir e ünlüsüdür.” (Ercilasun 1983), “ “e” ile “i” arasında oynaklanır.” (Sağır 1995), “e ile i arasında ince ve kapalı bir ünlüdür.” (Buran 1997) tanımlamalarında olduğu gibi diğer çalışmalarda da, Erten 1994, Eren 1997, Özçelik 1997, Kalay 1998, Günşen 2000, Aydın 2002 ve Akar 2004’te benzer biçimlerde açıklanmıştır. Bu açıklamalara göre dar e sesini, e ile i arasında gören genel bir görüş vardır. Ancak, ünlü alanı üzerinde e ile i arasında birden çok ses olduğundan bu tanımlar sesin özellikleri, oluşum yeri, oluşum biçimi ve yönü hakkında bilgi vermemektedir. Sağır 1995’te geçen “oynaklanır” ifadesi de oynaklanmanın nasıl olduğu bilinmediğinden anlaşılmayan bir ifadedir.

Caferoğlu, dar e sesini tanımlarken İstanbul ağızlarındaki açık e’lerin kapalı biçimli telaffuzuna değinmiş (bk. Caferoğlu 1943), Kürkçüoğlu genel yazı dilimizdeki e’nin daha kapalı söylenişi açıklamasını yapmıştır (bk. Kürkçüoğlu, 1945). Bu çalışmalara göre İstanbul ağızındaki açık e’nin ve kastedilen standart dildeki e’nin ne olduğu, hangi özelliklerinin bulunduğu bilinmemektedir.

Korkmaz 1956’da yer alan, “ə” işaretiyle karşılanan ve “ı’ya yakın kalın e” olarak tanımlanan ses, sözü edilen dar e sesinin yarı kapallık ve düzlük özelliklerini taşımaktadır. İki ses arasındaki ayırıcı unsur ise dar e sesinin ön, bu sesin ise art oluşumlu olmasıdır. Korkmaz, “Yarı kapalı, düz, orta ünlü.” nitelendirmesini yaptığı ses

için açıklamasının devamında “ı’ya daha yakın bir noktada boğumlanan kapalı, geri e fonemidir. Bir orta ünlü olması da kalın ünlülerle hece teşkil etmesindendir.” demiştir. Bu tanımlamadan ünlünün oluşum yerinin ortada mı yoksa geride mi olduğu anlaşılmamaktadır.

“Anadolu ağızlarında çok yer tutan dar ve kapalı “e” ünlüsüdür.” (Sağır 1995) tanımından, kullanılan “dar” ve “kapalı” sözcüklerinin neyi karşıladığı anlaşılmamaktadır. Sözü edilen sesin Anadolu ağızlarında çok yer tuttuğunu söylemek, bir referans belirtilmediği, neye göre söylendiği bilinmediğinden nesnellikten uzaktır.

“e ile i arası bu ünlü sadece “léra” kelimesinde görülür.” (Kalay 1998) örneğinde görüldüğü üzere sesle ilgili yeterli tanımlama yapılmamıştır. Gülensoy 1988’deki “Bu ünlünün çıkışı sırasında dilin sırtı a’ya göre bir parça daha kabarık, i’ye göre daha açık durumdadır.” tanımındaki nesnel olmayan ifadeler dolayısıyla sesle ilgili bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Var olan çalışmalardan hareketle, dar e sesinin yarı dar, yarı kapalı, ön, düz ünlü olduğu sonucuna varılmaktadır. İşaret olarak yaygın kullanımı olan, TDK tarafından da önerilen (bk. Ercilasun 1999) “è” simgesi dar e sesi için önerilebilir.

3.2.2.1.2.2. Yuvarlak e

Yuvarlak e ünlüsü “ê, ə, ə, e°, ë” simgeleriyle çalışmalarda karşılanmıştır. “Yuvarlak e” ünlüsü olarak nitelendirilen bu ses için yaygın olarak kullanılan işaret ise “ë” simgesidir. IPA kartında yuvarlak e ünlüsü için “ɣ” simgesi kullanılmış ve ses, “yarı açık, ön, daha yuvarlak” olarak tanımlanmıştır.

“e>ö değişimin ara basamağını temsil etmektedir. Bazen, “diyê” örneğinde görüldüğü gibi o>e değişimi ile düzleşmiş olan e sesinde de aynı şekilde bir yuvarlaklık belirir.” (Korkmaz 1963) açıklamasından sesin e ile ö arasındaki değişimin hangi basamağını temsil ettiği bilinmemektedir. İkinci cümlede verilen bilgiye göre düzleşmiş olan ses, o ünlüsü olması gerekirken yanlış bir ifade kullanılarak “o>e değişimi ile düzleşmiş olan e sesi” denmiştir. e ünlüsü zaten düz bir ünlüdür. Ayrıca bahsedilen ses e>ö değişimi ile

oluşan sesle aynı değildir ve aynı şekilde bir yuvarlaklaşma beliremez. Dolayısıyla bu sese dair, yuvarlak e başlığı altında bilgi vermek karmaşaya neden olmaktadır.

Gemalmaz, bazı yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin yanında görölürler diyerek (bk. 1978) yuvarlak e ünlüsünü açıklamak istemiştir. Ancak tanımında geçen “bazı yuvarlaklaştırıcı ünsüzler”in ne olduğu açık değildir. “Yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle oluşan e>ö, e>ü değişimi yönünde ortaya çıkmaktadır.” (Sağır 1995) tanımında da yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin ne olduğu belirtilmemiştir. Yuvarlak e ünlüsü için çeviriyazı listesinde yer alan “Geniş, ince, yarı yuvarlak, e-ö arası ünlüdür.” ifadeleri doğrultusunda, sesin e>ü gelişiminin bu açıklamaya uymadığı görülmektedir. e>ü arası bir değişimle oluşmuş ses geniş değil, dar bir ünlü olacaktır.

“e-ö ünlüleri arasında, hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür.” (Eren 1997) tanımındaki “hafifçe” sözcüğü bir ölçü bildirmemektedir. “Tipik bir yuvarlaklaşma etkisiyle oluşmuş yuvarlak bir e ünlüsüdür.” (Günşen 2000) açıklamasında tipik bir yuvarlaklaşmanın nasıl olduğu söylenmemiştir. Tanımdaki bu muğlak ifade açıklayıcı değildir.

Anadolu ağızlarında kullanılan yuvarlak e sesinin incelenen çalışmalarda e-ö arası bir değişimle oluştuğu saptanmaktadır. Yuvarlak e ünlüsünün, transkripsiyonlarda ön, geniş, yarı yuvarlak ve yarı açık özelliklerde bir ses olduğu belirtilmelidir. Yaygın olarak kullanılan “ê” işareti ise sesin simgesi olarak önerilebilir.

3.2.2.1.3. /i/ Ünlüsü

İncelenen çalışmalarda i ünlüsünün yuvarlak i, kapalı i, açık i ve artlılaşmış i alafonları tespit edilmiştir.

3.2.2.1.3.1. Yuvarlak i

Yuvarlak i ünlüsü, çalışmalarda “i-ü arası ünlü” olarak tanımlanmış ve “ĩ, i°, i” simgeleriyle karşılanmıştır. Aynı ses, IPA’da “ɨ” simgesiyle verilmiş ve “kapalı, ön, daha yuvarlak” biçiminde tanımlanmıştır.

Bazı çalışmalarda (bk. Ercilasun 1983, Sağır 1995, Eren 1997,) yuvarlak i ünlüsünün, i-ü arası hafifçe yuvarlaklaşmış i sesi ile oluştuğunu söyleyen göreceli ifadeler kullanılmıştır. Bu tanımlamalarda yuvarlaklaşmanın derecesi belli değildir.

Yuvarlak i sesi için Günay ve Günşen'in çalışmalarında sesin u>i değişimiyle de oluşabileceği belirtilmiştir. Ancak olabilecek böyle bir değişimin aşamalarına değinilmemiş ve “i-ü arası ses” nitelendirmesi yapılan yuvarlak i sesinin u>i değişimiyle de oluşabildiği söylenerek karmaşaya neden olunmuştur.

Yuvarlak i sesi, i sesinin ü sesine kayarak yuvarlaklaşması ile oluşmaktadır. Transkripsiyon çalışmalarında bu sesi açıklarken sesin “dar, ön, daha yuvarlak” olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim i sesinden ü sesine geçiş aşamasında değişim gösteren i sesinin oluşumunda dudaklar daha yuvarlak biçimlidir. Simge olarak, “ɨ” işaretinin kullanılması yuvarlak i ünlüsü için önerilebilir.

3.2.2.1.3.2. Kapalı i

“Kapalı i ünlüsü” ayrımı Gemalmaz (1978) ve Ercilasun'un (1983) çalışmalarında “ɨ, ɨ̞” simgeleriyle geçer. Normalden daha kapalı i ünlüsü olarak nitelendirilen ve kapalı i olarak adlandırılan bu sese Deny, “geldi, evim” gibi kelimelerin sonunda rastlandığını söylemiştir (bk. 2000). Oluşum yeri ve özellikleriyle ilgili yeterli açıklama yapılmamış olan bu ünlü, ağız çalışmalarında, derlemelerin yapıldığı yerle ilgili önemli bir alafon değilse, yani bir ayırcılığı yoksa, transkripsiyonda yer almaması söz konusu olabilir.

3.2.2.1.3.3. Açık i

Kürkçüoğlu, Gemalmaz ve Sağır'ın çalışmalarında “i̇, i̇, i̇” işaretleriyle karşılanan söz konusu ünlü, i ünlüsü ile kapalı e ünlüsü arasında bir geçiş olarak görülmektedir. Bahsedilen bu geçiş kulak yoluyla olan yazıya geçirmede anlaşılması oldukça güç olan

bir ses olduğundan araştırma yapılan yer için ayırıcı, belirgin bir alafon değilse transkripsiyonda yazılması gereksizdir.

3.2.2.1.4. /ɪ/ Ünlüsü

Mevcut çalışmalar incelendiğinde ɪ foneminin, yuvarlak ɪ ve ön ɪ alafonlarının olduğu saptanmıştır.

3.2.2.1.4.1. Yuvarlak ɪ

Yuvarlak ɪ ünlüsü için çalışmalarda “ɪ, ɪ°, ɪ, ʊ” işaretleri kullanılmış ve “ɪ-u arası ünlü” olarak tanımlanmıştır. IPA’da aynı ses, “ʊ” işaretiyle karşılanmış ve özellikleri “kapalı, arka, daha yuvarlak” olarak verilmiştir.

“Dudakların çok zayıf bir yuvarlaklaşma ile ɪ’nin boğumlanmasına katılması sonucu oluşmuş ɪ/u arası bir ünlüdür. Çoklukla dudak ünsüzlerinin yanında veya yapısında diğer bir yuvarlak ünlü bulunduran kelimelerde düzleşme eğilimi gösteren u ünlüsü bu ɪ’ya dönüşür.” (Gemalmaz 1978) tanımında sesin ɪ ünlüsünün u ünlüsüne değişmesiyle ya da u ünlüsünün ɪ’ya değişmesiyle mi oluştuğu açık değildir. ɪ>u değişimi sonucu oluşmuş ses, yuvarlaklaşmış ses olurken; u>ɪ değişimi sonucu oluşmuş ses düzleşmiş ses olur.

Günay 1978’de yer alan “Dar-düz, dar-yuvarlak karşılıkları olan ünlülerle kurulmuş bazı eklerin ara basamakta kalıplaşmalarıyla doğmuştur.” açıklamasının anlaşılır olması için “bazı ekler”in örneklendirilmesi ve sözü edilen ara basamaktaki kalıplaşmanın anlatılması gerekir. Bu tanım, sesin oluşumuyla ilgili yeterli bilgiyi vermemektedir.

Yuvarlak ɪ ünlüsü, u>ɪ değişiminin ara basamağında oluşan, dar, art, daha yuvarlak bir alafondur. Yapılacak çalışmalarda bu ses için “ɪ” işareti önerilebilir.

3.2.2.1.4.2. ɪ-i/ i-ɪ Arası Ünlü

Çalışmalarda “ɪ, ɪ, ɪ” işaretleri önlüleşmiş ɪ sesi için kullanılmıştır. Ses için yaygın kullanılan işaret “ɪ” simgesidir. Kaynaklarda genel olarak “ɪ-i arası ünlü” olarak

nitelendirilen ses, IPA kartında “i” işaretiyle yer almakta ve “kapalı, orta, düz” olarak tanımlanmaktadır.

Türkçede fonem olan “ı” ünlüsü dilin pozisyonuna göre artsılık kategorisinde merkezde yer almaktadır. ı sesinin i sesine değişimiyle oluşacak bir ses de merkezden öne kaymış bir ses olur. Dolayısıyla mevcut çalışmaları bu bilgilerle incelemek icap eder.

Korkmaz 1956’da “Bu ünlü ancak yanındaki inceltici bir ünsüzün etkisi ile kısmen incelmış ve bir ön ünlü olmaya yüz tutmuştur.” tanımlaması yer almaktadır. Bu tanımda sesin oluşumuna etki eden “inceltici ünsüzler” belirtilmemiştir. Gemalmaz 1978’de de benzer şekilde ne olduğu söylenmeyen, inceltici etkisi olduğu belirtilen “bazı ünsüzler” tanımında geçmektedir.

Kaynaklarda i’den ı’ya değişim yönü olduğu belirtilen ses Gemalmaz ve Sağır’ın çalışmalarında yer almış ve “ı, i” işaretleriyle karşılanmıştır.

“Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki i ünlüsüne en yakın boğumlanan, bölgemiz ağızlarındaki i, bu i ünlüsüdür.” (Gemalmaz 1978) tanımında ve çalışmadaki i sesi ile ilgili diğer açıklamalarda Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki i ünlüsünün nasıl söylendiği, özelliklerinin ne olduğu verilmemiştir. Sesin arthlaşmış i olduğuna da değinilmemiştir. Yalnızca “ızine, mege” örnekleri doğrultusunda anlatılmak istenen sesin i>ı değişim aşamasında, i’nin arthlaşması ile oluşan bir ses olduğu söylenebilir.

Sağır 1995’te i-ı arası bu ünlü için çeviriyazı listesinde “Dar, ince, yarı kalın, ı-i arası ünlüdür.” açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamada yer alan “ince” ve “yarı kalın” ifadeleri ünlünün artlık-önlük bakımından değerlendirilmesinde bir sonuca vardırmamaktadır. Ünlü, ince midir, yoksa arthlaşma eğiliminde olan ince bir ses midir, anlaşılmamaktadır. Aynı çalışmanın inceleme bölümünde bu ses için “i>ı değişimine eğilimli yerli ağızlarda kalın söylenilen ünsüzlerden sonra oluşan bir değerdedir.” denmiştir. Buna göre, yerli ağızlardaki kalın söylenilen ünsüzler nelerdir, belli değildir. Ayrıca ünsüzlerin kalın söylenmesi ne demektir, o da anlaşılmamaktadır.

Artlılaşmış i ünlüsü, i>ı değişiminin ara basamağında oluşan bir sestir ve daha art, dar, düz özelliklerine sahiptir.

Çalışmalarda ı-i arası bir boğumlanma gösterdiği ve bazen ı>i bazen de i>ı değişimiyle oluştuğu söylenen ses önlüleşen ı ya da artlılaşan i'dir. Ancak transkripsiyonda iki yöndeki değişim için aynı işaret kullanılmıştır. Bazı çalışmalarda (bk. Korkmaz 1956, Gemalmaz 1978, Sağır 1995, Eren 1997) yalnızca ı>i değişimi esas alınmıştır. Diğer çalışmalarda da (bk. Korkmaz 1963, Günay 1978, Buran 1997 vd). sesin hem ı>i hem de i>ı değişimiyle oluştuğu belirtilmiş ve örneklendirilmiştir. Bu sebepten bu sesin adlandırılması oldukça zordur.

3.2.2.1.5. /o/ Ünlüsü

/o/ ünlüsünün üç alafon biçimi önlüleştirmiş o, darlaşmış o ve bulanık o çalışmalarda geçmektedir.

3.2.2.1.5.1. o-ö/ ö-o Arası Ünlü

o-ö veyahut ö-o arası ses, ele alınan kaynaklarda “o, o, ó, ɔ, ô, ɒ” işaretleri ile gösterilmiştir. IPA'da ise “yarı açık, orta, yuvarlak” olarak tanımlanan önlüleştirmiş o sesi mevcuttur ve bu ses “ø” simgesiyle karşılanmıştır.

Korkmaz, çeviriyazı listesinde “ö'ye yakın ince o, palatale” ifadeleriyle tanımladığı ses için açıklama kısmında “Yarı kapalı yuvarlak geri ünlü. e ve ö ön ünlülerine tekabül eder ve o ile u geri ünlülerinin boğumlanma noktaları ortasında bulunur.” demiştir (1956). Bu tanımlamaya göre ünlünün geride mi önde mi oluştuğu anlaşılmamaktadır. Ayrıca, “ö'ye yakın ince o” denilen ses için “yarı kapalı ünlü” denmesi bir çelişkiyi ortaya koyar. Çünkü her iki ünlü de, o ve ö, kapalı olmayan, geniş ünlülerdir. Korkmaz'ın o ünlüsünün bu alafonu ile ilgili yapmış olduğu tanım yeterince açık olmadığından kafa karıştırmaktadır.

Korkmaz 1963'te o-ö arası sesin ö>o ya da o>ö değişimleriyle oluştuğuna değinilmiştir. Ancak çalışmanın metinlerde kullanılan transkripsiyon işaretleri listesinde, açıklaması

yapılan işaret için “ö’den kalınlaşmış, ö ve o arası bir ünlü.” tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre, açıklama bölümünde sesin o>ö değişimiyle oluştuğunun belirtilmemesi gerekir. o>ö değişimiyle de kastedilen alafonun oluşumu muhakkaksa listedeki işaretin tanımında bu ifadeler kullanılmamalıdır. Aynı çalışmada ö ünlüsünün artlılaşması, “Kalınlaşma sebebi a ünlüsünde belirttiğimiz gibi k, g, ğ, ñ ünsüzlerinin yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırma etkilerine bağlıdır.” şeklinde açıklanmıştır. Günşen 2000’de benzer biçimde “Boğumlanma noktası ön damak ünlüsü olan ö ile arka damak ünlüsü olan o’nun ara basamağında bulunan kalınlaşmış bir ö (ö>o) ya da incelmış bir o (o>ó) olarak karşımıza çıkar. Bunun sebebi de yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırma etkisi olan k, g, ğ, h, ñ ünsüzleridir.” açıklaması yapılmıştır (Bir başka benzer açıklama için bk. Aydın 2002). Bu açıklamalarda, k, g, ğ, ñ ünsüzlerinin hangi özelliklerinin yanlarındaki ünlüleri artlılaştırdığı belirtilmemiştir. Her iki çalışmada da çeviriyazı listesinde “k, g, ğ, ñ” işaretleriyle gösterilen ünsüzler ön damak sesi olarak verilmiştir. Ön damak seslerinin yanlarındaki ünlüleri artlılaştırma özellikleri ise yoktur.

Ercilasun’un “ó ünlüsü geçici bir merhaleyi göstermektedir.” tanımında ünlünün nasıl bir geçici merhalede olduğu muallaktır. Böyle bir merhalenin olup olmadığı da tartışılır bir konudur. Sağır, “ö-o arası ünlü” dediği ve “Aslında yumuşak fakat yerli ve bölgemiz ağızlarında kalınlaşan ünsüzlerden önce ve sonra kullanılan ö ünlüsüdür.” (1995) açıklamasını yaptığı ünlünün ö>o değişim yönünde olduğunu belirtmiştir. Ancak, yapılan açıklamada sözü edilen ünsüzlerin hangileri olduğu söylenmemiştir.

Çeviriyazı listesinde “ö~o arası incelmış o, ya da kalınlaşmış ö” (Gülensoy 1988) sözleriyle açıklanan işaret, açıklama bölümünde “ö ünlüsü sert damak sesi olup, öne yakın; o ünlüsü yumuşak damak sesi olup arkada; ı ünlüsü de sert damak sesi olup boğumlanma noktasının art damak sınırına kaymasıyla elde edilir.” biçiminde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre “ı” ünlüsü sert damak değil, orta damakta oluşmalıdır ve değişim ö>o yönündedir. “Yabancı kelimelerde l ünsüzünün inceltme etkisi ile görüldüğü gibi birkaç Türkçe örnekte de yine l’nin yanında tespit edilmiştir.” açıklamasında kastedilen ses ise palatal l ünsüzünün özelliklerinden dolayı o>ö değişimiyle, o sesinin önlüleştmesiyle oluşan sestir.

Eren 1997’de yer alan “o-ö arası ünlüdür. q, ğ, k, ğ seslerinin kalınlaştırıcı etkisiyle ortaya çıkar.” tanımında oluşan ses ö>o değişimi ile yani ö sesinin artlılaştırması ile oluşan sestir.

“o-ö arası yarı yuvarlak ünlü. Şimdiki zaman ekinin ünlü uyumu eğilimi göstermesi ile ortaya çıkan bir ünlüdür.” (Öztürk 2009) tanımında, ünlünün yarı yuvarlak olduğu belirtilmiştir. Ancak o-ö arası ses olarak nitelendirilen ünlü yarı yuvarlak değil, yuvarlak bir sestir. Ayrıca şimdiki zaman ekinin ünlü uyumu göstermesi durumu ile sesin ortaya çıktığı iddiası yeterince açıklanmamıştır.

“o-ö arası” ya da “ö-o arası” ünlü ifadeleriyle çalışmalarda yer alan ses, o>ö veya o>ö değişimi sonucunda oluşmuş sestir. Oluşan bu sesin özellikleri ise, darlık genişlik bakımından orta, düzlük yuvarlaklık bakımından yuvarlak, önlük artlık bakımından orta olmasıdır.

3.2.2.1.5.2. o-u/ u-o Arası Ünlü

Dar o, çalışmalarda genel olarak “kapalı o” ya da “o-u arası ses” olarak adlandırılmış ve “ô, ó, ò, ô, û” işaretleriyle gösterilmiştir. IPA’da aynı ses, “o” işaretiyle gösterilmiş ve “yarı kapalı, arka, yuvarlak” olarak tanımlanmıştır.

“ü ve ö ünlülerinin art damaktaki mukabilidir.” (Korkmaz 1956) açıklamasında kapalı o’nun oluşumuyla ilgili bilgi verilmemektedir. Korkmaz 1963’te yer alan “Bir iki istisnası dışında daima daraltma etkisi yapan ünsüzlerin yanında bulunur.” açıklamasında ve aynı şekilde Günşen 2000’de yer alan açıklamada daraltma etkisi olan ünsüzlerin ne olduğu söylenmemiştir.

Buran 1997’de “ö” işareti “o-u arası ünlü” olarak tanımlanmış ve ses için “o>u ve u>o değişmesinin ara merhalesindeki bir sestir.” açıklaması yapılmıştır. Aynı çalışmadaki “u” işareti içinse “u-o arası ünlü” denmiş ve ses için “u ile o arasında yarı geniş ve kalın bir u ünlüsüdür.” tanımı yapılmıştır. Her iki işaretin açıklamaları yeterince açık değildir ve işaretlerin aynı değerleri karşılaması durumu söz konusudur.

o-u arası bir oluşum gösteren söz konusu sesin o>u ve u>o değişimi sonucunda oluştuğuna dair çalışmalarda yeterli bilgi verilmemiştir. Değişim yönü verilmeyen ses, yalnızca “o-u arası ünlü” olarak tanımlanmıştır. IPA’nın ünlü alanından da görüldüğü üzere “o” ünlüsü yarı kapalı, “u” ünlüsü kapalı bir sestir. o-u arasında oluşan bir ses ise “daha fazla kapalı” denilebilecek bir ünlü olmaktadır. Dolayısıyla çalışmalarda (Korkmaz 1956, Sağır 1995, Buran 1997, Aydın 2002) yer alan söz konusu ses için söylenen “yarı açık, yarı kapalı” ifadeleri eksik ifadelerdir. o-u/ u-o arası ünlü, daha fazla kapalı, art, yuvarlak bir ünlüdür. Bu ses için “ö” işareti önerilebilir.

3.2.2.1.5.3. Bulanık o

“Bulanık o” olarak adlandırılan ünlü, Korkmaz 1963 ve Günşen 2000’de “ö” işaretiyle yer almaktadır. Her iki çalışmada da “Duruluğunu kaybetmiş bir o ünlüsü” olduğu belirtilen ses yeterince ve açık olarak tanımlanmamıştır.

3.2.2.1.6. /ö/ Ünlüsü

/ö/ foneminin kaynaklarda ö-ü/ ü-ö arası ünlü ve ayınlı ö alafonlarıyla karşılaşılmıştır.

3.2.2.1.6.1. ö-ü/ ü-ö Arası Ünlü

/ö/ foneminin incelenen çalışmalarda sadece ö-ü/ ü-ö arası ünlü alafonu yer almaktadır. Bu alafona Ercilasun 1983, Sağır 1995, Eren 1997, Buran 1997, Boz 2002 ve Öztürk 2009’da değinilmiş ve ses için “ô, ố, ơ, ư, ư, ư, ư” işaretleri kullanılmıştır.

Öztürk, çeviriyazı listesinde alafonu “ö-ü arası yarı ince ünlü” diye tanıtmıştır (2009). Ancak ön ses olan ö ve yine ön ses olan ü ünlüleri arasında oluşan bir ünlü için “yarı ince” denmesi yanlıştır. Bahsedilen ünlü ön bir sestir.

Yalnızca Sağır’ın çalışmasında ö-ü/ ü-ö arası ünlü, değişim yönleri ayırt edilerek farklı iki işarette gösterilmiştir. Genel ifadesiyle “ö-ü arası ünlüdür” biçiminde kaynaklarda tanımlanan bu alafonun oluşumuyla ilgili yeterli bilgi verilmemiştir. ö ve ü ünlüleri arasında oluşan bu alafon, yarı kapalı, ön, yuvarlak bir ünlüdür.

3.2.2.1.7. /u/ Ünlüsü

/u/ foneminin çalışmalarda, u-ü/ ü-u arası, düzleşmiş u, bulanık u ve ayınlı u alafonları yer almaktadır.

3.2.2.1.7.1. u-ü/ ü-u Arası Ünlü

Çalışmalarda bu alafon için “u, ú, ʊ, ʊ̃, ʊ̄, ʊ̅” işaretleri kullanılmıştır. IPA’da “ʊ” işaretiyle gösterilen ses, “kapalı, orta, yuvarlak” olarak tanımlanmıştır.

Korkmaz 1956, Korkmaz 1963, Ercilasun 1983, Gülensoy 1988, Günşen 2000’de anlatılan alafon, ü>u yönünde bir değişim göstererek yani ü ünlüsünün artlılaşması ile ortaya çıkmaktadır. Sağır 1995’te “ʊ” ve “ʊ̃” işaretleriyle “u-ü arası ünlü” ve “ü-u arası ünlü” belirtilmek istenmiştir. Ancak açıklamalardaki tutarsızlık ünlülerin oluşumuyla ve özellikleriyle ilgili yeterli bilgiyi vermemektedir. Buran, bazı ünsüzlerin tesiriyle ortaya çıktığını söylediği u ile ü arasındaki bu ses için kastedilen ünsüzlerin ne olduğu verilmediğinden eksik bir tanımlama yapmıştır (bk. 1997).

“a ve o ünlülerinin oluşmasında etkili olan k, g, ğ, n ünsüzlerinin kalınlaştırma etkisi sonucu, sert damağın önünde teşekkül eden ü sesi ile yumuşak damağın arkasında teşekkül eden u sesi arasındaki orta damak bölgesinde dil sırtının orta damağın ön kısmına yükselmesi ile elde edilir.” (Günşen 2000) açıklamasında bahsedilen a ve o ünlülerin oluşmasında k, g, ğ, n ünsüzlerinin nasıl bir etkisi var bilinmemektedir. Bu ünsüzlerden k ve g ünsüzleri çalışmada ön damak, ğ ünsüzü de art damak sesi olarak verilmiştir. Dolayısıyla k, g, ğ ve n ünsüzlerinin kalınlaştırıcı etkisi tartışılır durumdadır.

u-ü arası veyahut ü-u arası bir değişim yönüyle oluşan alafon, dar, merkez, yuvarlaktır.

3.2.2.1.7.2. Düzleşmiş u

Çalışmalarda, “ʊ, u°, ú” işaretleriyle gösterilen düzleşmiş u ünlüsü, Ercilasun 1983’te u-i arası ses, Sağır 1995 ve Gülsevin 2000’de u-ı arası ses olarak verilmiştir. Ercilasun

u>i; diğer çalışmalar ise u>ı değişimine işaret etmiştir. Ancak sesle ilgili yapılan açıklamalara bakıldığında sesin özellikleri hakkında bilgi verilmediği görülmektedir.

3.2.2.1.7.3. Bulanık u

Berraklığını kaybetmiş bir ünlü olarak yalnızca Gülensoy 1988’de yer verilen “û” işaretiyle gösterilen bu alafonla ilgili “Berraklığını kaybetmiş bir u türü olup, düzleşme eğilimi gösterir. Yarı kapalı yuvarlaktır. o ile u geri ünlülerinin boğumlanma noktaları arasında bulunur.” açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamadan, o ile u ünlülerinin boğumlanma noktaları arasında olduğu belirtilen sesin nasıl düzleşme eğiliminde olduğu anlaşılmamaktadır.

3.2.2.1.8. /ü/ Ünlüsü

İncelenen kaynaklarda, /ü/ foneminin üç farklı alafon biçimi düzleşmiş ü, bulanık ü ve ayınlı ü saptanmıştır.

3.2.2.1.8.1. Düzleşmiş ü

Sağır 1995 ve Öztürk 2009’da yer alan ü-i arası ünlüyü gösteren işaretler “ü°” ve “ü” simgeleridir. Her iki çalışmada da ü ile i arasında ve düzleşme eğiliminde olduğu belirtilen sesle ilgili yeterli bilgi verilmemiştir.

3.2.2.1.8.2. Bulanık ü

Yalnızca Korkmaz 1963’te yer alan, “bulanık ü” olarak adlandırılan ve “û” işaretiyle gösterilen sesin düzleşme eğilimi gösterdiği söylenmiştir. Sesle ilgili, “Oluşması komşu seslerin ve cümle içindeki kelimelerin düz olmaları ile ilgili özel bir duruma bağlıdır.” denilerek sesin oluşum yeri, biçimi vs. ile ilgili açıklama yapılmamıştır.

3.2.2.2. Ünsüzler

Türkiye Türkçesinde yer alan 21 ünsüz Anadolu ağızlarında yardımcı sesbirimleriyle birlikte bulunmaktadır. Ünsüzler dört temel fizyolojik ölçüte göre birbirinden ayrılır: Oluşum (boğumlanma) noktası, ses tellerinin durumu, hava akımının durumu

(süreklilik-süreksizlik), ağız-geniz karşıtlığı. Bu ölçütlerin her biri ünsüzlerin bir niteliğini gösterir.

Ünsüzlerin boğumlandığı, hava akımının engellendiği yer oluşum noktasıdır. Oluşum noktası bakımından Türkçedeki ünsüzler çeşitli gruplara ayrılır. Bu grupların teşekkül noktaları, gırtlaktan dudaklara kadar boğaz ve ağız yolunun çeşitli noktalarında bulunur (Ergin 1998: 46). Önden arkaya doğru ünsüzlerin boğumlanma yerleri, *dudak*, *diş-dudak*, *diş*, *dişeti-damak*, *ön damak*, *art damak* ve *gırtlaktır*. Alt ve üst dudakların birbirine değdiği noktada oluşan dudak ünsüzleri *b, p, m, w* sesleridir. Üst ön dişlerin alt dudağa değdiği noktada oluşan diş-dudak ünsüzleri, *f, v* sesleridir. Dil ucunun dil arkasına temas ettiği noktada oluşan diş sesleri, *d, n, s, t, z* ünsüzleridir. Dil ucunun diş etine temas ettiği noktada oluşan dişeti-damak ünsüzleri *c, ç, j, ş* sesleridir. Dil ucunun ya da ortasının yumuşak ön damağa temas ettiği noktada oluşan ön damak ünsüzleri, *g, k, l, r, y* sesleridir. Dil arkasının yumuşak art damağa temas ettiği noktada oluşan art damak ünsüzleri, *g, ğ, ğ, x, q, ñ* sesleridir. Ses tellerinin arasında boğumlanan gırtlak ünsüzü ise *h* sesidir.

Sedalarını ses tellerinin titreşmesinden alan ünsüzlere *ötümlü* (sedalı/titreşimli/tonlu/yumuşak) ünsüzler, ses tellerinin titreşmediği ünsüzlere ise *ötümsüz* (sedasız/titreşimsiz/tonsuz/sert) ünsüzler adı verilir (Eker 2010: 245). Türkçede /b, c, d, ğ, g, ğ, j, l, m, n, ñ, r, v, w, y, z/ ünsüzleri ötümlü; /ç, f, h, k, p, q, s, ş, t/ ünsüzleri ötümsüzdür.

Hava akımına göre, sesin oluşumu sırasında engelle karşılaşarak, havanın geçmesi için bir geçit bırakmayarak patlama sonucu sesletimle oluşan ünsüzler *süreksiz ünsüzler*dir: /b, c, ç, d, g, ğ, k, q, p, t/. Hava akımının bir engelle karşılaşmadığı durumda oluşan ünsüzler *sürekli ünsüzler*dir. Havanın geçmesi için bulunan yolun dar olması durumunda *sızıcı sürekli ünsüzler*, /f, ğ, h, x, j, s, ş, v, z/; yolun geniş olması durumunda *akıcı sürekli ünsüzler*, /l, m, n, ñ, r, y/ ortaya çıkmaktadır.

Türkçede /m, n, ñ/ ünsüzlerinin boğumlanmasında yumuşak damak aşağı iner ve hava geniz yoluyla çıkarken, diğer ünsüzlerin boğumlanmasında havanın çıkışı ağız yoluyla gerçekleşir.

Ünsüzlerin şematik gösterim tablosu:

	ötümlü			ötümsüz	
	sürekli		süreksiz	sürekli	süreksiz
	akıcı	sızıcı	patlayıcı	sızıcı	patlayıcı
dudak	m		b		p
diş-dudak		v		f	
diş	n	z	d	s	t
diş-damak		j	c	ş	ç
ön damak	l, r, y	ğ	g		k
art damak	ñ	ğ	ğ	x	q
gırtlak				h	

İncelenen çalışmalardan görüldüğü üzere, Anadolu ağızlarında, standart Türkiye Türkçesinde bulunan 21 ünsüzün hepsi bulunmaktadır. Fonem olarak bulunan bu ünsüzlerin hemen her birinin birden çok alafonu ağızlarda tespit edilmiştir. Ünsüzler açıklanırken fonem olan seslerin özellikleri Gemalmaz'ın çalışması (1978) hariç açıklanmamış, sesin oluşumu, boğumlanması ve özellikleri hakkında bilgiler verilmemiştir.

3.2.2.2.1. /b/ ve /p/ Ünsüzleri

Standart dilde fonem olan b ünsüzü ağızlarda yine “b” işaretiyle karşılanmıştır. Gemalmaz 1978’de “normal b” olarak adlandırılan ve boğumlanması Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındakiyle aynı olduğu belirtilen sesin oluşumuyla ilgili diğer çalışmalarda ayrıca bilgi verilmemiştir.

Çalışmalarda p-b arası patlamasını kaybetmiş bir ses olarak söz edilen alafon “P” işaretiyle gösterilmiştir. Gülensoy (1978) ve Günşen (2000) ses için, patlamasını kaybettiği için b’ye yakın duyulan p demiştir. Sesle ilgili yapılan açıklamada Gülensoy,

b ünsüzünün bazen tonsuzlaşma eğilimi göstererek P şeklinde söylendiğini belirtmiştir (Benzer açıklama için bk. Günşen 2000). b ünsüzü süresiz yani patlayıcı bir ünsüzdür, p ünsüzü de süresiz (patlayıcı) bir ünsüzdür. Sözü edilen ve “P” ile işaretlenen ünsüz yarı tonlu niteliktedir. Bu ifadelerden ünsüzün hangi şekilde oluştuğuna dair bir bilgi elde edilmemektedir.

Sağır, b ile p arasında aynı anda art arda boğumlanabildiğine değindiği ünsüz için “p ünsüzüne yönelik b’ye yakın bir sesle duyulan ünsüzdür.” demiştir (1995). İki farklı sesin aynı anda art arda boğumlanması ile bu sesin oluşması mümkün değildir. Ayrıca sesin p ile b arasında açıklanmaya çalışılmasında net olmayan ifadeler kullanılmıştır. Dolayısıyla bu tanımlamada sesin niteliğine yönelik açıklama yapılmamıştır.

İncelenen çalışmalarda sesin oluşumuyla ilgili yeterli bilgi verilmemiş, ses yeterince tanıtılmamıştır. “P” işaretiyle gösterilen ve genel olarak p-b veya b-p arası bir ses olarak verilen bu ünsüz, yarı ötümlü, çift dudak, yarı patlamalı ve ağız ünsüzüdür. IPA kartında da “p” simgesiyle gösterilen söz konusu ünsüz, “tonlulaşmış, çift dudak, patlamalı” olarak tanımlanmaktadır.

3.2.2.2.2. /c/ ve /ç/ Ünsüzleri

Ağız çalışmalarında standart dilde yer alan c ünsüzü, Gemalmaz 1978’de “normal c” adı altında anlatılmıştır. Diğer çalışmalarda c foneminin oluşumuna yer verilmemiş, yalnızca alafonlarına değinilmiştir.

Sağır 1995, Buran 1997, Özçelik 1997, Boz 2002, Akar 2004, Öztürk 2009’da c-ç veya ç-c arası ünsüz olarak verilen alafon Buran, Boz ve Öztürk’ün çalışmalarında “Ç”, Sağır 1995’te “ç”, diğerlerinde “C” işaretiyle gösterilmiştir. Sağır 1995’te, “ç” işaretiyle karşılanan ses için “katı, patlamalı, yarı tonlu, çift dudak ünsüzüdür” denmiştir. Sesle ilgili yapılan açıklamada ünsüzün c ile ç arasında boğumlanan, c ile başlayıp ç ile tamamlanan ortak boğumlanmalı bir ünsüz olduğu belirtilmiştir (Benzer tanımlama için bk. Boz 2002). Dişeti-damak ünsüzü olan c ve ç ünsüzleri arasında boğumlandığı belirtilen sesin çift dudak ünsüzü olması imkan dışıdır. Ayrıca sesle ilgili

söylenen c ile ç arası ortak boğumlanmalı ünsüz ifadelerinden bir şey anlaşılmamaktadır. Çalışmalarda boğumlanmasıyla ilgili gerekli bilgi verilmeyen c-ç veyahut ç-c arası bir boğumlanma gösteren ünsüz, yarı tonlu, dişeti-ön damak, süreksiz, ağız ünsüzüdür (bk. IPA kartı [ɟ]).

Gemalmaz'ın “ön damaklı c” ve “dişlerarası c” isimlendirmeleriyle açıkladığı seslerle ilgili verilen bilgilerde de seslerin boğumlanma noktalarına ve biçimlerine değinilmediği görülmektedir. “c” işaretiyle gösterilen ön damaklı c sesi normalden daha önde telaffuz edilen ve az sızıcı olan, tonlu, dilucu-diş, yarı kapalı c ünsüzüdür (bk. IPA kartı “d͡z”).

Fonem olan ç ünsüzüne Gemalmaz 1978'de “normal ç” adı altında yer verilmiş, ancak sesin niteliklerine ve oluşumuna dair açıklama yapılmamıştır. Gemalmaz 1978'de ve Günay 1978'de tespit edilmiş olan ç ünsüzünün alafonlarının özellikleri ise eksik verilmiştir. Örneğin, Gemalmaz 1978'de yeterince açıklanmamış olan “ön damaklı ç” ünsüzü IPA kartında, “t͡s” simgesiyle yer almakta ve tonsuz, diş-dilucu yarı kapalı olarak tanımlanmaktadır.

3.2.2.2.3. /d/ ve /t/ Ünsüzleri

Ağızlarda fonem olan d ünsüzü “normal d” isimlendirmesiyle Gemalmaz 1978'de açıklanmış ve özellikleri verilmiştir; diğer çalışmalarda fonem olan bu ünsüze yer verilmemiştir.

Çalışmalara bakıldığında genel ifadesiyle t-d veyahut d-t arası ünsüz olarak nitelendirilen bir yardımcı sesbirimle karşılaşılmaktadır. Bahsedilen ses için yaygın olarak “T” işareti kullanılmıştır. Yalnızca Sağır'ın araştırmasında alafon, iki farklı yönüyle, “d̥” işaretiyle t'ye yönelik, “t̥” işaretiyle d'ye yönelik ünsüz olarak yer almıştır (bk. 1995). “t̥”nin açıklamasında “Benzeşme nitelikli ünsüzdür. Patlayıcılığını kısmen yitiren daha çok “d” ünsüzünden önce ve ona yaklaşan bir ünsüz olarak boğumlanmaktadır.” denmesi üzerine, tanımdaki benzeşme nitelikli ünsüzün ne olduğu ve nasıl olduğu sorusu sorulabilmektedir. Ayrıca, daha çok d ünsüzünden önce olması ve ona yaklaşan bir ünsüz olması ne demektir anlaşılmamaktadır. Kastedilen önceliğin

ne olduğu ve ünsüzler arasındaki yaklaşma belli değildir. Tanımda kullanılan yanlış ifadeler dolayısıyla sesin anlaşılması güçleşmektedir.

Öztürk'ün çeviriyazı listesinde “yarı ötümlüleşmiş t-d arası ünsüz” dediği sesin inceleme bölümünde verilen “Ötümsüz ünsüzlerin yanında yarı ötümsüzleşme sonucu ortaya çıkan bir ünsüzdür.” (2009) tanımından, açıklanmak istenen t-d arası ünsüzün nitelikleriyle ilgili tutarlı bir bilgi elde edilmemektedir. Bu tanıma göre, söz konusu alafonun d'nin ötümsüzleşmesi veyahut t'nin ötümlüleşmesi sonucunda mı oluştuğu belli değildir.

Günşen, ünsüzü açıklamaya çalışırken “t” ünsüzünün dişeti ünsüzü olduğunu söylemiştir (bk. 2000). Ancak, “t” ünsüzü, dişeti değil, diş ünsüzüdür. Benzer biçimde Gülensoy'un araştırmasında da, diş ünsüzü olan “d” ünsüzünün çift dudak ünsüzü olduğu belirtilmiştir (bk.1988).

Bahsedilen alafonun yer aldığı çalışmalarda, sesin boğumlanması ve özellikleriyle ilgili yeterli bilginin verilmediği görülmektedir. t-d ya da d-t arası ünsüz IPA kartında, “t̥” simgesiyle karşılanmış ve tonlulaşmış, dişeti, patlamalı ünsüz olarak yer almaktadır.

Fonem olan t ünsüzü Gemalmaz 1978'de “normal t” adıyla yer almış ancak ünsüzün oluşumuyla ilgili açıklama yapılmamıştır. Günay, t ünsüzünün “t' ” işaretiyle “kalın ünlülerle hece kuran, ön boğumlanmalı t ünsüzü” tanımını yaptığı bir alafonuna yer vermiştir. Bu tanımlamada ünsüzle ilgili, ünsüzün özelliklerini belirleyen fizyolojik ölçütlere göre nitelikli bir değerlendirmenin yapılmadığı görülmektedir.

3.2.2.2.4. /f/ ve /v/ Ünsüzleri

Fonem olan f ve v ünsüzleri yalnızca Gemalmaz 1978'de tanımları ile yer almıştır. Bu seslerin alafonu olan f-v arası ünsüz, Buran 1997, Eren 1997, Boz 2002 ve Gülsevin 2002'de geçmektedir. Çalışmalarda, “F” simgesiyle karşılanan, genel ifadesiyle f-v arası ses olarak nitelendirilen ve oluşumuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmeyen alafon, IPA

kartında “f” işaretiyle gösterilmekte ve tonlulaşmış, diş-dudak, sızıcı olarak tanımlanmaktadır.

v foneminin alafonu olarak Anadolu ağızlarında tespit edilen “çift dudak v’si” için çalışmalarda yaygın olarak “w” işareti kullanılmıştır. Sağır, çift dudak v’sini tanımlarken sesin akıcı olduğunu belirtmiştir (bk. 1995). Ancak çift dudak v’si, akıcı değil, sızıcı sürekli bir ünsüzdür.

Buran, çeviriyazı listesinde “v” işaretiyle gösterdiği sesi “çift dudak v’si” olarak adlandırırken; inceleme kısmında sesin b ile v arasında bir diş-dudak sesi olduğunu söylemiştir (bk. 1995). Bu tanıma göre ses bir çift dudak sesi midir, yoksa diş-dudak sesi midir belli değildir. Eren’in çalışmasında ise yuvarlak ünlü yanında görüldüğü söylenen çift dudak v’si ünsüzünün hangi yuvarlak ünlünün yanında görüldüğü açık değildir (bk. 1997). Anlatılmak istenen herhangi bir ünlüyse onun belirtilmesi, yuvarlak ünlülerin hepsi kastediliyorsa ifadenin ona göre olması gerekmektedir.

Çift dudak v’si, IPA kartında, “β” simgesiyle gösterilmiş ve “tonlu, çift dudak, sızıcı” olarak tanımlanmıştır. Çift dudak v’si yuvarlak ünlülerden önce veya sonra gelen “v” foneminin “çift dudak v’si” biçiminde söylenen ötümlü, sızıcı sürekli, ağız ve yarı ünlü bir alt sesbirimidir.

3.2.2.2.5. /g/ Ünsüzü

g ünsüzünün incelenen çalışmalarda, ön damak, art damak, orta damak ve patlayıcı gırtlak g’si alafonları tespit edilmiştir. Ön damak g’si, Caferoğlu’nun çalışmasında “yumuşak g” olarak adlandırılmış, diğer çalışmalarda da “ince g” ve “palatale g” olarak isimlendirildiği görülmüştür. Caferoğlu 1943, Günay 1978, Buran 1997, Kalay 1998, Günşen 2000, Boz 2002’de art boğumlanmalı ünlülerin yanında bulunduğu söylenen ön damak g’si, “gah, gavur” örneklerinde de görüldüğü gibi yanındaki art ünlü, önlüleşmiş olan bir ünsüzdür. Yani, verilen bu örneklerdeki “a” ünlüleri önlüleşmiş a ünlüleridir. Dolayısıyla bu ünsüzün önlüleşmiş art ünlüler ya da ön ünlüler yanında bulunduğunu söylemek mümkündür. Çalışmalarda, ön damak g’si oluşum yeri ve biçimi bakımından

anlatılmamıştır. Ön damak g'si IPA kartında, “j” işaretiyle karşılanmış ve tonlu, ön damak, patlamalı” olarak tanımlanmıştır.

Art damak g'sinin araştırmalarda kalın ünlülerle hece kurduğu belirtilmiştir (bk. Günay 1978, Kalay 1998, Aydın 2002). Ünsüzle ilgili tespit edilen kaynaklarda, yeterli açıklama yapılmamış ünsüzün boğumlanma yeri ve şekliyle ilgili bilgiler verilmemiştir. Erten, “Arka damak g'si olup Diyarbakır ağzına has bir ünsüzdür.” dediği art damak g ünsüzü için iddialı bir genelleme yapmıştır (bk. 1994). Bu açıklamaya göre sesin diğer çalışmalarda olmaması gerekirdi, ancak çalışmalardan da görüldüğü üzere vardır.

Sağır, “ğ” simgesiyle karşıladığı art damak ünsüzünü açıklarken, sesin “ğ” simgesiyle gösterdiği ve orta damak ünsüzü olduğunu söylediği sestten daha önde boğumlandığını belirtmiştir (bk. 1995). Orta damak, art damağın önündedir ve art damak g'si orta damak g'sinin önünde değil, arkasında boğumlanır. Ayrıca Sağır'ın art damak g'si için verdiği “ğesab” örneğindeki g sesinin, ön bir ünlü yanında bulunması nedeniyle art damak sesi olması imkansızdır.

Araştırmalarda tespit edilen ancak yeterince açıklanmayan art damak g ünsüzü IPA kartında, “g” simgesiyle gösterilmekte ve “tonlu, art damak, patlamalı” olarak tanımlanmaktadır.

Çalışmalarda yer alan diğer bir alafon, orta damak g'sidir (bk. Gemalmaz 1978, Sağır 1995, Buran 1997, Eren 1997). Sağır, “Ön damakta, art damağa biraz yakın bir noktada hafif bir patlama ile oluşan ünsüzdür.” dediği orta damak g'sinin nerede oluştuğuyla ilgili çelişkili bir ifade kullanmıştır. Ses ön damakta mı oluşuyor, ön damak ile art damağın ortasında mı oluşuyor ya da orta damağın art damağa daha yakın bir bölümünde mi oluşuyor belli değildir. Buran'ın çalışmasında da benzer biçimde çeviriyazı listesinde orta damak g'si olarak verilen ünsüz, inceleme bölümünde arka damak g'si olarak tanımlanmıştır (1995).

Sözü edilen çalışmalarda, ağızlarda tespit edilen orta damak g'siyle ilgili eksik bilgiler verilmiştir. Bu ünsüz, IPA kartında, “ɟ” simgesiyle gösterilmekte ve “tonlu, arka damaksılaşmış ön damak, patlamalı” olarak tanımlanmaktadır.

Ağızlarda tespit edilen bir diğer alafon, “patlayıcı gırtlak g'si” veya “boğaz g'si” olarak adlandırılan ünsüz, Korkmaz 1956, Korkmaz 1963, Sağır 1995, Günşen 2000'de geçmektedir. Gırtlak g'si'nin gırtlakta boğumlandığı ve kalın ünlülü heceler oluşturduğu belirtilmiştir (bk. Sağır 1995). Diğer çalışmalarda da oluşumu ve nitelikleriyle ilgili yeterli bilgi verilmeyen bu alafon, IPA'da “ɟ” simgesiyle karşılanarak, “tonlu, küçük dil, patlayıcı” olarak tanımlanmaktadır.

Standart dilde yer alan ğ sesine ve alafonlarına, yapılan ağız araştırmalarından, Gemalmaz 1978, Günay 1978, Buran 1997'de yer verilmiştir. Gemalmaz art ve ön oluşumlu iki tür ğ sesine değinmiştir. Günay, gırtlığa yakın yerde boğumlanan hırıltılı ğ sesine işaret etmiştir. Günay, söz ettiği bu ünsüzün yazı dilindeki biçimiyle ön damak bölgesinde boğumlanan ğ sesinin art damak, gırtlak bölgesine kaymasıyla oluştuğunu söylemiştir. Ancak, yazı dilindeki ğ ünsüzü yalnızca ön damakta boğumlanmaz, art ve ön damakta olmak üzere iki türü vardır.

3.2.2.2.6. /h/ Ünsüzü

Standart dildeki h ünsüzü, Gemalmaz'ın çalışmasında “normal h” ünsüzü olarak çeviriyazı listesinde verilmiş ve yazı dilindeki ünsüzle aynı olduğu belirtilmiştir (1978). Yapılan ağız araştırmalarında, incelenen çalışmalar doğrultusunda h ünsüzünün “nefesli h” ve “hırıltılı h” olarak adlandırılan, Arapça'daki “ح” ve “خ” seslerine karşılık gösterilen alafonları tespit edilmiştir. Hırıltılı h ünsüzü “ħ” ve “x” simgeleriyle çalışmalarda gösterilmiştir. Korkmaz 1963'te, “çıhar-, yoğarı, ufağ” örneklerindeki h sesinin “sızıcı, tonlu gırtlak ünsüzü” olduğu söylenmiştir. Gemalmaz, “hecer, noğsan, sabağ, sarığ” örneklerini verdiği sesin tonsuz art damak sızıcısı olduğunu söylemiş, sesle ilgili yaptığı açıklamada bu ünsüzün ince ünlülerle hece kurduğuna değinmiştir (bk. 1978). Verilen örneklere bakıldığında, sözü edilen ünsüzün sadece ön ünlülerle hece kurmadığı görülmektedir. Ayrıca Korkmaz'ın gırtlak ünsüzü dediği ses için

Gemalmaz arka damak ünsüzü, Buran (1997) orta damak ünsüzü demiştir. Bu açıklamalara göre sesin oluşum yeriyle ilgili verilen bilgiler aynı değildir.

Aydın 2002’de hırıltılı h sesi sızıcı, tonlu, gırtlak ünsüzü olarak tanımlanmıştır ve sesle ilgili “bobalıh, çıhart-, ğarmah” örnekleri verilmiştir. Örneklere bakıldığında sözü edilen sesin tonlu değil tonsuz nitelikte olduğu görülür. Günşen, çeviriyazı listesinde “hırıltılı, sızıcı ve tonsuz art damak h’si” olarak tanımladığı ses için çalışmanın inceleme bölümünde “Arap alfabesinde hırıltılı h harfi ile gösterilen sızıcı ve tonlu gırtlak h’si.” demiştir (bk. 2000). Bu tanımlara göre h sesinin tonluluk-tonsuzluk karşılığının hangine sahip olduğu belli değildir. Aynı şekilde art damak sesi mi gırtlak sesi mi o da açık değildir. Ayrıca, Arap alfabesindeki “ح” harfinin değeri “hırıltılı h”dir, “hırıltılı h” bir harf değildir.

Hırıltılı h sesinin oluşum yeri ve titremliliği hakkında tutarlı bilgiler verilmemiştir. Bazı çalışmalarda tonlu, bazılarında tonsuz; bazı çalışmalarda art damak, bazılarında gırtlak ünsüzü olarak verilmiştir. “Baḥdı” ve “ḥoş” gibi örneklerde bulunan hırıltılı h sesi, IPA kartında, “χ” simgesiyle gösterilmekte ve “tonsuz, küçük dil, sızıcı” olarak tanımlanmaktadır.

Araştırmalarda saptanan nefesli h ünsüzü, Ercilasun 1983, Gülensoy 1988, Erten 1994, Sağır 1995, Eren 1997, Özçelik 1997, Günşen 2000, Aydın 2002’de geçmektedir. Bu ünsüzün Türkçe kelimelerde bulunmadığı, Arapçadan geçen kelimelerde, Arapçadaki “ح”sesine karşılık bulunduğu değinilmiştir (bk. Ercilasun 1983, Erten 1994, Eren 1997). Sesle ilgili yaygın görüş ünsüzün bir gırtlak sesi olmasıdır. Nefesli h sesi, ses tellerinin titreşip titreşmemesi bakımından Özçelik 1997 ve Aydın 2002’de tonlu; Gülensoy 1988, Ercilasun 1983, Erten 1994 ve Sağır 1995’te tonsuz şeklinde sınıflandırılmıştır. IPA kartında, nefesli h ünsüzü, “H” simgesiyle gösterilmekte ve “tonsuz, yutak, sızıcı” olarak tanımlanmaktadır.

Eren, “h” işaretiyle karşıladığı sesin hırıltılı h’nin ön damaklı karşılığı olduğunu söylemiş ve yalnızca “ekmehnen” örneğinde rastlandığını belirtmiştir (bk. 1997). Bu

açıklamaya göre sözü edilen sesin oluşum noktasının ve özelliklerinin ne olduğu bilinmektedir. Bu tanıma göre ünsüzle ilgili açık olarak söylenen tek şey, ünsüzün ön damak sesi oluşudur.

3.2.2.2.7. /k/ Ünsüzü

k ünsüzünün incelenen çalışmalarda, art damak, ön damak, orta damak k'si ve yarı tonlu ön damak ve art damak k'si alafonlarıyla karşılaşılmaktadır. Art damak k'si, çalışmaların çoğunda “k”; Caferoğlu 1942’de “q”; Korkmaz 1963’te “*ḳ*” simgesiyle gösterilmiştir. Günay, art damak k'sinin ince ya da yarı kalın ünlülerle hece kurduğunu söylemiştir (bk. 1978). Sağır, Kalay ve Aydın da kalın ünlülerle hece oluşturduğunu belirtmiştir (bk. 1995 ve 1998). Günşen, art damak g'si için “Türk alfabelerinde kalın, k harfi ile gösterilen süreksiz ve tonsuz, art damak (postpalatal) k'si.” demiştir. Bu tanımda sözü edilen alfabeler nelerdir ve buradaki “Türk” sözcüğü neyi kastetmektedir anlaşılmamaktadır.

Erten'in tanımında, “Bu ünsüze Türkçe kelimeler ile g>k değişimi sonrası Arapça kelimelerde rastlanır.” dediği art damak k'sinin, g>k değişimi ile değil, ancak ğ>k değişimi ile oluşmuş Arapça kelimelerde görülebileceği söylenebilir.

Çalışmalarda yeterli bilginin verilmediği art damak k'si, IPA kartında, “K” simgesiyle gösterilmekte ve “tonsuz, art damak, patlamalı” olarak tanımlanmaktadır.

Korkmaz 1956, Günay 1978, Sağır 1995, Buran 1997, Eren 1997, Kalay 1998, Günşen 2000, Boz 2002, Gülsevin 2002’de tespit edilen ön damak k'sinin çalışmalarda art ünlülerle hece oluşturduğuna değinilmiştir. Ancak verilen örneklerden de “mekan, verimkar” görüldüğü üzere sözü edilen ünsüzün komşuluğunda önlüleşmiş art ünlüler bulunur. Ayrıca, bu örneklerdeki k ünsüzü ön damak ünsüzü değil, orta damak ünsüzüdür denilebilir. Yalnızca Eren'in çalışmasında ön damak k'si olarak verilen ünsüz örneklerden de görüldüğü gibi ön ünlüler komşuluğunda hece oluşturan bir ünsüzdür.

Araştırmalarda tespit edilen bir diğer alafon orta damak k'sidir. Buran 1997, Eren 1997, Akar 2004 orta damak k'sinin yer aldığı çalışmalardır. Oluşumu ile ilgili gerekli bilgilerin verilmediği bu ünsüzün “köyde” (Eren 1997) örneğinde, yanındaki art ünlünün önlüleştiği görülmektedir. Orta damak k'si IPA kartında, “c^y” simgesiyle karşılanmakta ve “tonsuz, arka damaksılaşmış ön damak patlamalı” olarak tanımlanmaktadır.

k-g veyahut k-ğ arası ünsüz olarak çalışmalarda bulunan ve genellikle büyük harfle “K”, “K̂” gibi gösterilen sesler patlamasını kaybetmiş ön damak k'si veyahut patlamasını kaybetmiş art damak k'si olarak nitelendirilmiştir (bk. Korkmaz 1956, Gülensoy 1988, Buran 1997, Günşen 2000, Öztürk 2009). Gülensoy, çeviriyazı listesinde “patlamasını kaybetmiş ön damak k'si” dediği sesi “Sert damak ünsüzlerinden olan patlayıcı-tonlu g ile, yumuşak damak ünsüzlerinden sızıcı-tonlu ğ, bazı durumlarda sert damak patlayıcı-tonsuz k ve yumuşak damak-tonsuz k̂'ya doğru bir eğilim gösterirlerse de tam bir tonsuzlaşmaya uğramamışlardır. Bu durumda kulağa g-k ve k̂-k̂ arası bir ses gelir ki bu K/K̂ olarak gösterilir.” olarak açıklamıştır. Bu açıklamaya göre, sözü edilen ses g'nin k'ye değişim yönüyle oluşmaktadır ki bu da g ünsüzünün tonsuzlaşması demektir. Ancak çeviriyazı listesinde tonsuzluğunu yitirmiş yarı tonlu olan bir k ünsüzünden bahsedilmiştir.

Patlamasını kaybetmiş ön damak ünsüzü olan k, yarı tonlu, süreksiz, k-g arası bir ünsüz; patlamasını kaybetmiş art damak k'si de yarı tonlu, süreksiz, k-ğ arası ünsüzdür.

3.2.2.2.8. /l/ Ünsüzü

Ağızlarda l ünsüzü Gemalmaz 1978'de “bölgemiz için normal l” isimlendirmesiyle transkripsiyon işaretleri listesinde yer almıştır. Gemalmaz, çalışmasında l ünsüzünün boğumlanması ve özellikleriyle ilgili detaylı bir açıklama yapmamıştır.

İncelenen çalışmalarda, l ünsüzünün genel ifadesiyle “ince l” veyahut “yumuşak l” olarak adlandırılan bir alafonu bulunmaktadır. Caferoğlu 1941, Caferoğlu 1943, Günay 1978 (bk. “l”), Sağır 1995, Kalay 1998 ve Boz 2002'de ön damak l'sinin kalın ünlüler yanında oluştuğu belirtilmiştir. Ancak verilen örneklerden hareketle, “lale, hal, alkol,

filan” gibi sözcüklerde yer alan palatale l ünsüzünün komşuluğundaki art ünlülerin de önlüleşmesi durumu söz konusudur. Dolayısıyla, bahsedilen ön damak l’si yanında bulunan ünlüler önlüleşme meyili olan seslerdir.

Dilbilgisi kitaplarına bakıldığında, Ergin, l ünsüzünün ince ve kalın l olmak üzere iki tane olduğuna değinir. İnce l’de dilin ön tarafı ince vokallerdeki gibi kabarır ve ucu kalkar. Kalın l’de ise dilin arka tarafı arka vokallerdeki gibi kabarır ve ön tarafı temas için kalkar. Kalın l’nin teşekkül noktası daha arkada ve arka damak seslerine yakındır (Ergin, 1998: 47). IPA kartında ön damak l’si “L” simgesiyle gösterilmiş ve “tonlu, dişeti, yanal akıcı” olarak tanımlanmıştır. Ergin’in tanımı ve IPA kartındaki tanım doğrultusunda ağız çalışmalarına bakıldığında tespit edilen ön damak l’sinin boğumlanma yeri ve biçimiyle ilgili özelliklerin verilmediği ortaya çıkmaktadır.

3.2.2.2.9. /m/ Ünsüzü

Fonem olan m ünsüzü Gemalmaz’ın çalışmasında “normal m” adı altında çeviriyazı listesinde yer almıştır. m ünsüzünün boğumlanmasının yalnızca Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındakiyle aynı olduğu söylenerek sesle ilgili gerekli açıklama yapılmamıştır. Diğer çalışmalara bakıldığında, ağızlarda fonem olarak bulunan m ünsüzünün işaretinin çeviriyazı listesinde yer almadığı ve tanımlanmadığı görülmektedir.

3.2.2.2.10. /n/ Ünsüzü

Fonem olan n ünsüzü Gemalmaz 1978’in çeviriyazı listesinde “bölgemiz için normal n” adıyla yer almaktadır. Gemalmaz’ın çalışmasında, ünsüzün özellikleri ve oluşumuyla ilgili açıklama yapılmamıştır. İncelenen çalışmaların hepsinde tespit edilen /n/ foneminin bir alafonu, genel ifadesiyle “geniz n’si” veyahut “art damak n’si” olarak adlandırılmıştır.

Korkmaz ve Gemalmaz, “gensel n” ünsüzünün ön ve arka damakta oluşan iki farklı biçiminin olduğunu belirtmiş ve bu sesler için ayrı işaretler kullanmıştır (bk. 1956, 1978). Ancak Korkmaz 1963’te ve Gülensoy 1988’de, “genzel ön ve art damak n’si” denilen bir ses mevcuttur. Burada kastedilen iki ses için de aynı işaretin kullanılması durumudur, ancak belirtilmemiştir; bunun belirtilmesi gerekmektedir. Örneğin

Ercilasun, çalışmasında ön damak ve arka damak genzel n sesleri için ayrı işaretler kullanmadığını belirtmiştir (bk. 1983). Gülensoy ise, ses için inceleme bölümündeki açıklamasında, yumuşak damak genzel tonlu ünsüz ñ'nin eski şekliyle yaşadığını söyleyerek iki farklı sestten sadece biriyle ilgili bilgi vermiştir (Benzer açıklama için bk. Günşen 2000).

Sağır'ın çalışmasında, diğer çalışmalarda ince ünlülerin yanında bulunduğu söylenen ön damak n'si orta damak n'si olarak verilmiştir (bk. 1995). Örneklerden “señsen, göresin” görüldüğü gibi, “ñ” işaretiyle gösterilen ünsüz orta damak değil, ön damak sesidir. Buran, “damak geniz konsonu” dediği ve genzellik özelliğinin olduğunu söylediği sesle ilgili kullandığı yanlış ifade dolayısıyla sesin hangi damakta oluştuğuna dair bir bilgi vermemiştir (bk. 1997). “Damak konsonu” ifadesi sesin oluşum yeri hakkında bir bilgi vermemektedir, daha ayrıntılı bir açıklamanın yapılması gerekmektedir (Benzer ifade için bk. Akar 2004).

Boz, transkripsiyon işaretleri listesinde, “ñ” işaretiyle karşıladığı ünsüz için “nazal g” demiştir ve sesin genzel art damak g'si olduğunu belirtmiştir. Ancak, “äviñ, görüyöñuz” gibi verilen örnekler üzerine bu sesin yalnızca “g” ile ilgili bir ses olmadığı söylenebilir. Ayrıca, “äviñ” örneğindeki n, ön damak n'si, “görüyöñuz” örneğindeki n art damak n'sidir (Benzer açıklama için bk. Gülsevin 2002).

İncelenen araştırmalarda tespit edilen ön damak ve art damak n'si, IPA kartında, “ɲ” simgesiyle “tonlu, ön damak, genzili”; “ŋ” simgesiyle “tonlu, art damak, genizli” olarak yer almaktadır. Her iki alafonun da özellikleri açıklamalarda da yer aldığı gibi, ötümlü, akıcı sürekli ve geniz ünsüzü olmasıdır.

Korkmaz 1956, Günşen 2000 ve Boz 2002'nin çalışmalarında, n ünsüzünün tespit edilen bir diğer alafonu, tonunu kaybettiği ve düşme durumuna geldiği söylenen n sesidir. Sözü edilen ses için çalışmalarda kullanılan işaret ise “ŋ” simgesidir. Sesle ilgili yapılan tanımlarda, sesin tonunu kaybettiğine değinilip düşme durumuna geldiği söylenmiştir. Bu açıklamalar sesle ilgili sınırlı bir bilgi vermektedir. IPA kartına

bakıldığında çalışmalarda kullanılan “ŋ” simgesinin “ötümsüzleşme”yi gösterdiği görülür.

3.2.2.2.11. /s/ ve /z/ Ünsüzü

Standart dilde bulunan s ve z ünsüzleri Gemalmaz 1978’de çeviriyazı listesinde “normal s” ve “normal z” olarak verilmiş, ancak özelliklerine değinilmemiştir. Çalışmalarda s-z veyahut z-s arası ünsüz olarak geçen alafonlar tespit edilmiştir. Bu alafonlar Günay’ın çalışmalarında “peltek s” ve “peltek z” olarak adlandırılmış (bk. 1978), diğer çalışmalarda “s-z arası ünsüz” olarak yer almıştır. Çalışmalardaki tanımlara bakıldığında alafonlarla ilgili yeterli bilginin vermediği, eksik tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. IPA kartında, “peltek s” ünsüzü “θ” simgesiyle gösterilmekte ve “tonsuz, dilucu, dişlerarası, sızıcı” olarak; “peltek z” ünsüzü, “Ð” simgesiyle gösterilerek “tonlu, dilucu, dişlerarası, sızıcı” olarak tanımlanmıştır.

3.2.2.2.12. /r/ Ünsüzü

r fonemi Gemalmaz 1978’de “bölgemiz için normal a” isimlendirmesiyle çeviriyazı listesinde yer almıştır, ancak ünsüzün özellikleriyle ilgili bilgi verilmemiştir. Çalışmalarda, r foneminin “tonsuzlaşmış r” ve “titrekliği uzatılan r” alafonlarıyla karşılaşılmaktadır. Korkmaz 1856, Günay 1978, Gülensoy 1988, Günşen 2000, Akar 2004’te tespit edilmiş olan “tonsuz r” ünsüzünün genel olarak, tonunu kaybedip düşme durumuna geldiği belirtilmiştir.

Günay çalışmasında “tonsuz r” alafonunu açıklarken “Yazı dilimizdeki biçimiyle dişeti bölgesinde boğumlanan tonlu r ünsüzünün ön damak bölgesine kayarak titrekliğini kısmen yitirmesiyle doğan bir ünsüzdür.” demiştir. Ancak, standart Türkçedeki r sesi, oluşum noktası itibarıyla dil ortasının, yumuşak ön damağa temas etmesiyle yani ön damakta oluşan, ötümlü, sürekli çarpmalı bir ünsüzdür (Ayrıntılı bilgi için bk. Ergin 1998, Eker 2010). Tanımlardan görüldüğü üzere tonsuz r alafonuyla ilgili yeterli ve doğru açıklama yapılmamıştır.

Çalışmalarda yer alan bir diğer alafon, “titrekliği uzatılan r”, Buran 1997 ve Kalay 1998’de bu adla yer almaktadır. Eren, “Hece veya kelime sonlarıyla yuvarlak ünlüler arasında bulunan bir ünsüzdür.” dediği alafonla ilgili niteliksel hiçbir bilgi vermemiştir. Titrekliği uzatılan r sesi, IPA kartında, “ɾ” simgesiyle karşılanmakta ve “tonlu, dişeti, tek vuruşlu (hafif titrek), hecesel” olarak tanımlanmaktadır.

3.2.2.2.13. /y/ Ünsüzü

Standart dildeki y ünsüzü ağız çalışmalarında yalnızca Gemalmaz 1978’de “normal y” adıyla yer almıştır. Gemalmaz’ın çalışmasında bu ünsüzün yalnızca “yarı ünlü” olma özelliğine değinilmiş, oluşumuyla ilgili bilgiler verilmemiştir.

Sağır, “ý” simgesiyle karşıladığı ünsüz için çeviriyazı listesinde “Akıcı, tonlu, yarı ünlü, dişeti-diş ünsüzüdür.” demiştir (bk. 1995). İnceleme bölümünde ise “ý” işaretiyle gösterilen aynı ses için yapılan “Akıcı-sızıcı-tonlu y ünsüzü bölgede önce zayıflamaya sonra düşmeye en çok eğilimli olan bir ünsüzdür.” tanımı ele alındığında sözü edilen ünsüz için akıcı-sızıcı karşıtlığının ikisi de belirtilmiştir. /y/ ünsüzü, ötümlü, ön damak, sürekli akıcı, ağız ve yarı ünlü bir sestir. Bu özellikler doğrultusunda Sağır’ın açıklamasında yer alan “dişeti-diş ünsüzüdür” ifadesi yanlıştır. Tanımda, anlatılmak istenen alafonun oluşumuyla ve özellikleriyle ilgili bilgiye ulaşılmamaktadır.

3.2.1.3. Diakritikler ve Diğer İşaretler

Ayrt işaretleri (diakritikler), ünlü ve ünsüzleri karşılayan simgelere eklenerek onların değerleri değiştiren, farklı özelliklerdeki sesler olduklarına işaret eden küçük simgelerdir. Örneğin, standart Türkiye Türkçesi alfabesindeki “ç, ğ, ş, ü” simgeleri diakritikler vasıtasıyla oluşturulan harflerdir. Anadolu ağızları üzerine yapılan araştırmalarda da araştırmacıların sesleri karşılayan işaretlerin kullanımında kolaylık olması açısından ayrt işaretlerinden istifade ettikleri görülmektedir. Ele alınan çalışmalarda, ayrt işaretleri yaygın olarak, seslerle ilgili uzunluk, kısalık, genzelleşme, diftong, ikiz ünlülük, incelme, vurgu ve ton gibi özellikleri göstermek amacıyla

kullanılmıştır. Hemen hemen araştırmalarda kullanılan diakritikler, bazı çalışmalarda farklı fontlarda yazılmış olmasıyla birlikte aynıdır.

Uzunluk işareti, Gemalmaz 1978 hariç diğer çalışmalarda (-) simgesinin ünlü simgeleri üzerinde kullanılması şeklindedir. Gemalmaz ise, uzunluk için ünlü simgeleri üzerinde (:) işaretini, “ü” gibi kullanmıştır. Ayrıca, Caferoğlu 1943’te ünlülerde tespit edilen yarı uzunluğun gösterimi için ünlü simgelerin üstüne gelen (˘) diakritiği bulunmaktadır. IPA kartında, uzunluk işareti ünlü işaretlerinden sonra gelen *aː* “uzun a” örneğinde görülen (:i) simgesidir.

Ünlülerin sesletiminde standart dildeki süreden daha kısa sürede söylendiğini gösteren işaret, ünlü simgesinin üstüne (ː) ayırt simgesinin konulması ile yapılmıştır: *ĩ* “kısa ı” gibi. Yalnızca Sağır’ın çalışmasında kısalık bildiren diakritik, ünlü simgelerinin üstüne gelen (ː) işaretidir (bk. 1995). IPA’da aynı simgenin “çok kısa” olarak nitelendirilmiş ünlü işaretine eklenen diakritik olduğu görülür.

Ünlülerin genizsileştiğini gösteren işaret, ünlü simgelerinin üzerine gelen *ã* “genizsi a” örneğindeki gibi (˜) simgesidir. Gemalmaz, çalışmasında genzelleşen ünlüler için (ⁿ) diakritiğini kullanmıştır: *aⁿ* “genzelleşmiş a” gibi. IPA kartında da ünlülerin genizsilik özelliği için (˜) diakritiği kullanılmaktadır.

Çalışmalarda, ünlüler için ön damaksılaşma yani bilinen tabirle incelmeyi işaretlemek için kullanılan simge ünlünün üzerine gelen (˘) ayırtıdır (bk. Eren 1997, Günşen 2000). Aynı işaret, Korkmaz 1963, Ercilasun 1983, Günşen 2000’in çalışmalarında ünsüz simgelerinin üzerine eklenerek ünsüzlerin oluşum noktasının öne kaydığını göstermektedir. IPA kartında dilin önlüleşmiş olduğunu gösteren diakritik, ünlü ve ünsüz simgelerinin altına gelen (˙) diakritiğidir: *u˙* “önlüleşmiş u” gibi.

Buran 1997, Eren 1997, Günşen 2000’de (.) ayırt işareti geniş ünlüler üzerinde daralmayı/kapalılığı karşılamak için ünlü simgelerinin üstüne eklenmiştir. Aynı işaret

Gülensoy 1988’de “r, l” örneklerinden görüldüğü üzere, ünsüzler altında gevşeme işareti olarak verilmiştir. Ercilasun, k ve g ünsüzleri altında art damaklılık, h ünsüzü altında nefeslilik, e ünsüzü üstünde kapalılık işareti olarak sözü edilen ayırt işaretine yer vermiştir (bk. 1983). Her işaretin ayrı bir değeri karşılması gerektiği çeviriyazıda ayırt işaretlerinin kullanımında tutarlılık olması gerekir. Bu sebeple Ercilasun’un çalışmasında, aynı işaretin farklı değerlere karşılık kullanılması eleştiriye açık bir durumdur. Ünlülerdeki daralma işareti IPA kartında, (.) simgesiyle “dil alçaltılmış” tanımlamasıyla gösterilmektedir. Ercilasun’un belirttiği k ve g ünsüzlerinin art damaklılığı durumu IPA kartında ünsüz simgelerinden hemen sonra eklenen (ʸ) diakritiği ile karşılanmaktadır.

(°) diakritiği, Ercilasun 1983, Buran 1997, Eren 1997’de çeviriyazı listelerinde ünlü simgelerinin üzerine gelerek ünlülerdeki yarı yuvarlaklaşması işaretlemiştir. Korkmaz 1963, Ercilasun 1983, Günşen 2000’de aynı ayırt işareti ünsüz simgelerinin altına gelerek ünsüzlerin tonunu kaybettiğini göstermiştir. Ercilasun’un aynı işareti ünlülerdeki yuvarlaklaşmayı ve ünsüzlerdeki tonsuzlaşmayı göstermek için kullandığı görülmektedir. IPA kartında, yarı kapalılığı, yuvarlaklığa yakın oluşu simgeleyen (.) diakritiğidir; yarı yuvarlaklığı düze yakın oluşu simgeleyen (˘) diakritiğidir. Görüldüğü üzere, Anadolu ağızları üzerine yapılmış olan çalışmalarda ünlülerin yuvarlaklığındaki düze yakınlık ya da yuvarlağa yakınlık ölçütleri dikkate alınmamıştır. Ünsüzler altında yer alarak ünsüzlerin tonsuzlaştığını gösteren işaret IPA’da da ünsüz simgelerinin altına gelen (°) diakritiğidir.

İki ayrı kelimenin bir arada söylendiğini göstermek için kullanılan (_) diakritiği genel olarak “ulama işareti” ya da “difong” adı altında çalışmalarda yer almıştır. Aynı işaret ünlü simgeleri altında da ikiz ünlülüğü karşılamak için kullanılmıştır. Korkmaz 1956’da iki farklı ayırt işaretinin, iki ünlünün simgesinin altına gelen (_) ve iki ünlünün simgesinin üstüne gelen (^) simgelerinin çeviriyazı listesinde verildiği görülmektedir. Bu durum ikiz ünlüleri belirtilen işaretler konusundaki tutarsızlığı ortaya koyar. IPA kartında, aynı işaret durağanlığın olmadığını belirtmek amacıyla bulunmaktadır.

Parçalarüstü öğelerin ağız araştırmalarında gösterimi vurgu ve tonlamanın dar bir çerçevede işaretlenmesi şeklinde olmuştur. Genellikle hecelerden önce gelen bir işaretle hecelerdeki vurgu verilmek istenmiştir (bk. Korkmaz 1856, Korkmaz 1963, Günay 1978 vb.). Çalışmalarda kelime vurgusu ve hece vurgusu kısmen ayırt edilmeye çalışılmıştır, ancak bu ayırım için belirlenmiş ölçütler açık bir biçimde verilmemiştir. IPA kartında, vurgu birincil vurgu (ˈ); ikincil vurgu (ˌ) simgeleriyle verilmektedir.

Tonlama, Korkmaz 1956, Eren 1997, Günşen 2000’de yükselen ve alçalan ton olarak ayırım yapılarak farklı işaretlerle; Ercilasun 1983’te “tonlama işareti” denilen tek bir işaretle gösterilmiştir. IPA’da, (ˀ) simgesi, yükselen tonu; (ˁ) simgesi alçalan tonu karşılamak için verilmiştir.

Buran’ın çeviriyazı listesinde yer verdiği diakritik işaretleri yanlış bir ifade ile tanımladığı görülmektedir (bk. 1997). “(ˁ)-Geniz ünlüsü” örneğinden görüldüğü üzere, bu tanımdan anlaşılan geniz ünlüsünün (ˁ) simgesi oluşudur. Bu sorunu giderecek doğru bir tanım “Geniz ünlüsü işareti” demekle mümkün olabilir.

Öztürk, çeviriyazı listesinde (...) işaretini kayıttaki anlaşılmayan yerleri göstermek için kullanmıştır (2009). Bunun gibi derlemecinin konuşmasının anlaşılmadığı yerlerin veya şüpheli anlaşıldığı yerlerin gösteriminin incelenen çalışmalarda yapılmadığı görülmektedir. Araştırmalarda çeviriyazı listelerinde verilen ayırt işaretlerinin yanında, ayırt işaretleri yardımıyla oluşturularak kullanılan ünlü ve ünsüz simgeleri vardır. Ancak bunlar başlı başına bir diakritik olarak çeviriyazı listesinde verilip açıklanmamıştır.

SONUÇ

Çalışmanın önceki bölümlerinde değinilen konulardan ve tespit edilen durumlardan hareketle mevcut çalışmalardaki transkripsiyon sistemi ile ilgili aşağıda ifade edilen sonuçları çıkarmak mümkündür:

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalarda, transkripsiyonun nasıl yapıldığına dair bilgi verilmemiş, ölçü alınan kriterler belirtilmemiştir. Monografiler için belirlenmiş bir biçim yoktur. Kaynak kişinin adı, yaşı, derlemenin yapıldığı yer ve derlemenin konusu incelenen çalışmalarda genel itibarıyla belirtilirken, derlemecinin mesleği ve fiziksel bir anomalisinin olup olmadığı bilgisi ihmal edilmiştir. Çalışmalarda, derleyen kişi ya da kişilerin adları, yaşları ve mesleklerine değinilmediği, derleyenler tarafından sorulan sorulara yer verilmediği görülür.

Transkripsiyon için kullanılmış işaretlerin nereden alındığı ve hangi fontlarla yazıldığına dair bilgilere yer verilmemiştir. Metinlerde kullanılan çeviriyazı işaretleri listesinin çalışmanın başlangıcında veyahut metinlerin öncesinde ön bilgi vermek amacıyla verilmesi gerekirken bazı çalışmalarda bu listenin olmadığı, olanlarda da eksik işaretlerle bilgi vermeyen listeleme yapıldığı görülür. Örneğin, bir çalışmada, “metinlerde kullanılan bazı çeviriyazı işaretleri” başlığı altında metinlerdeki bazı işaretlere değinilmiş, diğer işaretler ise okuyucunun anlayışına bırakılmıştır.

Çeviriyazı işaretleri listesinde verilen işaretlerle açıklama kısmında ve metinlerde kullanılan işaretlerin aynı olmadığı çalışmalar vardır. İnceleme bölümlerinde çeviriyazı işaretlerinin değerleri açıklanmak istenmişse, listede yer alan her bir işaretin karşıladığı değer tanımlanmalıdır. Ancak araştırmalara bakıldığında, çeviriyazı işaretleri listesindeki simgelerin tamamının inceleme bölümünde ele alınmadığı görülür. Bunun yanı sıra metinlerde kullanılıp transkripsiyon işaretleri listesinde yer verilmeyen, ne olduğu okuyucunun tahminine bırakılan simgelerle inceleme bölümünde tanımlanan, metinlerde kullanılan, fakat transkripsiyon işaretleri listesinde bulunmayan simgeler de mevcuttur.

Ağız araştırmaları için derlenen metinlerin yazıya geçirilmesinde standart dildeki imla kurallarına nispeten uyulmaya çalışılmıştır. Özel isimlerin ve cümle başlarının yazımında, yazı dilinde ölçüt alınan büyük harf-küçük harf karşıtlığı, ağız transkripsiyonu için, kullanılan işaret ve değer karşılıklarının eşit olması gerekliliğinden lüzumsuzdur. Cümle başlarına büyük harfle başlama ya da özel adları büyük harf ile yazma, “A” ve “a” işaretlerinin farklı değerleri karşılaması nedeniyle yapılmamalıdır. Bu nedenle noktalama işaretlerinden “nokta”nın devamında yine küçük harfle başlanmalı ve özel isimlerde de büyük harfle yazma gerekliliği duyulmamalıdır.

İncelenen çalışmalarda, fonetik transkripsiyon kısmen yapılmaya çalışılmıştır. Bazı çalışmalar sadece parçalararası ögelerin tespitini amaçlamışken, diğerleri parçalararası ögelerin yanında vurgu ve ton gibi parçalarüstü ayırıcı ögeleri de dikkate almaya çalışmıştır. Ancak yapılan transkripsiyonlardan hareketle, her iki türün de tam olarak, tutarlı bir biçimde yapıldığını söylemek mümkün değildir.

Fonetik transkripsiyon için hangi ölçütlerin saptandığı belirtilmemiştir. Transkripsiyonu yapılan ağızdaki seslerin bilhassa alafonların hangi kriterler ölçü alınarak yazıya geçirildiği belli değildir. Tespit edilen alafonların bölge ağzında temel bir ses olmaları, fonolojik ve diyalektolojik bir değer taşımaları, ağızlar için ayırıcı olmaları vb. nedenlerle transkribe edildiğine değinilmemiştir.

Seslerin tanımlanması, incelenen çalışmaların büyük bir kısmında eksik yapılmış ya da hiç yapılmamıştır. Kronolojik sırayla çalışmalara bakıldığında önceki çalışmalardaki tanımların bazen yalnızca örnek alındığı bazen de kopyalandığı görülmektedir. Araştırmalarda görülen bu durum önceki çalışmalardaki yanlışların sürdürüldüğüne, transkripsiyonla ve neticesinde ulaşılan fonetik vb. bilgilerle ilgili yeni bir şeylerin söylenmediğine işaret eder.

Tanımlamalarda, ağızdaki herhangi bir sesin fonetik açıdan tanımlanması yerine sesle ilgili olmayan farklı açıklamalar yapılmıştır. Yapılan tanımlarda seslerin oluşumları ve özellikleriyle ilgili net bilgiler verilmemiştir. Seslerle ilgili verilen bilgilerde de çelişkili ifadeler kullanılmıştır. Seslerin oluşum yerleri ve oluşum biçimlerine göre

sınıflandırılmasında, ses organlarının karıştırıldığı ya da yeteri kadar tanınmadığı, araştırmacıların temel fonetik bilgisinden yoksun olduğu görülmektedir.

Çalışmalarda, herhangi bir sesi diğer seslerden ayıran ayırt edici özellikler eksik verilmiştir. Ünlülerin sınıflandırılmasında kullanılan artlık-önlük, darlık-genişlik, düzlük-yuvarlaklık karşıtlıkları; ünsüzlerin sınıflandırılmasında kullanılan oluşum noktası ve ötümlülük-ötümsüzlük, süreklilik-süreksizlik, ağız-geniz karşıtlıkları bilgisi tamamıyla çok az çalışmada seslerin ayırt edici özellikleri olarak sunulmuştur. Aynı ayırt edici niteliği gösteren farklı terimler bir arada kullanılmıştır. Seslerin oluşum biçimleri açıklanırken ölçülebilir tanımlar yapılmamış; seslerin kullanım alanlarıyla ilgili çok genel, iddialı ifadeler kullanılmıştır.

Sesler daha pratik bir sınıflandırmaya tabi tutulmak için tablolarla gösterilmiştir. Ancak bu tablolara bakıldığında seslerin tanımlarıyla verilen tablolardaki yerlerinin örtüşmediği görülmektedir. Bazı seslerinse tanımları yapılmış ancak oluşturulan tablolarda yer almamıştır. Tablolarda, farklı değerlerin aynı simgeyle de gösterildiği tespit edilmiştir.

Bazı çalışmaların inceleme bölümlerinde, tanımı yapılan sesle ilgili örnekler verilirken eylemler için “vêr-” örneğinde olduğu gibi metinde geçen tam sözcük verilmeyip sadece kök hali yazılmıştır. Örneklerde kelime fonetiğinin tam verilmemesi, söz konusu seslerle ilgili morfofonemik ve fonetik değişimleri takip için bilgiler elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Herhangi bir ses köklerde düzenli olarak görülüyorsa bu ayrıca belirtilmelidir.

Fonetik transkripsiyonun ele alınması için incelenen çalışmalarda tanımlama alanında yapılmış olan tespitlerin nedeni olarak şunlar söylenebilir:

- a) Ölçülemeyen tanımlama
- b) Anlaşılmayan tanımlama
- c) Eksik tanımlama
- d) Çelişkili tanımlama

Ele alınan çalışmalarda tespit edilen ve yukarıda değinilen durumlardan sonra son söz olarak şunları demek mümkündür:

Türkçenin yerel ağızlarından dil derlemeleri öncelikli, fonetik, morfolojik, sentaks ve sözvarlığı çalışmaları yapılabilmektedir. Çalışmaların bilimselliği açısından transkripsiyonun olabildiğince nitelikli yapılması gerekir. Bunun için ağız araştırmaları çerçevesinde “transkripsiyon” teriminin tanımı yapılmalı ve bu tanım kapsamında transkripsiyonun sistemi belirtilmelidir. Böylece sistem karmaşasının önüne geçilip, ortak bir işaret sisteminin oluşturulmasıyla kullanımda birlik sağlanacak ve simgelerin karşıladığı değerlerin tanımlanmasının en doğru bir biçimde yapılmasıyla da yazıya geçirilen ağız verilerinden daha verimli dilbilgisel, dilbilimsel vb. bilgiler elde edilecektir.

KAYNAKLAR

- AKAR, Ali (2004). *Muğla Ağzıları*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yay.
- AKAR, Ali (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları. *Turkish Studies*. S:2. s. 41-53.
- ALPASLAN, Evren (2007). Konuşma Dilinden Yazı Diline: Abecesel Çeviri-Yazı Tasarımı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. C. 24. S.1. s. 23-40.
- ASHER, R.E (Ed.). (1994). *The Encyclopedia Language and Linguistics*. England: Pergamon Press.
- AYDIN, Mehmet (2002). *Aybastı Ağzı*. Ankara: TDK Yay.
- BAEL, Christophe Va- Wilhelmus Strik- Henk van den Heuvel (2003). Application-Oriented Validation of Phonetic Transcriptions: Preliminary Results. <http://lands.let.ru.nl/-strik/publications/a103.pdf>
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- BRIGHT, William (1992). *International Encyclopedia of Linguistics*. Oxford University Press.
- BOZ, Erdoğan (2002). *Afyon Merkez Ağzı*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay.
- BUCHOLTZ Mary (2000). The Politics of Transcription. *Journal of Pragmatics*. V:32. P:1439-1465.
- BURAN, Ahmet (1997). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzıları*. Ankara: TDK Yay.
- BUSMANN, Hadumod (1999). *Routledge Dictionary of Language and Linguistic*. New York: Routledge.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994a). *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme I*. Ankara: TDK Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994b). *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme II*. Ankara: TDK Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994c). *Anadolu Ağzılarından Toplamalar*. Ankara: TDK Yay.
- CHOMSKY, NOAM-Morris HALLE (1968). *The Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row.
- COŞKUN, Volkan (2000a). Fonetik, Fonoloji ve Türkiye Türkçesinin Ünsüzler Matriksi. *Türk Dili*. S. 588. Aralık 2000. Ankara. s. 588-595.
- COŞKUN, Volkan (2000b). Fonetik ve Fonetik Laboratuvarları. *Türk Dili*. s.581.

- Ankara: TDK Yay.
- COŞKUN, Volkan (2000c). Türkiye Türkçesinde Vurgu, Ton ve Ezgi. *Türk Dili*. S.584. Ankara: TDK Yay.
- COŞKUN, Volkan (2003). Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Özellikleri ve Oluşum Yerleri Bakımından Sınıflandırılmasıyla Görüntüleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2001/I-II*. Ankara.
- CRYSTAL, David (1993). *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Oxford: Blacwell Publishers.
- CUCCHIARINI, Catia-Diana BINNENPOORTE (2002). Validation and Improvement of Automatic Phonetic Transcriptions. <http://lands.let.ru.nl/literature/catia.2002.1.pdf>
- DELİCE, İbrahim (1995). Anadolu ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. S.1. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- DEMİR, Nurettin (1997). Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*. Ankara: TDK Yay.
- DEMİR, Nurettin (2006). Ağız Araştırmaları ve Yöntem Sorunu. *2. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*. Kayseri.
- DEMİR, Nurettin (2010). Ankara Ağızlarının Dokümantasyonu Projesi (ANADOK). http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vtadi=TPRJ&ts=1338121806&keyword=107K482&s_f=1&page=1&detailed=1
- DEMİR, Nurettin (Baskı aşamasında). Transkripsiyon: Kimin İçin, Nasıl?. xxx.
- DEMİRAY, Erdinç (2008). Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Farklı Kullanılması Sorunu. *Turkish Studies*. Volume 3/6 Fall.
- DEMİRCAN, Ömer (1979). *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni- Türkiye Türkçesinde Sesler*. Ankara: TDK Yay.
- DEMUYNCK, Kris-Tom LAUREYS-Steven GILLIS (2002). Automatic Genaration of Pnpnetic Transcriptions for Large Speech Corpora. http://lands.let.kun.nl/cgn/pubs/2002_07.pdf
- DİTTMAR, Norbert (2009). *Transkription*. Wiesbaden: VS Verlag.
- EKER, Süer (2010). Ünlülerin Temel Özellikleri Üzerine Birkaç Not. *Turkish Studies*. Volume 5/4 Fall.

- EKER, Süer (2010). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- ERCİLASUN, A. Bican (1983). *Kars İli Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- ERCİLASUN, A. Bican (1999). Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*. Ankara: TDK Yay.
- EREN, M. Emin (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- ERGİN, Muharrem (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- ERTEN, Münir (1994). *Diyarbakır Ağızı*. Ankara: TDK Yay.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1978). *Erzurum İli Ağızları I, II, III*. Ankara: TDK Yay.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (2010). Yazıya Geçirme (Transcription) ve Yazı Çevrimi (Translitteration). *Türkçenin Derin Yapısı*. s.81-95.
- GIESE, Friedrich (1907). *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch. Teil I. Erzählungen und Lieder aus dem Vilayet Konjah*. Halle.
- GÜLENSOY, Tuncer (1979). Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine. *Türkoloji Dergisi*. C.VIII. S.1. Ankara: AÜ DTCF Yay.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- GÜLENSOY, Tuncer, Ercan ALKAYA (2003). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*. Ankara Akçağ Yay.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002). *Uşak İli Ağızı*. Ankara: TDK Yay.
- GÜNAY, Turgut (1978). *Rize İli Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- GÜNŞEN, Ahmet (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- HARTMANN, R.R.K. (1991). *Dictionary of Language and Linguistic*. London: Applied Science.
- IPA (2010). *Handbook of the International Phonetic Association, A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KALAY, Emin (1998). *Edirne İli Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- KARAHAN, Leyla (2000). Ağız Araştırmalarında Sorunlar. *Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- KILIÇ, Mehmet Ali (2003). Türkiye Türkçesindeki Ünlülerin Sesbilgisel Özellikleri. *Studies in Turkish Linguistic*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- KILIÇ, Mine (2008). *Kahramanmaraş Merkez Ağızı*. Ankara: Ukde Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1956). *Güney Batı Anadolu Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1963). *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.

- KORKMAZ, Zeynep (1965). *Bartın ve Yöresi Ağzıları*. Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1976). Anadolu Ağzıları Üzerine Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar. *TDAY-Belleten 1975-1976*. Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1987). Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış. *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985) Tebliğler*. İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (1990). Anatolien Dialects. *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*. Teil I. Akademia Kiado. Budapest.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). Anadolu Ağzılarına Toplu Bir Bakış. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. C.2. Ankara: TDK Yay.
- KOWALSKI, (1934). *Osmanisch-türkische Dialekte*. Anzyklopaedie des Islam 4. S. 991-1011.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip (1945). *Urfâ Ağzı*. Ankara: TDK Yay.
- LEWIS, G.L. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford: Clarendon.
- MALKOÇ, Ekrem (2009). Türkçe Ünlü Formant Frekans Değerleri ve Bu Değerlere Dayalı Ünlü Dörtgeni. *Dil Dergisi*. S.146.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1955). Fonetik Laboratuvarları Hakkında. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C.VI.
- NAZIM, Nabızade (2010). *Karabibik*. İstanbul: Bordo-Siyah Yay.
- NÉMETH, Gyúla (1965). *Die Türken von Vidin*. Budapest.
- OLCAY, Selahattin (1966). *Erzurum Ağzı*. Ankara: TDK Yay.
- ÖÇALAN, Muharrem (2006). Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 2006/1. s.44-57.
- ÖZÇELİK, Sadettin (1997). *Urfâ Merkez Ağzı*. Ankara: TDK Yay.
- ÖZTÜRK, Jale (2009). *Hatay Ağzı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- PEKACAR, Çetin- DİLEK, Figen Güner (2009a). Ağız Araştırmalarında Seslerin Tanımlanmaları ve Sınıflandırılmalarında Kullanılan Ölçütler Üzerine. *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*. Ankara: TDK.
- PEKACAR, Çetin- DİLEK, Figen Güner (2009b). Uluslararası Fonetik Alfabe I. *Dil Araştırmaları*. S.4. Ankara.
- PEKACAR, Çetin- DİLEK, Figen Güner (2010). Uluslararası Fonetik Alfabe II. *Dil Araştırmaları*. S.6. Ankara.

- RÄSÄNEN, Martti (1933). *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien*. Helsingforsiae.
- ROACH, Peter (2009). *A Little Encyclopedia of Phonetics*.
<http://www.personal.rdg.ac.uk/~llsroach/encyc.pdf>
- SAĞIR, Mukim (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağzları*. Ankara: TDK Yay.
- SAĞIR, Mukim (1999). Ağız Araştırmalarında Çeviriyazı. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*. Ankara: TDK Yay.
- SAĞIR, Mukim (1999). Anadolu Ağızlarında Ünlüler Ünsüzler. *3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı 1996*. s.987-996. Ankara: TDK Yay.
- TANER, Haldun (2011). *Şişhaneye Yağmur Yağdı/ Ayışığında Çalışkur*. İstanbul: Bilgi Yay.
- TÜRK, Oytun, Ö. ŞAYLI, A. Sumru ÖZSOY, L. M. ASLAN. Türkçe’de Ünlülerin Formant Analizi. http://www.busim.ee.boun.edu.tr/-speech/publications/Turkish_phonetics/oytun_c004.pdf
- UNICODE. The International Phonetic Alphabet in Unicode.
<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/ipa-unicode.htm>
- ÜÇÖK, Necip (2007). *Genel Fonetik*. İstanbul: Multilingual Yay.
- WRAY, A, K TROTT, A. BLOOMER (1998). *Transcribing Speech Orthographically*. London: Arnold.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Müberra SEYDİ ERTEK
Doğum Yeri ve Tarihi : Ordu 03.04.1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Projeler :1. Temmuz 2009-Ocak 2011, Nurettin Demir (Proje Yürütücüsü), Tübitak Projesi, *Ankara Ağızlarının Dokümantasyonu (ANADOK)* (Bursiyer).
2. Eylül 2010-Aralık 2011, Bülent Özkan (Proje Yürütücüsü), *Tübitak Projesi, Türkiye Türkçesi Sözcüklerinde Fiillerin Derlem Denetimi ve Derlem Tabanlı Sözlüğü (TÜRKÇE DERLEM)* (Bursiyer).

İletişim

E-Posta Adresi : muberreseydi@gmail.com

Tarih : 12.06.2012